

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 4(85) 2023



Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Вітвіцький С. С. – ректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Заступник головного редактора:

Назимко Є. С. – перший проректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Відповідальний секретар:

Буга Г. С. – начальник відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Відповідальний редактор:

Стецюк Р. І. – завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка); **Одажіу Ю. М.** – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова); **Бобкова А. Г.** – головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН, керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, заслужений юрист України; **Буга В. В.** – декан факультету № 4 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, доцент; **Вапнярчук В. В.** – професор кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор; **Волобуєв А. Ф.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Захарченко А. М.** – завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Зозуля Є. В.** – професор кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін факультету № 1 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Клемпарський М. М.** – професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Кононенко Т. В.** – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 ДонДУВС, доктор філософських наук, професор; **Короткова Ю. М.** – професор кафедри правничої лінгвістики Національної академії внутрішніх справ, доктор педагогічних наук, професор; **Лопатинська І. С.** – декан факультету № 2 КННІ ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент; **Лоскутов Т. О.** – професор кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Мердова О. М.** – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, доцент; **Ніколенко Л. М.** – професор кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Одерій О. В.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Петров Є. В.** – суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор; **Халимон С. І.** – головний науковий співробітник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»

включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук
(спеціальність: 081 – Право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409
(додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ
(Протокол № 8 від 28 грудня 2023 р.)

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 1415 від 16.11.23 р. (Ідентифікатор медіа R30-01960)

Електронна адреса видання: ljd.dnuvs.ukr.education

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.14;346.9
DOI 10.32782/2523-4269-2023-85-3-7

Васильєв Сергій Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3226-6981>



ГЕТЕРАРХІЧНІСТЬ КОНЦЕПЦІЇ LEX MERCATORIA У СФЕРІ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ

У статті зроблено спробу дослідити сучасну сутність концепції lex mercatoria під кутом історичних передумов формування автономної системи норм під впливом глобалізаційних процесів. Розглянуто питання новітніх форм та правил використання lex mercatoria в сучасній системі нормативного регулювання транскордонних відносин.

Доведено, що основою дослідження концепції lex mercatoria є ідея юридичного плюралізму, що передбачає необхідність визнання в правовій доктрині нового сучасного розуміння права як поліцентричної соціальної системи, що передбачає визнання диференціації форм регулювання суспільних відносин.

Зазначається, що саме інтерпретація середньовічного lex mercatoria як автономної правової системи дає змогу говорити про спроби формування сучасної моделі глобального комерційного або транснаціонального права, що поширюється за межі державних кордонів і державного управління.

Ключові слова: права глобалізація, концепція lex mercatoria, транскордонні норми, транснаціональне судочинство, процесуальна автономія, м'яке право, гетерархія.

Постановка проблеми. Стан правової глобалізації зумовлює активізацію правових дискусій щодо повноцінного застосування в міжнародно-правовому обігу lex mercatoria, яка отримала свій первісний прояв ще в середньовіччі. Формування lex mercatoria стає сучасним трендом, що закладає бездержавні та інформаційно-електронні засади мережевого типу правопорядку, у якому правила і процедури формуються без прямого та імперативного впливу держави. Водночас такі тенденції мають місце не лише на наднаціональному чи національному рівнях, а й на субнаціональному рівні; тим більше, що вони можуть набувати інтерсубнаціонального рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам концепції lex mercatoria присвячено наукові дослідження таких учених-фундаторів, як Г. Дж. Берман (Harold J. Berman), Б. Голдман (B. Goldman), О. Ландо (O. Lando), П. Вуд (P. Wood), А. Ловенфельд (A. Lowenfeld), П. Шлехтрайм (P. Schlechtreim), К. Шмітгофф (C. Schmitthoff) та ін. Серед національних дослідників слід указати на В. Корецького, О. Мережка, Ю. Притику, А. Смітюха.

У своїх роботах науковці зосереджували особливу увагу на становленні та еволюції концепції lex

mercatoria, а також її впливі на формування різних юридичних конструкцій у комерційному праві. На жаль, поза увагою наукової спільноти залишаються питання про застосування концепції lex mercatoria при вирішенні в судовому порядку комерційних спорів на транснаціональному рівні, про можливе формування при цьому процесуальної автономії і, відповідно, про сучасні тенденції плюралізму в праві. Вирішенню саме цих питань і присвячено наше дослідження.

Метою статті є теоретичне осмислення наявної концепції lex mercatoria у сфері наднаціональної юрисдикції як тенденції процесуальної автономії в умовах гетерархії сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. У науковій доктрині відсутнє єдине розуміння сутності такого явища, як lex mercatoria, причому це стосується як національної, так і міжнародної наукової думки. Так, можна зазначити кілька підходів до розуміння сутності lex mercatoria, наприклад, це: (а) автономна система права міжнародного співтовариства комерсантів, що існує незалежно від конкретних національних систем [1, с. 113–126]; (б) сукупність норм, достатня для вирішення міжнародних комерційних спорів, що діють альтернативно щодо національного права [2, с. 50]; (в) доповнення до націо-

нального права, що підлягає застосуванню та існує як консолідація звичаїв та практик у міжнародній торгівлі, наприклад, як «субправо» або “*paralegal law*” [3].

Але якщо спробувати узагальнити різні погляди, то *lex mercatoria* можна визначити як право, що створюється самими учасниками недержавної комерційної угоди, тобто фактично *lex mercatoria* – це система звичаїв, що діють протягом тривалого періоду – так званий «заведений порядок».

Нерідко *lex mercatoria* ототожнюють з таким явищем, як «транснаціональне право», що видається не цілком коректним. Поняття «транснаціональне право» є ширшим за змістом, оскільки воно охоплює всі види транскордонної активності, що підпадають під дію міжнародного публічного й приватного права, а також інших правових норм, які не входять до цих двох груп. Своєю чергою, термін *lex mercatoria* використовують стосовно лише тієї сфери транснаціонального торгового права, яка здебільшого є неписаною.

Отже, немає загальноприйнятої дефініції терміна *lex mercatoria*, і здебільшого наявні визначення лише частково допомагають зрозуміти природу цього феномену. Тому слід погодитися з думкою тих авторів, які проголошують, що “*lex mercatoria*... – це не самодостатня система, що охоплює всі аспекти міжнародного торговельного права, а скоріше джерело права, яке увібрало в себе звичаї, конвенції, прецеденти та елементи національного законодавства», а отже, *lex mercatoria* може й має розглядатися як альтернатива праву колізійному, що містить у собі певну складність та непереконливість.

Основною метою існування та розвитку всієї системи *lex mercatoria* є упорядкування відносин, що виникають у міжнародному комерційному обороті.

Норми *lex mercatoria* є позадержавним регулюванням транскордонних угод, коли заінтересовані сторони можуть звернутися до *lex mercatoria* в таких випадках: у разі прямого посилання на них у контракті на основі автономії волі сторін; у випадках, коли неможливо встановити застосовне право; для тлумачення та заповнення прогалин національно-правового та міжнародно-правового регулювання.

Як зазначає Б. Бенсон (*Bruce L. Benson*), транснаціональні норми мають «спокусливі характеристики»: (1) універсальний характер; (2) гнучкість та активну здатність розвиватися; (3) неформальність та швидкісний заряд; (4) опору на торгові звичаї та практику [4].

Іншими словами, *lex mercatoria* – це заснована на практиці міжнародної торгівлі позанаціональна система договірних зобов’язальних прав, що самовідтворюється міжнародним діловим співтовариством та становить позанаціональний сегмент права міжнародної торгівлі, призначена забезпечити задовільне регулювання міжнародного комерційного обороту через автономне або субсидіарне застосування та пристосувати право міжнародної торгівлі до умов сучасності за відсутності державного й міждержавного регулювання [5, с. 14].

З огляду на вищезазначене, концепцію *lex mercatoria* можна визначити як вияв глобалізації права, що передбачає існування «норм (законів) поза державою», які регулюють транснаціональні комерційні відносини та способи їх захисту, не пропануючи національної (державної) ідентифікації, кодифікації чи ієрархії зазначених норм.

Відповідними сучасними способами залучення *lex mercatoria* до регулювання міжнародного комерційного обороту є: (1) надання звичаю міжнародної торгівлі статусу юридично обов’язкової норми; (2) використання

норм *lex mercatoria* для створення нормативно-правових актів; (3) визнання сили арбітражних рішень, винесених на підставі норм *lex mercatoria*.

Однією з ключових проблем “концепції *lex mercatoria*” є побудова системи джерел *lex mercatoria*.

Коло джерел *lex mercatoria* різноманітне й об’єднує регулятори різної юридичної сили та правової природи, як створені державами, так і ці, що виникають спонтанно.

Усі джерела *lex mercatoria* можна умовно розділити на основні й допоміжні. При цьому важливо відзначити, що на сьогоднішній день немає вичерпного переліку джерел *lex mercatoria*. Різні автори по-різному оцінюють і значущість того чи того джерела *lex mercatoria*.

До основних джерел *lex mercatoria* в юридичній літературі найчастіше зараховують: міжнародні торговельні звичаї та узвичаєння (*usages*); норми міжнародного публічного права; загальні принципи права, визнані всіма чи більшістю країн, які беруть активну участь у міжнародній торгівлі; типові (модельні) закони, розроблювальні на міжнародному рівні як модель для національних нормативних актів з певного питання; рішення міжнародних комерційних арбітражів; типові проформи і контракти.

Допоміжними джерелами *lex mercatoria*, що мають менше значення порівняно з основними джерелами, є такі: ділова практика; кодекси поведінки; рекомендаційні документи міжнародних організацій; доктрина і праці видатних юристів; «саморегульовані контракти» (*contrat sans loi*).

Застосування *lex mercatoria* верифікується насамперед через судову практику. Прикладом може слугувати визнання Американською асоціацією адвокатів (*ABA, American Bar Association*) як власне природного права *law merchant* при вирішенні спорів, пов’язаних з інтернетом. Тут просто є певні різночитання, оскільки застосування *lex mercatoria* ґрунтується насамперед у третейських судах, які часто критикують за конфіденційність ухвалюваних рішень, які можуть іти врозріз зі сталою практикою (*well established case-law*) державних судів. Однак діяльність комерційного арбітражу стосується переважно ділової сфери, для якої ключовим питанням є збереження довірливих відносин між контрагентами, що може мати чи не вирішальне значення за такої специфічної структури ринку, де переважають домінувальні суб’єкти господарювання або контрагент є виробником продукції, яку складно замінити аналогом як комплектуючого складника при виробництві певної продукції. Врешті-решт ці питання також упираються в міркування процесуальної автономії. Водночас ніщо не заважає оскаржити рішення третейського арбітражу в разі грубого порушення вимог належної правової процедури, що саме по собі має наслідком істотне порушення балансу інтересів та прав сторін по договору. За допомогою цього механізму й забезпечується єдність судової практики та стандарти верховенства права [6, с. 137].

Слід звернути увагу, що в арбітражній практиці отримала схвалення ідея прямого застосування *lex mercatoria* без звернення до колізійних норм у таких випадках: (а) коли право держави, на яке вказує колізійна норма, не дає чіткої відповіді щодо предмета спору; (б) коли застосування національної правової норми зумовлює результат, який суперечить розумним очікуванням сторін; (в) коли національна правова норма не відповідає вимогам міжнародної торгівлі [7, с. 224].

У зарубіжній літературі для позначення норм, не похідних від держави, але застосовних для регулювання транскордонних приватноправових відносин, використовують термін *new lex mercatoria* [8, с. 215–223], який інколи проявляється і в кодифікованих нормах. Так, наприклад, у 1994 році розроблено Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА), а у 1999-му – Принципи Європейського договірної права. Якщо принципи УНІДРУА застосовують лише до міжнародних комерційних договорів, то Європейські принципи можуть застосовувати як до державних договорів, так і до недержавних угод, наприклад, до споживчих. Тому не випадково висловлюється думка, що принципи УНІДРУА слід уважати джерелами нового *lex mercatoria*.

Так, Ф. Маррелла (*F. Marrella*), досліджуючи проблеми вибору права, що потребує застосування, розглядає Принципи УНІДРУА як новий інструмент для арбітрів міжнародних арбітражів. За необхідності застосування національного права до того чи того спору арбітри можуть застосовувати національні норми, що співвідносяться з принципами УНІДРУА. Іншими словами, Принципи УНІДРУА можуть використати арбітри для надання транснаціонального статусу нормам національного законодавства. Автор позначає такий метод як транснаціональний тест (Т-тест, або тест TNT) юридичних рішень, ухвалених на основі норм внутрішнього законодавства. Така практика, на його думку, може стати поворотним пунктом в еволюції колізійного способу регулювання, що застосовується в практиці міжнародного арбітражу [9]. Після того як належне національне право було визначено, арбітри, використовуючи об'єктивний інструмент для перевірки, можуть оцінити, чи перебувають норми, витягнуті з внутрішньої правової системи, у гармонії із загальноновизнаними та універсальними принципами міжнародного договірної права, які є в Принципах УНІДРУА.

Отже, транснаціональні норми є певним «мірилом» для норм національного права, і застосування перших у цьому ключі є методом адаптації національного права, створеного переважно для регулювання внутрішньодержавних відносин з метою вирішення транскордонних комерційних спорів. Примітно, що транснаціональні норми в такому разі не є конкурувальною системою норм, не нівелюють значущість норм національного права, а лише згладжують негативні аспекти колізійного способу регулювання, даючи змогу зробити результат правозастосування певною мірою передбачуваним. Вибір іноземного права породжує впевненість, що в разі виникнення спору при його вирішенні суд керуватиметься тими нормами національного права, які є щонайменше співвідносними з міжнародними принципами транскордонної торгівлі, що знайшли свій відбиток у транснаціональних нормах [10].

Крім того, слід звернути увагу на такі документи, як «Принципи вибору права, застосовного до міжнародних комерційних контрактів» (2015), «Позанаціональні норми як застосовне право в міжнародних комерційних контрактах, що інкорпують типові контракти МТП» (2015). Ці документи є безпрецедентними й розроблені в розвиток «нейтральних правових стандартів» міжнародних контрактів. Особливістю зазначених документів є закріплення терміна «право, обране сторонами». Таким правом можуть бути норми права, які є загальноновизнаними на міжнародному, наднаціональному або регіональному рівнях як нейтральний і збалансований звід правил, якщо інше не передбачено законом країни

Отже, *lex mercatoria* набуло більш передбачуваного, послідовного характеру, що руйнує уявлення про його

невизначеність і непередбачуваність. Значущість офіційно закріплених вищезазначених принципів та правил полягає саме в тому, що тепер їх можна пред'явити перед судом, а особи, які підпадають під дію цих принципів та правил, можуть їх знайти та ознайомитися, що значно підвищує авторитет *lex mercatoria*, робить це право визначеним та доказовим [11, с. 66].

Отже, концепцію *lex mercatoria* можна визначити як модель правової гармонізації або навіть уніфікації, що поширюється за межі державних кордонів і державного управління.

Застосування правил *lex mercatoria* – це прояв автономії волі сторін, яка обмежується застереженням про публічний порядок та імперативними нормами національного права. І якщо юридична сила норм права ґрунтується на їхній похідності від держави, то застосовність норм *lex mercatoria* залежить від волі самих сторін контракту, суб'єктів господарювання.

Концепція *lex mercatoria* – це ефективний правовий засіб для вирішення комерційних спорів, ускладнених іноземним елементом. Він містить звичай міжнародного торговельного обороту й має гнучкий характер. Так, уносячи в договір арбітражне застереження, торговельні партнери з різних країн мають право передбачити відсилання до *lex mercatoria* в разі виникнення спірної ситуації. Арбітражні та інші квазісудові органи мають виявляти повагу до такого вибору й застосовувати *lex mercatoria* для врегулювання спору. Крім того, застосування *lex mercatoria* допомагає уникати вибору (дилеми) щодо визначення права, яке може бути застосовано для вирішення спірної ситуації.

Не випадково в юридичній літературі звертається увага те, що під час судового провадження (а) арбітражі зобов'язані поважати вибір сторонами належних правових норм (зокрема, *lex mercatoria*), вирішувати спір з урахуванням звичаїв міжнародної торгівлі та умов договору, але не зобов'язані застосовувати саме національне право певної держави; (б) перегляд, відмова у визнанні або виконанні арбітражного рішення з тих мотивів, що воно прийняте відповідно до норм *lex mercatoria*, неможливі. Що ж до виконання арбітражного рішення, ухваленого відповідно до норм *lex mercatoria*, то це свідчить про визнання державою того, що в об'єктивній реальності вже є норма належної поведінки, яку міжнародне ділове співтовариство розуміє як право. Держава не визначає її зміст, а лише забезпечує її застосування, як вона визнає та застосовує, відповідно до колізійних норм, приватне право інших держав, бо приватне право, незалежно від способу його виникнення, стосується інтересів окремих осіб, а не держави загалом [5, с. 7].

З огляду на це висловлюється думка, що норми *lex mercatoria* слід уважати неформальними джерелами регулювання транскордонних комерційних відносин, тобто актами «м'якого» права [12, с. 14–21], що зумовлено розширенням сфери застосування принципу автономії волі сторін і, як наслідок, переходом від державно-правового регулювання до саморегуляції суб'єктами господарювання своїх відносин. Зазначені акти «м'якого» права не є джерелами права в традиційному розумінні, але є важливими практичними регуляторами міжнародних комерційних відносин. З указаною позицією не можна не погодитися.

Враховуючи, що акти «м'якого» права можуть бути своєрідним орієнтиром для законодавчих і судових органів, а також дають змогу долати прогалини правового регулювання, деякі вчені висувають концепцію формування в сучасних умовах автономного арбітражного

(процесуального) правопорядку (*arbitration legal order*) [13], оскільки джерелом такого правопорядку є сукупність принципів та норм, які є транснаціональними через те, що вони виробляються в процесі здійснення реальної практики міжнародного судочинства (арбітражу).

Тобто транскордонні приватно-правові відносини є своєрідним генератором суспільних відносин, що трансформуються, особливо в умовах розвитку інформаційно-комунікативних технологій (онлайн-контракти, smart-контракти, онлайн-арбітраж, Blockchain-арбітраж), що свідчить про їх делокалізованість та наявність зв'язків з різними правопорядками, високий ступінь автономії їх учасників, зокрема в частині вибору застосування права та способу вирішення спорів.

Отже, прослідковується розширення масиву норм позадержавного регулювання разом зі зростанням кількості недержавних інституцій щодо вирішення спорів. Значний пласт транскордонних приватноправових відносин зрушується в «сіру зону» – у бік неправових реальностей, не акцептованих позитивістською правовою парадигмою. Отже, створюється ефект «запаралелювання» соціальних реальностей та відповідних їм нормативних та інституційних надбудов [14, с. 623].

Вищезазначене свідчить про те, що традиційний інструментарій дослідження правових комунікації на транснаціональному рівні не відбиває її сучасного гетерогенного характеру. Більш глибоко феномен взаємодоповнення та взаємозалежності горизонтальних і вертикальних процесів у транснаціональному судочинстві стає можливим розглянути, звернувшись до поняття «гетерархія», спрямованого на виявлення та облік такої специфіки в складних системах, а також на подання комбінування мережевих та ієрархічних структур як найбільш ефективного способу розвитку й адаптації. Саме застосування такого явища, як «гетерархія», що використовується для дослідження складних систем з неоднорідним внутрішнім устроєм,

посилює аналіз транснаціонального правового поля, що характеризується зміщенням фокусу уваги з національних ієрархічних правових джерел на позадержавні нетрадиційні.

Особливий статус концепції *lex mercatoria* дає змогу говорити про *гетерархію* окремих процесуальних норм та правил, які оперативні й адекватно реагують на суспільні запити глобального виміру на засадах верховенства права й процесуальної автономії.

Висновки. *Lex mercatoria* можна розглядати як систему приватно створених транснаціональних норм з квазіправовим ефектом, що повноцінно використовується у формуванні різноманітних юридичних конструкцій у комерційному праві, набуває офіційної юридичної сили та може забезпечуватися юрисдикційними процедурами.

Використання норм *lex mercatoria* демонструє процес взаємопроникнення правового та неправового методів регулювання, що призводить до зменшення кількості прогалин, підвищення ступеня мобільності регулятивних механізмів, появи гібридних (комбінованих) механізмів регулювання та ін.

Концепція *lex mercatoria* сприяє відходу від такої моделі судочинства з іноземними елементами, коли національні правопорядки могли розглядатися екслюзивним підґрунтям вирішення транснаціонального комерційного спору. Зазначена концепція, показуючи перспективний потенціал, пропонує нову конструкцію транскордонного права, підвищує роль суду та суддів у будівництві нової системи нормоустрою порівняно із законодавцем, остаточно закріплює картину процесуальної автономії.

Формування нових регулятивних моделей на рівні транскордонних відносин дає змогу запропонувати й новітній інструментарій їх дослідження, наприклад, гетерархічну модель, яка характеризується своєю поліцентричністю.

Список використаних джерел

1. Goldman B. The Applicable Law: General Principles of Law – the Lex Mercatoria. Contemporary Problems in International Arbitration. Law ed. London, 1986. P. 113–126.
2. Lowenfeld A. Lex mercatoria: An Arbitrator's View. New York: Transnational Juris Publications, 1990. P. 37–59.
3. Riedl K. The Work of the Lando-Commission from an Alternative Viewpoint. *European Review of private Law*. 2000. Issue 1. URL: <https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/Riedl.html> (дата звернення: 08.10.2023)
4. Benson B. L. The spontaneous evolution of commercial law. *Southern economic journal*. Vol. 55. No. 3 (Jan., 1989). P. 644–661. <https://doi.org/10.2307/1059579>
5. Смітюх А.В. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА та lex mercatoria в контексті міжнародного приватного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2004. 19 с.
6. Правове регулювання економічної системи: інституції, правила, процедури : монографія / за ред. проф. М. В. Савчина. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 830 с.
7. Лис Г. І. Lex mercatoria як право, яке застосовується міжнародним комерційним арбітражем для розгляду спору по суті. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4 (44). С. 221–226.
8. Cooter R. D. Structural Adjudication and the New Law Merchant: A Model of Decentralized Law. *International Review of Law and Economics*. 1994. Vol. 14. P. 215–223.
9. Marrella F. Choice of Law in Third-Millennium Arbitrations: 36 Vanderbilt Law Review 1137 (2021). URL: <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vjtl/vol36/iss4/3/> (дата звернення: 08.10.2023)
10. Мережко О. О. Lex mercatoria: теорія і принципи транснаціонального торгівельного права : монографія. Київ : Таксон, 1999. 416 с.
11. Bonell M.J. An International Restatement of Contract Law: The Unidroit Principles of International Commercial Contracts. Martin us Nijh off Publishers, 2009. 691 с.
12. Головач Г. О. Місце м'якого права в концепціях праворозуміння. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 32. С. 14–21.
13. Gaillard E. Legal Theory of International Arbitration. Leiden; Boston, 2010. URL: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004186415.i-196.2> (дата звернення: 09.10.2023)
14. Riles A. The Anti-network: Private Global Governance, Legal Knowledge, and the Legitimacy of the State. *American Journal of contemporary law*. 2008. Vol. 56. P. 623.

References

1. Goldman, B. (1986). *The Applicable Law: General Principles of Law – the Lex Mercatoria*. Contemporary Problems in International Arbitration. Law ed. London. P. 113–126.
2. Lowenfeld, A. (1990). *Lex mercatoria: An Arbitrator's View*. New York: Transnational Juris Publications. p. 50.
3. Riedl, K. (2000). The Work of the Lando-Commission from an Alternative Viewpoint. *European Review of private Law*. Issue 1. Retrieved from: <https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/Riedl.html> (data zvernennya: 08.10.2023)
4. Benson, B.L. (1989). The spontaneous evolution of commercial law. *Southern economic journal*. Vol. 55. No. 3. Pp. 644–661. <https://doi.org/10.2307/1059579> (data zvernennya: 08.10.2023)
5. Smityukh, A.V. (2004). Principy mizhnarodnih komerciy nih dogovoriv UNIDRUA ta lex mercatoria v kontekste mizhnarodnogo privatnogo prava [UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts and lex mercatoria in the light of the International Private Law]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. 19 s. [in Ukrainian].
6. Pravove reguluvannya ekonomichnoy sistemy: institucii, pravila, procedury [Legal regulation of the economic system: institutions, rules, procedures]: monografiya / za red. prof. M. V. Savcina. Odesa : Vidavnic hий dim "Gelvenika". 830 s. [in Ukrainian].
7. Lis, G.I. (2012). Lex mercatoria yak pravo, yake zastosovuetsya mizhnarodnim komerciy nim arbitrazhem dla rozglaydu sporu po suty [Lex mercatoria as the law applied by international commercial arbitration to consider the dispute on the merits]. *Universitetsky naukovy zapisky*. 4 (44). S. 224. [in Ukrainian].
8. Cooter, R.D. (1994). Structural Adjudication and the New Law Merchant: A Model of Decentralized Law. *International Review of Law and Economics*. Vol. 14. P. 215–223.
9. Marrella, F. (2021). Choice of Law in Third-Millennium Arbitrations: 36 *Vanderbilt Law Review* 1137. Retrieved from: <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vjtl/vol36/iss4/3/> (data zvernennya: 08.10.2023)
10. Merezhko, O. O. (1999). Lex mercatoria: teoriya i principy transnacionalnogo torgivelnogo prava [Lex mercatoria: theory and principles of transnational trade law]: monografiya. Kiev: Takson. 416 s. [in Ukrainian].
11. Bonel, M. J. (2009). *An International Restatement of Contract Law: The Unidroit Principles of International Commercial Contracts*. Martin us Nijh off Publishers. P. 66.
12. Golovach, G. O. (2020). Misce myakogo prava v koncepciyah pravorozuminnya [The place of soft law in the concepts of legal understanding]. *Naukovi zapusky Mizhnarodnogo humanitarnogo universitetu*. 32. C. 14–21 [in Ukrainian].
13. Gaillard, E. (2010). *Legal Theory of International Arbitration*. Leiden; Boston. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004186415.i-196.2> (data zvernennya: 09.10.2023).
14. Riles, A. (2008). The Anti-network: Private Global Governance, Legal Knowledge, and the Legitimacy of the State. *American Journal of contemporary law*. 2008. Vol. 56. p. 623.

Vasyliiev Sergii,

PhD in Legal Sciences, Associate Professor

*(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3226-6981>

HETERARCHY OF THE CONCEPT OF LEX MERCATORIA IN THE FIELD OF PROCEDURAL AUTONOMY

The article makes an attempt to study the modern essence of the lex mercatoria concept from the perspective of the historical background of the formation of an autonomous system of rules under the influence of globalization processes. The author examines the issues of the latest forms and rules of lex mercatoria application in the modern system of regulatory framework for cross-border relations. It is proved that the study of the lex mercatoria concept is based on the idea of legal pluralism, which implies the need to recognize in the legal doctrine a new modern understanding of law as a polycentric social system, which implies recognition of differentiation of forms of regulation of social relations. The author analyzes the correlation of lex mercatoria rules with related categories. It is determined that although they are located in the transnational legal space, they combine the features inherent in both formal and informal law. The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the conditions of development and peculiarities of practical implementation of the lex mercatoria concept in the field of supranational jurisdiction as a trend of procedural autonomy in the context of the modern society's heterarchy. Lex mercatoria can be viewed as a system of privately created transnational rules with quasi-legal effect, which is fully used in the formation of various legal structures in commercial law, acquires official legal force and can be enforced by jurisdictional procedures. The use of lex mercatoria rules plays an important role in the interpenetration of legal and non-legal methods of regulation, which leads to a reduction in the number of gaps, an increase in the degree of mobility of regulatory mechanisms, the emergence of hybrid (combined) regulatory mechanisms, etc. The concept of lex mercatoria contributes to a shift away from a model of judicial proceedings with foreign elements, when national legal orders could be considered the exclusive basis for resolving a transnational commercial dispute. This concept, showing promising potential, offers a new construction of cross-border law, enhances the role of the court and judges in building a new system of rule-making compared to the legislator, and finally consolidates the picture of procedural autonomy. The formation of new regulatory models at the level of transboundary relations allows us to offer the latest tools for their study, for example, a heterarchical model.

Key words: legal globalization, concept of lex mercatoria, cross-border norms, transnational justice, procedural autonomy, soft law, heterarchy.

Надіслано до редколегії 24.11.2023



УДК 340.11:347.214

DOI 10.32782/2523-4269-2023-85-8-12

Іваненко Дмитро Дмитрович,

кандидат юридичних наук, доцент

*(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6728-4488>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

Статтю присвячено особливостям застосування методології дослідження інституту державної реєстрації прав на нерухоме майно. Аналізуються загальнонаукові та спеціальноправові методи дослідження. Здійснено комплексний аналіз методологічної основи та складових елементів інституту державної реєстрації прав як елемента правової системи, що спрямована забезпечити визнання та захист державою речових прав на нерухоме майно. Систематизовано універсальні методи, що надають можливість досліджувати предмет, методи правового регулювання, принципи функціонування, правовий режим, елементи, закономірності розвитку інституту державної реєстрації прав на нерухоме майно.

Ключові слова: державна реєстрація прав, загальнонаукові методи, метод дослідження, методологія, нерухоме майно, інститут державної реєстрації прав, спеціальноправові методи.

Постановка проблеми. Наукове дослідження інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно неможливо реалізувати без системної методологічної основи. Сукупність правових норм, що становлять інститут державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, є елементом системи права України. Юридична діяльність учасників реєстраційних правовідносин ґрунтується на нормах чинного законодавства та передбачає реалізацію відповідних правових норм з метою формування одноманітної реєстраційної практики. Дослідження правовідносин державної реєстрації речових прав на нерухоме майно надає можливість більш детально з'ясувати значення інституту державної реєстрації прав як елемента правової системи держави, сприяє ретельному аналізу елементів інституту реєстрації, надає можливість детально з'ясувати зміст правозастосовної (реєстраційної) практики, визначити вплив на інші правові інститути, де передбачено обов'язкову державну реєстрацію прав на нерухоме майно. Зараз відсутні ґрунтовні наукові дослідження методології дослідження такого інституту, що зумовило вибір автором напряму наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методології права було є об'єктом наукового пошуку багатьох вітчизняних науковців, як-от С. В. Васильєв, О. Г. Данільян, В. С. Журавський, М. І. Козюбра, М. В. Костицький, М. І. Панов та ін. На жаль, методологія дослідження інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно не перебуває в центрі уваги вітчизняних науковців. Певні аспекти методології розкрито в дисертаційних дослідженнях таких науковців, як С. В. Гринько, А. С. Кеча, М. О. Колесников, О. П. Куманська-Нор, І. О. Непом'ящая, О. О. Піфко, В. Е. Турчин, Я. О. Пономарьова, В. В. Сенчук та ін. Відсутність комплексного дослідження щодо методології вивчення інституту державної реєстрації речо-

вих прав на нерухоме майно підкреслює актуальність вибраної теми дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз загальнонаукових та спеціальноправових методів, які використовують під час дослідження інституту державної реєстрації прав на нерухоме майно в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологія дослідження дає можливість спланувати наукове дослідження відповідної проблематики. У цьому разі методологія спрямована на вивчення предмета дослідження – інституту державної реєстрації прав, що забезпечує легалізацію відносин власності та користування на нерухоме майно, формування достовірних відомостей Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Тому наукове дослідження передбачає відповідну адаптацію сукупності загальнонаукових та спеціальноправових методів з метою забезпечення інтересів практики реєстрації, подальшого розвитку теоретичних засад інституту реєстрації.

Наукове дослідження інституту реєстрації прав як спосіб пізнання теоретичної та практичної дійсності потребує використання низки методів. З метою повноцінного дослідження інституту реєстрації прав необхідно використати структуровану систему методів, що поділяються на загальнонаукові та спеціальноправові. Насамперед використаємо загальнонаукові методи, що зумовлюють всебічне вивчення інституту реєстрації прав.

Герменевтичний метод. Метод надає можливість осмислено тлумачити документальні джерела інформації, де право є основою правової реальності, а буття права передбачає його інтерпретацію. З'ясування сутності норми передбачає усвідомлення конкретної ситуації, на яку поширюється норма права. Інтерпретація є процесом розпізнавання сенсу тексту згідно з вимогами: відповідність герменевтичній реконструкції погляду автора; залежність цілого від частин і частин від цілого (герменевтичне коло);

співвідношення об'єкта інтерпретації та світогляду інтерпретатора; гармонізація позиції інтерпретатора з «хвилями», що виходять від об'єкта [1, с. 29].

Метод сприяє пізнанню юридичної природи інституту реєстрації прав та кожного з його елементів, що в підсумку становлять цілісну систему. Адже триває наукова дискусія щодо призначення такого правового інституту – облік зареєстрованих прав, «укріплення» цивільного обігу нерухомого майна, фіксація юридичних дій тощо.

Історичний метод. Метод заснований на вивченні виникнення, формування та розвитку державно-правових явищ у хронологічній послідовності, з'ясуванні особливих рис державно-правових явищ на певному історичному етапі. Сукупність державно-правових явищ та процесів потребує виокремлення явищ, що виникли раніше, є основою сучасних більш складних явищ [1, с. 32].

Метод надає можливість здійснити ретроспективний аналіз: становлення та розвитку законодавчого регулювання технічного й юридичного обліку нерухомого майна; державної правової політики реєстрації прав; адміністративно-правового статусу суб'єктів, які здійснювали реєстрацію прав на нерухоме майно; форми зберігання зареєстрованих відомостей та їх правовий режим; еволюцію структури Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно; процес диджиталізації правовідносин реєстрації прав; еволюцію системи органів державної реєстрації; способи використання зареєстрованих даних; тенденції реєстраційної практики; з'ясувати принципи реєстрації відповідно до чинних норм права тощо. Як наслідок, історичний метод дає можливість з'ясувати характерні ознаки інституту державної реєстрації прав на певному історичному відрізку; здійснити періодизацію розвитку інституту реєстрації прав; правильність та помилковість рішень суб'єктів правотворчості, що брали участь у створенні системи реєстрації прав в Україні.

Лінгвістичний метод. Метод містить онтологічний, операційний, телеологічний компоненти. Онтологія є засобом сприйняття світу як цілісності, що складається з окремих елементів у формі системи філософських категорій. Онтологія задає категоріальне бачення об'єкта. Онтологічний компонент розглядається з боку таких засобів пізнання, як принцип та підхід. Операційний компонент містить низку прийомів та процедур, що стосуються ототожнення фактів, лінгвістичної реконструкції, хронологізації та локалізації мовних явищ. Телеологічним компонентом є мета – створення прототипів та порівняльно-історичних описів [2, с. 42–44].

Для наукового дослідження інституту державної реєстрації прав на нерухоме майно лінгвістичний метод має вагомe значення. Аналіз норм матеріального та процесуального права, що врегульовує адміністративну процедуру реєстрації прав, наочно демонструє складність юридичних конструкцій, що врегульовують окремі аспекти реєстрації. Наприклад, юридичні конструкції, які стосуються визначення суб'єктів, територіальність, оскарження тощо. Складність юридичних конструкцій призводить до формування неоднотипної реєстраційної практики, багатозначності тлумачень, збільшення кількості оскаржень, негативно впливає на стабільність правовідносин, де реєстрація прав на нерухоме майно є обов'язковим елементом.

Системний метод. Зміст методу полягає в розумінні державно-правових явищ як системи, що містить

окремі елементи, які виконують певну функцію. Елементи структури є взаємопов'язаними. Місце кожного елемента системи є визначеним. Система відкрита до зовнішнього впливу, є складовим елементом системи більш високого порядку. Системний метод надає можливість з'ясувати структуру правової системи, визначити призначення окремого елемента системи, взаємозв'язки елементів системи із загальною системою [1, с. 32].

Системний метод дає можливість досліджувати інститут державної реєстрації речових прав на нерухоме майно як взаємопов'язану систему елементів: Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Державний земельний кадастр, Єдина державна електронна система у сфері будівництва, суб'єкти та об'єкти реєстрації, речові права, норми законодавства, що врегульовують адміністративну процедуру реєстрації прав, правовий режим зареєстрованих даних, правовий механізм взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів, порядок оскарження реєстраційних дій та ін. Як наслідок, зазначені елементи становлять комплексний міжгалузевий інститут державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Метод аналізу та синтезу. Метод аналізу дає можливість здобути знання про окремі елементи об'єкта дослідження. Ціле поділяють на складові елементи, властивості, відношення, аспекти, підсистеми для дослідження окремих елементів шляхом абстрагування. На емпіричному рівні формуються поняття, аналітичні судження тощо. Форми аналітичного знання на теоретичному рівні – категорії, наукові абстракції, класифікації тощо. Метод синтезу формує уявлення про структуру, системні ознаки, зв'язок істотних характеристик – дослідник поєднує відокремлені знання про об'єкт, його частини, властивості як цілісний об'єкт, взаємопов'язану систему. На емпіричному рівні дослідження формуються синтетичні судження, емпіричні закони тощо. Форми синтетичного знання на рівні теоретичного пізнання – логічна систематизація знання, моделі об'єкта пізнання, принципи пізнання, теоретичні закони, теорії, дослідницькі програми тощо [3].

Метод аналізу та синтезу використовують для систематизації окремих елементів інституту державної реєстрації прав (реєстр, кадастр, електронна система, об'єкти та суб'єкти, речові права, адміністративна послуга, адміністративна процедура, зареєстровані відомості, електронна взаємодія інформаційних ресурсів, оскарження), формулювання понятійного апарату дослідження, формулювання авторських позицій, узагальнення висновків щодо характерних ознак інституту реєстрації прав на нерухоме майно в Україні.

Метод індукції та дедукції. Метод індукції використовують для формулювання висновків, що є результатом наукового пошуку та заснований на алгоритмі переходу від приватного до загального, від загального до приватного. Метод дедукції є результатом наукового пошуку та заснований на алгоритмі переходу від загального до приватного [4, с. 82–83].

Метод індукції та дедукції надає можливість логічно переходити між нормами земельного, адміністративного, цивільного галузей права, що врегульовують правовідносини в частині реєстрації прав на нерухоме майно. Вказаний метод дослідження необхідно використати для дослідження правовідносин у сфері реєстрації прав на рівні окремих галузей права (земельного, адміністративного, цивільного) та в сукупності як міжгалузевий інститут. Це надає можливість визначити

характерні риси реєстрації з боку зазначених галузей права, і навпаки, з'ясувати особливості міжгалузевої імплементації норм що врегульовують спільний об'єкт – систему реєстрації прав.

Синергетичний метод. Синергетика – вчення про складні системи, що самоорганізуються, саморозвиваються, саморегулюються, мають слабо детермінований характер, поведінку яких важко передбачити. Надає можливість детально з'ясувати процеси самоврядування та управління в державно-правовій сфері в умовах розвитку демократичних засад. Нові дані про конструктивну роль випадку в суспільному розвитку більш глибоко пояснюють суб'єктивний чинник у державно-правовому житті суспільства, дають змогу враховувати випадкові та вірогідні зв'язки [1, с. 29–31].

Система державної реєстрації прав становить сукупність взаємопов'язаних складових елементів. Їх функціональність, доступність, оперативність впливає на інші напрями діяльності держави, місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб як власників та користувачів. Синергетичний метод дає можливість дослідити ефективність функціонування державної системи реєстрації, її складових елементів, з'ясувати вплив інституту реєстрації на гарантування безпеки власності та користування нерухомим майном, стабільність цивільного обороту нерухомого майна й правовідносин, що передбачають обов'язкову державну реєстрацію як умову виникнення права власності, речових прав, обтяжень.

Діалектичний метод. Метод досліджує державно-правові явища з погляду принципів та законів діалектичної логіки – перехід кількісних змін у якісні, єдність та боротьба протилежностей, заперечення. Водночас відбувається перехід на якісно новий рівень буття. Дослідження спрямовується загальними категоріями діалектики – сутність і явище, форма та зміст, можливість і дійсність [1, с. 28].

Земельна реформа, приватизація майна державних підприємств та державного житлового фонду започаткували багатоманітність форм власності на нерухоме майно. Виникла об'єктивна необхідність існування інституту реєстрації прав на нерухоме майно з погляду технічного та юридичного обліку, «укріплення» відносин власності та користування нерухомим майном. Діалектичний метод дає можливість з'ясувати причини та передумови становлення й розвитку відносин власності, становлення інституту реєстрації прав на нерухоме майно та його місце в правовій системі України, його вплив на формування приватної, комунальної та державної власності, визначити форму та зміст реєстрації прав під впливом діджиталізації, дослідити форми та зміст правостановлювальних та правопо-відчувальних документів на нерухоме майно.

Метод прогнозування і моделювання. Метод становить передбачення, що ґрунтується на законах розвитку досліджуваного об'єкта, використовує методологічний інструментарій з метою одержання ймовірних, згенерованих та обґрунтованих, виражених якісно та кількісно формулювань щодо перспектив, можливостей, бажаних станів об'єктів державно-правової дійсності [5, с. 29]. Надає можливість побудувати науково обґрунтовані гіпотези розвитку досліджуваного правового явища на основі отриманих результатах наукового пошуку [6, с. 25].

В аспекті правового аналізу інституту реєстрації прав метод може бути використано для прогнозування форми та змісту моделі реєстрації й відповідної адмі-

ністративної послуги, моделювання інформаційної взаємодії між державними електронними реєстрами, взаємодії державних реєстраторів з державними електронними реєстрами, систематизації основних викликів що виникають перед інститутом реєстрації щодо забезпечення безпеки володіння та користування для власників та користувачів, систематизації перспективних напрямів наукових пошуків у сфері державної реєстрації прав.

Дослідження юридичної природи інституту державної реєстрації прав на нерухоме майно неможливе без спеціальноправових методів.

Формально-юридичний метод. Метод надає можливість дослідити юридичні факти, зміст нормативно-правових актів у логічній послідовності, здійснити тлумачення з використанням юридичних термінів і конструкцій та описати, узагальнити, класифікувати норми права, сформулювати правові дефініції, поняття, терміни, категорії права, наприклад, суб'єкт права, норма права, інститут права. Метод використовує логічне та послідовне опрацювання правових норм, трансформацію правових положень у загальні поняття, з яких встановлюються логічні наслідки, здійснюється тлумачення [1, с. 29–31].

Використання формально-юридичного методу надає можливість систематизувати основні норми й категорії інституту реєстрації прав на нерухоме майно, з'ясувати суб'єкти та об'єкти реєстрації, речові права, що підлягають реєстрації, державний реєстр, правовий режим зареєстрованих речових прав та ін.

Метод еволюційної епістемології. Метод ґрунтується на теорії пізнання еволюційної епістемології, що розглядає зростання знання як поступовий рух до найкращих теорій на кшталт природної еволюції у тваринному й природному світі [7, с. 145].

Що стосується правовідносин реєстрації прав на нерухоме майно, зазначений метод дає змогу прослідкувати еволюцію інституту державної реєстрації прав паперового варіанта до державного електронного автоматизованого інформаційного ресурсу, що містить актуальні відомості про юридичний стан нерухомого майна в Україні.

Аксиоматичний метод. Метод передбачає формування наукової теорії на основі вихідних положень, що стосуються її основних понять, називають аксіомами, тобто твердження, які не потребують доведення. Інші сформовані твердження є логічним наслідком аксіом [8].

Що стосується інституту державної реєстрації прав, наприклад, земельна реформа 1990 р. проголосила перерозподіл земель та передання їх у приватну й колективну власність, Конституція України 1996 р., Земельний кодекс України 2001 р., Цивільний кодекс України 2003 р. закріпили форми власності, систему гарантій щодо права власності, обов'язок державної реєстрації прав на нерухоме майно. Тому правова система України потребувала правового інституту, що легалізує (визнання та захист державою речових прав) відносини власності та користування нерухомим майном, є основою правовідносин обігу нерухомого майна, забезпечує технічний і юридичний облік нерухомого майна та прав щодо нього.

Методологія дослідження судової практики. Методологія спрямована на дослідження сутності, змістовних елементів, форм судової практики [9, с. 40]. Основу методології становить світоглядна позиція діалектичного матеріалізму, об'єднує методологічні принципи плюралізму думок, всебічності та комплексності

пізнання, принципи детермінізму. Це дає змогу об'єктивно досліджувати судову практику, з'ясувати вплив судової практики на правотворчість і правореалізацію, упорядкувати процедури формування та застосування її результатів, досягти однакового розуміння природи судової практики [9, с. 43].

Методологія дослідження судової практики має вагомe значення для практики державної реєстрації речових прав, оскільки вона спрямована на формування єдності судової практики, що стосуються питань захисту прав на нерухоме майно, наприклад, питання визначення судової юрисдикції спорів, застосування норм Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», способів захисту прав власника та/або користувача внаслідок неправомірної реєстрації тощо. Тому судова практика є своєрідним орієнтиром для формування однорідної реєстраційної практики.

Висновки. Отже, методи дослідження інституту державної реєстрації прав на нерухоме майно необхідно розглядати як систему засобів і способів розкриття змісту, призначення, закономірностей становлення й розвитку, нормативно-правових основ інституту державної реєстрації прав на нерухоме майно. Проведене дослідження свідчить про комплексний міжгалузевий характер інституту реєстрації прав. Оскільки становлення зазначеного інституту характеризується постійною зміною парадигми правового регулювання його основних елементів нормами адміністративного, господарського, земельного, конституційного, цивільного права, є потреба подальшого пошуку сукупності загальнонаукових та спеціальноправових методів дослідження, що надають можливість розкрити юридичну природу інституту реєстрації, відобразити показники реєстраційної практики в абсолютних та відносних показниках, з'ясувати причини неоднорідної практики реєстрації прав.

Список використаних джерел

1. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Харків : Право, 2011. 584 с.
2. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура. *Мовознавство*. 2010. № 6. С. 32–44.
3. Поліщук О. П. Аналіз і синтез. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Аналіз_і_синтез (дата звернення: 11.10.2023).
4. Антонова О. Р. Методологія дослідження правових інститутів шлюбу та сім'ї. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 78–90.
5. Козюбра Н. І. Юридична наука і перспективне прогнозування. Методологічні проблеми юридичної науки. Київ : Наукова думка, 1990. 136 с.
6. Філатов В. В. Загальнонаукові та спеціально-правові методи дослідження моделі перехідного правосуддя. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 23–29.
7. Popper K. R. *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. Oxford : Clarendon Press, 1979. 395 p.
8. Раєвська І. Ю., Раєвська М. Ю. Аксиоматичний метод. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/аксиоматичний_метод (дата звернення: 11.10.2023).
9. Притченко Р. С. Особливості сучасної методології дослідження судової практики. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 40–44.

References

1. Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchyykh navchalnykh zakladiv [General theory of state and law: a textbook for students of legal higher educational institutions] / M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in. Kharkiv : Pravo, 2011. 584 s. [in Ukrainian].
2. Hlushchenko, V.A. (2010). Lnhvistychnyi metod i yoho struktura [Linguistic method and its structure]. *Movoznavstvo*. 6. S. 32–44 [in Ukrainian].
3. Polishchuk, O.P. Analiz i synteZ [Analysis and synthesis]. *Velyka ukrainska entsyklopediia*. Retrieved from: https://vue.gov.ua/Analiz_i_synteZ (data zvernennia: 11.10.2023) [in Ukrainian].
4. Antonova, O. R. (2017). Metodolohiia doslidzhennia pravovykh instytutiv shliubu ta sim'i [Research methodology of legal institutions of marriage and family]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. 2 (14). S. 78–90 [in Ukrainian].
5. Kozyubra, N.I. (1990). Yurydychna nauka i perspektyvne prohnuzuvannia [Legal science and forward forecasting]. *Metodologicheskie problemy yuridicheskoy nauki*. Kiev : Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Filatov, V.V. (2022). Zahalnonaukovi ta spetsialno-pravovi metody doslidzhennia modeli perekhidnoho pravosuddia [General scientific and special legal methods of research of the model of transitional justice]. *Yurydychnyi visnyk*. 2. S. 23–29 [in Ukrainian].
7. Popper, K.R. (1979). *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. Oxford : Clarendon Press. 395 p. [in English].
8. Raievska, I.Yu., & Raievska, M.Yu. *Aksiomatychnyi metod* [Axiomatic method]. *Velyka ukrainska entsyklopediia*. Retrieved from: https://vue.gov.ua/aksiomatychnyi_metod (data zvernennia: 11.10.2023) [in Ukrainian].
9. Prytchenko, R.S. (2021). *Osoblyvosti suchasnoi metodolohii doslidzhennia sudovoi praktyky* [Features of modern jurisprudence research methodology]. *Pravova derzhava*. 42. S. 40–44 [in Ukrainian].

Ivanenko Dmytro,

PhD in Law, Associate Professor

*(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6728-4488>**FEATURES OF THE APPLICATION OF UNIVERSAL RESEARCH METHODS
OF THE INSTITUTE OF STATE REGISTRATION OF RIGHTS TO REAL ESTATE**

The scientific article examines some general scientific and special legal methods that can be used in the study of the system of state registration of rights to real estate. The author pays attention on the lack of previous scientific research on the methodological bases of the research of the state registration system of rights to real estate that negatively affects the formation of relevant theoretical provisions. That is why, according to the framework of this scientific research, the author carried out a comprehensive analysis of general scientific and special legal research methods of the state registration system on rights to real estate. It was determined that the research's methods of the state registration system on rights to real estate should be considered as a system of tools and methods of revealing the content, purpose, and patterns of formation and development of the regulatory and legal bases of the state registration system of rights to real estate. General scientific methods of research of the state registration system of rights to real estate are systematized: historical, linguistic, system-functional, method of analysis and synthesis, methods of induction and deduction, synergetic, dialectical, method of forecasting and modeling. Special legal methods of the research of state registration system of rights to real estate are: formal and legal method, method of evolutionary epistemology, and axiomatic. The author founded that in the structure of the research methodology of the state registration system of rights to real estate general scientific methods are important. They are a base of research, provided an opportunity to reveal the content, purpose, pattern of the formation and development of the state registration system of rights to real estate, to characterize it as an element of the legal system of Ukraine. It has been demonstrated that special legal methods of scientific research make it possible to analyze the regulatory and legal foundations of the state registration system of rights to real estate and also consider the organizational and methodological features of the directions and principles of the state registration system of rights to real estate.

Key words: *state registration of rights, general scientific methods, research method, methodology, real estate, system of state registration of rights, special legal methods.*

Надіслано до редколегії 27.11.2023

УДК 341.6
DOI 10.32782/2523-4269-2023-85-13-17

Марусяк Олександр Васильович,

доктор філософії з галузі «Право»
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4113-0624>



СПРАВА ПРО ЗВИНУВАЧЕННЯ В ГЕНОЦИДІ: ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАЯВИ УКРАЇНИ ДО МІЖНАРОДНОГО СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Статтю присвячено юридичному аналізу заяви України до Міжнародного суду справедливості, поданої 26 лютого 2022 року, про відкриття провадження проти Російської Федерації (РФ) щодо наявності спору в контексті тлумачення, застосування та виконання Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року (Конвенції про геноцид). Розглянуто юридичну аргументацію України щодо твердження про наявність між нею та РФ спору щодо тлумачення, застосування та виконання Конвенції про геноцид на підставі застосування системного підходу до статей I, III та IX цієї Конвенції. Наголошено на неправдивості звинувачень України в актах геноциду в Донецькій та Луганській областях. Доведено, що РФ використала неправдиве звинувачення в геноциді як підставу для виправдання своєї агресії проти України: спочатку РФ визнала так звані Донецьку Народну Республіку та Луганську Народну Республіку, а потім розпочала проти України так звану спеціальну воєнну операцію з метою покарання України за акти геноциду, яких насправді не було, та запобігання «імовірному» геноциду в майбутньому. У статті підкреслено, що спір між Україною та РФ щодо тлумачення, застосування та виконання Конвенції про геноцид у контексті звинувачення в геноциді є першою справою такого роду в історії Міжнародного суду справедливості.

Ключові слова: Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, Конвенція про геноцид, геноцид, звинувачення в геноциді, Міжнародний суд справедливості, спір щодо тлумачення, застосування та виконання міжнародного договору, Україна, Російська Федерація (РФ).

Постановка проблеми. 26 лютого 2022 року Україна звернулася до Міжнародного суду справедливості (International Court of Justice / ICJ) – головного судового органу Організації Об'єднаних Націй, який розташований у м. Гаазі (Нідерланди) – із заявою про відкриття провадження (application instituting proceedings) проти Російської Федерації (РФ) [4] щодо наявності спору стосовно тлумачення, застосування та виконання Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року (далі – Конвенція про геноцид) [2], а також із клопотанням щодо застосування тимчасових заходів у цій справі [7]. Це вже друге провадження в ICJ проти РФ на підставі заяви України (справа № 182 у загальному списку проваджень Суду), оскільки 16 січня 2017 р. Україна вже зверталася до цього Суду щодо порушення РФ Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (ICSFT) та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (CERD) (справа № 166 у загальному списку) [5]. Провадження, відкрите у 2022 році, є унікальним для ICJ, оскільки це перша справа, предмет якої стосується насамперед спору про звинувачення в геноциді (allegations of genocide), а не про наявність чи відсутність безпосереднього скоєного акту (скоєних актів) геноциду. Про це наголошувалося в супровідному листі до цієї заяви, підписаному Міністром закордонних справ України 26 лютого 2022 року: «Оскільки спір,

який розглядається, стосується неправдивості звинувачень у геноциді та незаконних заходів, які були вжиті на підставі таких неправдивих звинувачень, Україна вважає важливим, щоб в офіційній назві цієї справи було посилання на «звинувачення» [4, с. 2–3].

Станом на сьогодні важко спрогнозувати, які саме наслідки із зовнішньополітичного погляду матиме перебіг та результат цього провадження, але можна однозначно припустити, що ця справа в будь-якому разі вплине на розвиток доктрини міжнародного публічного права. Зокрема, вона однозначно збагатить практику тлумачення, застосування та виконання Конвенції про геноцид, а також матиме наслідки для розвитку доктрини щодо застосування сили в міжнародному праві (у контексті Конвенції про геноцид чи поза нею). Також ця справа потенційно впливатиме на дослідження геноциду в соціальному та гуманітарному вимірах (genocide studies).

З огляду на все вищесказане, виникає потреба в проведеному детальному академічному дослідженні цього провадження. І таке дослідження доцільно розпочати з аналізу документа, який започаткував відповідне провадження, а саме – із заяви України про відкриття провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Парадоксально, але щодо цього провадження станом на сьогодні написано відносно небагато наукових

та науково-популярних робіт. Окремі аспекти цієї справи досліджували такі науковці: Алока Ванігасурія (Aloka Wanigasuriya), Чимен Кейтнер (Chimène Keitner), Антон Кориневич (Агент України в ІСЖ у цій справі), Тимур Короткий, Ірина Марчук, Марко Мілановіч (Marko Milanović), Ендрю Сенджер (Andrew Sanger), Зої Татарські (Zoe Tatarsky), Захар Тропін та ін. Крім того, цю справу не обділили увагою українські журналісти, зокрема, Ірина Назарчук («Юридична газета») та Сергій Сидоренко («Європейська правда») написали низку публіцистичних оглядів про це провадження. Автор цієї статті також не оминув увагою це провадження в минулому році, написавши невеликий публіцистичний текст про цю справу наступного дня після того, як заяву України офіційно опублікували на вебсайті ІСЖ [1].

Мета статті – розкрити зміст заяви України від 26 лютого 2022 року [4] та проаналізувати відповідну юридичну аргументацію, яка в ній міститься. У цій статті не досліджується зміст клопотання України щодо застосування тимчасових заходів (request for the indication of provisional measures) [7], оскільки такий аналіз доцільно провести в межах окремого дослідження.

Джерельною базою цього дослідження є текст заяви англійською мовою про відкриття провадження в справі *Звинувачення в геноциді відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації) / Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)*, поданої Україною до ІСЖ, зареєстрованої Секретарем (Registrar) Суду 26 лютого 2022 року та офіційно опублікованої на вебсайті ІСЖ наступного дня [4]. Текст заяви України французькою мовою аналізувався виключно для зіставлення окремих юридичних термінів, коли виникала така потреба.

Виклад основного матеріалу.

1. Подання Україною заяви про відкриття провадження в ІСЖ. Письмова заява (requête / application) про відкриття провадження подається на ім'я Секретаря ІСЖ і є одним зі способів (інший – спеціальна угода), за допомогою яких держава може розпочати спірне судове провадження (contentious proceedings) в ІСЖ. У публіцистиці цей документ часто називають «позовом», однак, зважаючи на специфіку діяльності ІСЖ, у науковій літературі було б доцільніше використовувати слово «заява» (або «запит»), оскільки воно точніше передає сенс оригінального терміна. А оскільки офіційними мовами ІСЖ є французька та англійська (і саме в такій послідовності вони названі в статті 39 (1) Статуту ІСЖ [11]), то така заява подається до ІСЖ французькою і/або англійською мовами.

Україна підготувала заяву про відкриття провадження у справі щодо звинувачення в геноциді в рекордно стислий строк: повномасштабне вторгнення РФ розпочалося вранці 24 лютого, а ввечері 26 лютого заяву вже було зареєстровано в ІСЖ. Це невеликий за обсягом документ [4], який у фінальному варіанті, опублікованому на офіційному вебсайті ІСЖ, має загальний обсяг 10 сторінок (з титульною сторінкою та супровідними документами) кожною з офіційних мов ІСЖ. Для порівняння: попередня заява України від 16 січня 2017 року щодо порушення Росією ІСФТ та СЕРД була загальним обсягом 50 сторінок [5]. Заява супроводжувалася офіційним листом Міністра закордонних справ України, згаданим вище [4, с. 2–3], та коротким документом із засвідчувальним написом Агента України

щодо справжності копії оригінальної заяви [4, с. 2–3]. Сама ж заява містить такі структурні елементи: «Вступ» (пара. 1–3), «Юрисдикція Суду» (пара. 4–12), «Факти» (пара. 13–25), «Правові підстави для вимог України» (пара. 26–29), «Вимоги»¹ (пара. 30), «Суддя *ad hoc*» (пара. 31), «Збереження прав» (пара. 32), «Призначення Агента та Співагента» (пара. 33–34) та адреса Посольства України в Королівстві Нідерланди для офіційного листування з ІСЖ (пара. 35).

Україна визначила Антона Кориневича, Постійного Представника Президента України в Автономній Республіці Крим (на момент подання заяви), як Агента України (пара. 33) та Оксану Золотарьову, директора Департаменту міжнародного права Міністерства закордонних справ України, як Співагента України (пара. 34). Агент і Співагент були визначені для подання цієї заяви, а також для представництва інтересів України в провадженні щодо її розгляду.

До заяви також додавався окремий процесуальний документ – клопотання України щодо застосування тимчасових заходів на семи сторінках [7]. Цікаво, що в першому реченні цього клопотання помилково зазначено іншу дату подання вищезгаданої заяви – 25 лютого 2022 року, хоча в самій заяві [4] та на останній сторінці клопотання [7] вказано 26 лютого. У пресрелізі ІСЖ № 2022/4 від 27 лютого 2022 року також зазначається, що заява й клопотання України були подані до ІСЖ 26 лютого 2022 року [8].

2. Передумови для звернення України до ІСЖ. Україна та РФ є членами ООН, а отже, учасниками Статуту Суду (Statute of the International Court of Justice), який є невід'ємною частиною Статуту ООН (Charter of the United Nations). Відповідно до статті 36 (1) Статуту Суду [11], юрисдикція ІСЖ містить усі питання, спеціально передбачені в чинних договорах і конвенціях. Стаття IX Конвенції про геноцид [2] передбачає, що спори між Договірними Сторонами щодо тлумачення, застосування чи виконання цієї Конвенції, включно зі спорами щодо відповідальності тієї чи тієї держави за здійснення геноциду чи одного з інших перерахованих діянь у статті III (геноцид; змова з метою здійснення геноциду; пряме й публічне підбурювання до здійснення геноциду; замах на здійснення геноциду; співучасть у геноциді) передаються на розгляд ІСЖ на вимогу кожної зі сторін спору. І РФ, і Україна є учасниками цієї Конвенції в порядку правонаступництва від СРСР та Української РСР: СРСР підписав Конвенцію 16 грудня 1949 р. і ратифікував 3 травня 1954 року; УРСР – 16 грудня 1949 р. та 15 листопада 1954 р. відповідно [3]. А тому, з огляду на вищесказане, Україна дійсно має можливість звернутися із заявою до ІСЖ щодо наявності спору між нею та РФ щодо тлумачення, застосування чи виконання Конвенції про геноцид (пара. 7, 11).

3. Предмет спору. Відповідно до статті I Конвенції про геноцид [2], Договірні Сторони підтверджують, що геноцид незалежно від того, чи відбувається він у мирний, чи воєнний час, є злочином, що порушує міжнародне право і проти якого вони зобов'язуються вживати заходів щодо його запобігання та покарання. Стаття II цієї Конвенції визначає, що під геноцидом розуміють дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) убивство членів такої групи; б) заповідання серйозних тілесних ушкоджень чи розумового

¹ В оригіналі «relief sought» / «remèdes sollicités» – вимоги, які заявляються до суду стороною спору.

розладу членам такої групи; с) навмисне створення для такої групи таких життєвих умов, що розраховані на її повне чи часткове фізичне знищення; d) заходи, спрямовані на запобігання дітонародження в такій групі; е) насильницьке передавання дітей з однієї групи в іншу.

Застосовуючи системний підхід до статей I, III та IX Конвенції про геноцид, Україна вважає, що між нею та РФ є спір щодо тлумачення, застосування та виконання цієї Конвенції: РФ неправдиво стверджує, що в Донецькій та Луганській областях України мали місце акти геноциду, скоєні Україною, тоді як Україна категорично заперечує будь-які звинувачення такого роду (para. 2, 3, 7–11, 21). Для підтвердження тези про неправдиве звинувачення України в геноциді в заяві наводять витяги з пропагандистських промов Президента РФ від 21 лютого 2022 року та 24 лютого 2022 року, виступу Постійного представника РФ у Раді Безпеки ООН від 23 лютого 2022 року, пресконференції Міністра закордонних справ РФ від 25 лютого 2022 року, інтерв'ю Посла РФ в Європейському Союзі від 25 лютого 2022 року (para. 8, 18, 20). Для підтвердження своєї позиції Україна про відсутність актів геноциду на території України посилалася на звіти Управління Верховного комісара ООН із прав людини (OHCHR), які не містили будь-яких згадок про геноцид (para. 20, 21).

Отже, на підставі вищезазначених звинувачень, РФ спочатку визнала так звані Донецьку Народну Республіку (ДНР) та Луганську Народну Республіку (ЛНР) як незалежні держави, а потім оголосила та розпочала проти України так звану спеціальну воєнну операцію з метою запобігання «майбутнім» та покарання за «скоєні» акти геноциду, яких насправді не було (para. 19, 20). Насправді заявлена мета РФ щодо «денацифікації» України була прозорим приводом для неспровокованої агресивної війни проти України (para. 22), яка спричиняє серйозні та широкомасштабні порушення прав людини (para. 21, 22).

4. Аргументація України. Україна застосувала креативний підхід до тлумачення Конвенції про геноцид: оскільки обов'язок щодо запобігання ймовірному геноциду та покарання вже скоєного акту геноциду закріплений у статті I Конвенції [2], то Україна наголосила, що такий обов'язок має виконуватися добросовісно та без зловживань (para. 27). З огляду на це, жодна Договірна Сторона цієї Конвенції не може піддавати іншу Договірну Сторону протиправним діям, включно зі збройним нападом, особливо якщо такі дії засновані на абсолютно необґрунтованій та неправдивій заяві про запобігання геноциду та покарання за геноцид (para. 27). Дії РФ, на думку України, розмивають основне зобов'язання статті I Конвенції, підривають її об'єкт і мету, а також применшують урочистий характер зобов'язання Договірних Сторін щодо запобігання та покарання геноциду (para. 28). Тому декларування здійснення РФ заходів у формі «спеціальної воєнної операції», а також актів визнання «ДНР» та «ЛНР», заснованих на неправдивій заяві про геноцид, є несумісними з Конвенцією про геноцид та порушують права України (para. 26, 29).

З огляду на це, Україна вважає, що між нею та РФ виник спір щодо тлумачення та застосування Конвенції про геноцид, оскільки Україна та РФ дотримуються протилежних поглядів з щонайменше двох питань: 1) чи був геноцид вчинений в Україні; і 2) чи надає стаття I Конвенції правові підстави для застосування РФ військової сили проти України (para. 11).

Тому Україна і звернулася до ICJ, щоб довести, що РФ не має законних підстав для своїх дій в Україні та проти України з метою запобігання «імовірному» геноциду чи покарання за нього.

Ще коли заява України не було офіційно опубліковано, але в засобах масової інформації вже з'явилася інформація щодо заяви України про відкриття цього провадження, Марко Мілановіч, професор міжнародного публічного права школи права Університету Редінга (Reading School of Law), написав короткий науково-публіцистичний пост у своєму блозі щодо цього [9]. Науковець зазначив, що Україна може застосувати два підходи в цій справі. Перший підхід – якщо Україна просто звинуватить РФ у скоєнні геноциду на території України – він назвав «не надто розумним» (“the not-so-smart”), вочевидь, через складність доведення геноцидального умислу / наміру, а також потребу в збиранні та опрацюванні величезної доказової бази в таких справах. Другий підхід – якщо Україна юридично пов'яже факт маніпулювання Росією звинуваченнями в геноциді та факт застосування сили проти України як порушення Конвенції про геноцид – він назвав «дивовижно креативним; таким, що дійсно може спрацювати» (“the surprisingly-creative-it-might-actually-work”). Фактично так і сталося: Україна звинуватила РФ в тому, що остання для виправдання застосування сили проти України, використала неправдиві звинувачення щодо скоєння Україною геноциду. До цього жодна з держ-учасників Конвенції про геноцид не зверталася до ICJ саме з таким предметом спору.

Водночас важливо додати, що в заяві України все ж таки присутній натяк на інший предмет спору: Україна зазначила, що на підставі фактичних дій і заяв РФ виникає враження, що саме Росія (а не Україна) планує акти геноциду в Україні, навмисно вбиваючи та завдаючи тяжких тілесних ушкоджень представникам українського народу, – а це в сукупності з агресивною риторикою Президента РФ В. Путіна та інших російських високопосадовців, які послідовно заперечують саме існування українського народу (потенційний геноцидальний умисел / намір), утворює *actus reus* геноциду відповідно до статті II Конвенції (para. 24). Однак, вочевидь з тактичних міркувань, Україна поки що не акцентує уваги на цьому звинуваченні. Оскільки Україна має право доповнити та/або змінити подану заяву до ICJ, правові підстави своєї аргументації, а також заходи захисту, про які Україна просить ICJ (para. 32), не варто виключати й такого сценарію в майбутньому.

Цікаво, що після подання Україною цієї заяви, парламенти деяких держав (зокрема, Верховна Рада України) все-таки ухвалили політичні декларації щодо визнання дій РФ в Україні в процесі повномасштабного вторгнення 2022 року геноцидом українського народу, однак це питання потребує окремого наукового осмислення поза межами предмета цього дослідження, і поки що навряд чи буде суттєвим аргументом для ICJ.

5. Вимоги України до ICJ. У заяві від 26 лютого 2022 року Україна просить Суд:

1. Ухвалити рішення та офіційно заявити (adjudge and declare), що:

– всупереч звинуваченням РФ, жодних актів геноциду, визначених статтею III Конвенції про геноцид, не вчинялося в Донецькій та Луганській областях (para. 30(a));

– відповідно до Конвенції про геноцид РФ не може законно вживати будь-яких дій, спрямованих на запобігання або покарання ймовірного геноциду, в Україні або

проти неї на підставі своїх неправдивих заяв про геноцид у Луганській та Донецькій областях (para. 30(b));

– визнання РФ незалежності так званих ДНР та ЛНР 22 лютого 2022 року ґрунтується на неправдливому звинуваченні в геноциді, – а для цього немає жодних юридичних підстав відповідно до Конвенції про геноцид (para. 30(c));

– «спеціальна воєнна операція», оголошена РФ 24 лютого 2022 року та яка проводиться нею після цієї дати, ґрунтується на неправдивій заяві про геноцид, – а для цього немає жодних юридичних підстав відповідно до Конвенції про геноцид (para. 30(d)).

2. Вимагати (require), щоб РФ надала запевнення та гарантії неповторення такої поведінки: РФ не вживатиме будь-яких неправомірних заходів в Україні та проти неї, включно з використанням сили, на підставі своєї неправдивої заяви про геноцид (para. 30(e)).

3. Постановити (order) повне відшкодування всієї шкоди, завданої РФ внаслідок будь-яких дій, вжитих нею на підставі неправдивих заяв про геноцид (para. 30(f)).

6. **Заява щодо судді ad hoc.** Оскільки серед персонального складу ICJ (15 суддів) не було судді, який би мав громадянство України, Україна відповідно до положень статті 31 (2) Статуту ICJ та статті 35 (1) Регламенту Суду (Rules of Court) [10] скористалася правом обрати суддю ad hoc (para. 31), який розглядатиме цю справу разом з іншими суддями як шістнадцятий суддя і братиме участь в усіх голосуваннях щодо ухвалення рішень ICJ. Таким суддею ad hoc став Ів Доде (Yves

Daudet) – професор-емерит міжнародного публічного права Університету Париж I Пантеон-Сорбонна (Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne) [6].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, заява України до ICJ від 26 лютого 2022 року про наявність спору між нею та РФ щодо тлумачення, застосування або виконання Конвенції про геноцид у розумінні статті IX цієї Конвенції відкрила нове провадження в ICJ. Україна, застосувавши креативний підхід до тлумачення Конвенції про геноцид, з одного боку, привернула увагу міжнародного співтовариства до наявних зловживань з боку РФ щодо використання геноцидної риторики для прикриття агресивної війни проти України, а з іншого – порушила важливі доктринальні питання щодо проблем застосування сили з метою реагування держав на гіпотетичний геноцид, які не отримали до сьогодні однозначної відповіді в теорії міжнародного права. Важко не погодитися з аргументацією України, що обов'язок запобігати геноциду та карати реальний геноцид дійсно закріплено в статті I Конвенції, і він має виконуватися добросовісно та без зловживань. Так само є очевидним той факт, що жодна держава не має право застосувати силу проти іншої держави, прикриваючись вигаданими звинуваченнями в геноциді. А майбутнє рішення ICJ у цьому провадженні неодмінно матиме велике значення для розвитку доктрини та практики тлумачення, застосування та виконання Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року.

Список використаних джерел

1. Марусяк О. Позов України проти РФ щодо геноциду у питаннях і відповідях. *Блоги LIGA.NET*, 28.02.2022 р. URL: <https://blog.liga.net/user/amarusiak/article/43652>. (дата звернення: 30.11.2023 р.).
2. *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, 9 December 1948, United Nations, Treaty Series, vol. 78, p. 277.
3. *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, Paris, 9 December 1948. United Nations Treaty Collections. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-1&chapter=4&clang=_en (дата звернення: 30.11.2023 р.).
4. International Court of Justice, *Application Instituting Proceedings [Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)]*, Filed in the Registry of the Court on 26 February 2022. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220227-APP-01-00-BI.pdf> (дата звернення: 30.11.2023 р.).
5. International Court of Justice, *Application Instituting Proceedings [Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)]*, Filed in the Registry of the Court on 16 January 2017. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20170116-APP-01-00-EN.pdf>. (дата звернення: 30.11.2023 р.).
6. International Court of Justice, *Current Judges ad hoc*. URL: <https://www.icj-cij.org/current-judges-ad-hoc>. (дата звернення: 30.11.2023 р.).
7. International Court of Justice, *Request for the indication of provisional measures [Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)]*, Filed in the Registry of the Court on 26 February 2022. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220227-WRI-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 30.11.2023 р.).
8. International Court of Justice, *Ukraine institutes proceedings against the Russian Federation and requests the Court to indicate provisional measures*, Press release No. 2022/4 of 27 February 2022. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220227-PRE-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 30.11.2023 р.).
9. Milanovic M. Ukraine Files ICJ Claim against Russia. *EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law*, 27.02.2022. URL: <https://www.ejiltalk.org/ukraine-files-icj-claim-against-russia/>. (дата звернення: 30.11.2023 р.).
10. Rules of Court, 14 April 1978. URL: <https://www.icj-cij.org/rules>. (дата звернення: 30.11.2023 р.).
11. Statute of the International Court of Justice, 26 June 1945. URL: <https://www.icj-cij.org/statute> (дата звернення: 30.11.2023 р.).

References

1. Marusiak, O. Pozov Ukrainy proty RF shchodo henotsydu u pytanniakh i vidpovidiakh [Lawsuit of Ukraine against the RF Regarding Genocide in Questions and Answers]. *LIGA.NET Blogs*, 28.02.2022. Retrieved from: <https://blog.liga.net/user/amarusiak/article/43652>. (accessed: 30.11.2023) [in Ukrainian]

2. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 9 December 1948, *United Nations, Treaty Series*, vol. 78, p. 277.
3. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Paris, 9 December 1948. *United Nations Treaty Collections*. Retrieved from: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtmsg_no=IV-1&chapter=4&clang=_en (accessed: 30.11.2023).
4. International Court of Justice, *Application Instituting Proceedings [Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)]*, Filed in the Registry of the Court on 26 February 2022, Retrieved from: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220227-APP-01-00-BI.pdf> (accessed: 30.11.2023).
5. International Court of Justice, *Application Instituting Proceedings [Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)]*, Filed in the Registry of the Court on 16 January 2017, Retrieved from: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20170116-APP-01-00-EN.pdf>. (accessed: 30.11.2023).
6. International Court of Justice, *Current Judges ad hoc*. Retrieved from: <https://www.icj-cij.org/current-judges-ad-hoc>. (accessed: 30.11.2023).
7. International Court of Justice, *Request for the indication of provisional measures [Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)]*, Filed in the Registry of the Court on 26 February 2022, Retrieved from: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220227-WRI-01-00-EN.pdf> (accessed: 30.11.2023).
8. International Court of Justice, *Ukraine institutes proceedings against the Russian Federation and requests the Court to indicate provisional measures*, Press release No. 2022/4 of 27 February 2022. Retrieved from: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220227-PRE-01-00-EN.pdf> (accessed: 30.11.2023).
9. Milanovic M. Ukraine Files ICJ Claim against Russia. *EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law*, 27.02.2022. Retrieved from: <https://www.ejiltalk.org/ukraine-files-icj-claim-against-russia/>. (accessed: 30.11.2023).
10. Rules of Court, 14 April 1978. Retrieved from: <https://www.icj-cij.org/rules>. (accessed: 30.11.2023 p.).
11. Statute of the International Court of Justice, 26 June 1945. Retrieved from: <https://www.icj-cij.org/statute> (accessed: 30.11.2023).

Marusiak Oleksandr,

PhD in Law

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4113-0624>

ALLEGATIONS OF GENOCIDE CASE: LEGAL ANALYSIS OF UKRAINE'S APPLICATION TO INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE

The article is devoted to the legal analysis of Ukraine's application of 26 February 2022 to the International Court of Justice to institute proceedings against the Russian Federation in a dispute concerning the interpretation, application, and fulfilment of the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. The legal argumentation of Ukraine regarding the assertion that there is a dispute between it and Russia regarding the interpretation, application, and fulfilment of the Convention on Genocide based on the application of a systemic approach to Articles I, III and IX of this Convention has been considered. The falsity of Ukraine's accusations of acts of genocide in the Donetsk and Luhansk regions has been emphasized. It has been proven that Russia used a false accusation of genocide as a basis to justify its aggression against Ukraine. First, Russia recognized the so-called "Donetsk People's Republic" and "Luhansk People's Republic". Then, it launched a so-called "special military operation" against Ukraine to punish Ukraine for acts of genocide that did not actually occur and for preventing "alleged" genocide in the future. The article emphasizes that the dispute between Ukraine and Russia regarding the interpretation, application, and fulfilment of the Genocide Convention in the context of the allegations of genocide is the first case of its kind in the history of the International Court of Justice.

Key words: *the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Genocide Convention, genocide, allegations of genocide, International Court of Justice, a dispute relating to the interpretation, application, and fulfilment of international treaty, Ukraine, Russian Federation.*

Надіслано до редколегії 30.11.2023

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО



УДК 349.22
DOI 10.32782/2523-4269-2023-85-18-23

Колеснік Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>



Клемпарський Микола Миколайович,

доктор юридичних наук, професор
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ

У статті досліджено особливості правового регулювання соціального захисту працівників. Проаналізовано погляди вітчизняних учених щодо визначення самого поняття соціального захисту та його роль у трудових правовідносинах. Під час дослідження запропоновано визначити соціальний захист працівників не тільки як комплексний механізм забезпечення різного роду матеріальними благами, а як комплексну функцію держави зі створення та підтримки необхідних умов для реалізації кожним працівником своїх прав та свобод, гарантованих Конституцією України, а також захисту таких осіб у разі порушення їхніх прав, шляхом реалізації механізму пільг та допомог. Установлено, що основою метою соціального захисту є створення нормативно-правового середовища, у якому кожен працівник матиме змогу повністю забезпечувати реалізацію своїх мінімальних потреб та потреб своїх близьких, а також розвиватися та бути суспільно корисним у кожному аспекті свого життя. У процесі дослідження автором зауважено, що до найважливіших соціальних гарантій, що діють у будь-якому цивілізованому суспільстві та визначають соціальний захист громадян, зокрема й конкретних працівників, є офіційне працевлаштування, мінімальна заробітна плата, належна оплата праці, право на щорічну відпустку, право на охорону здоров'я та безпеку для життя і здоров'я довілля, а також право на житло тощо. Зазначено, що для працівників держава створює умови для відновлення своїх затрачених матеріальних та моральних ресурсів на виконання своїх трудових функцій. Повноцінне функціонування сфери трудових правовідносин неможливе без дотримання функції соціального захисту держави щодо надання відпусток та страхування життя та здоров'я працівників. Зроблено висновок, що правове регулювання соціального захисту працівників в Україні повинно бути переглянуте та доповнене актуальними нормами в частині нагляду й контролю за роботодавцями як учасниками трудових правовідносин, адже без належного соціального захисту працівників, неможливі ні подальший розвиток економіки, ні забезпечення повноцінного балансу сфери трудових правовідносин у суспільстві.

Ключові слова: працівник, правове регулювання, соціальний захист, гарантії соціального захисту, соціальна допомога.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії, економічної та політичної нестабільності в Україні питання соціального захисту працівників є чи не одними з найактуальніших, адже саме такий захист є одним із найголовніших видів захисту в системі забезпечення соціально-економічної стабільності в державі. Почуття впевненості в завтрашньому дні надає працівникові додаткових стимулів у роботі, підвищує продуктивність праці та виводить на вищий щабель рівень розвитку трудових правовідносин. Тому, як влучно зазначає Н. В. Пильгун, пріоритетними завданнями соціальної держави є забезпечення громадянам гідного рівня життя, гарантування соціальної стабільності, соціальної безпеки й соціальної допомоги, громадянського миру і злагоди [1, с. 55]. Враховуючи той факт, що виконання покладених обов'язків тим чи тим працівником пов'язане з установами цілої низки обмежень, як-от можливість працювати на іншій посаді, за винятком творчої та викладацької діяльності, заборона на участь у страйках, заборона до вступу в політичні партії та інші, соціальний захист працівників потребує особливої уваги, адже йдеться про вагомий чинник мотивування працівників до ефективного, професійного та самовідданого виконання завдань і функцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання соціального захисту працівників в Україні неодноразово було предметом розгляду таких учених, як Н. Б. Болотіна, С. М. Бортник, О. С. Гальченко, О. Ю. Дрозд, М. І. Іншин, С. М. Прилипка, І. В. Сахно, Д. І. Сіроха, О. М. Ярошенко та багато інших. Однак попри велику кількість наукових праць та розробок, реалії сьогодення вимагають подальшого вивчення й дослідження проблем правового регулювання соціального захисту працівників.

Успішне функціонування та розвиток нашої держави тісно пов'язані зі становленням та подальшим удосконаленням її інституцій, які, зі свого боку, фінансуються та підтримуються належним чином з джерел бюджетів усіх рівнів. Одним із таких важливих інститутів в умовах сьогодення є соціальний захист працівників, незалежно від сфери їхньої діяльності, які, як і будь-який пересічний громадянин, потребують належного соціального захисту, що передбачає комплекс організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення добробуту вказаної категорії під час виконання покладених на них обов'язків. Однак переважна частина населення в умовах соціально-економічної нестабільності, постійної політичної кризи, а тепер і повномасштабної війни, що триває вже понад рік, не може забезпечити реалізацію своїх трудових прав і гарантій на гідну працю та відповідний заробіток. Такі фактори тільки погіршують внутрішню ситуацію в країні, гальмують функціонування й подальший розвиток ринку праці, поширюють панічні та депресивні настрої серед працездатного населення, ресурси якого могли б бути ефективно спрямовані на розвиток економіки країни. Саме тому на сьогоднішній день питання соціального захисту працівників належить до таких, що не може ігноруватися державою, оскільки у зв'язку зі специфічними умовами та всіма негативними ризиками, які виникають під час виконання покладених обов'язків, вказана категорія працівників повинна відповідати підвищеним вимогам до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних та вольових якостей. Особливо це характерно для теперішнього довготривалого небезпечного періоду, який пов'язаний із соціально-політичною надзвичайною ситуацією, що виникла через розв'я-

зання війни. Так, в умовах сьогодення увесь механізм соціального захисту постає перед проблемами всеохопного захисту працівників як у звичних формах зайнятості, так і у формах, що тільки з'явилися та розвиваються в результаті пандемії COVID-19. Відповідно, під нові виклики має видозмінюватися механізм соціального захисту для забезпечення повноцінного функціонування соціальних гарантій.

Мета статті – дослідити правове регулювання соціального захисту працівників. Для досягнення поставленої мети в статті здійснено аналіз чинного законодавства, яке визначає соціальний захист працівників під час виконання ними покладених обов'язків та особливості його правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Право на соціальний захист, як усього населення України, так і окремих працівників, є одним із непорушних і фундаментальних прав людини, що чітко регламентоване Конституцією України, яка визначає основні засади соціальної спрямованості нашої держави щодо їх захисту. Соціальний захист працівників – один з видів соціального захисту населення, який має свою специфіку, що зумовлена статусом суб'єкта такого соціального захисту та передбачає напрями державної політики щодо матеріального, грошового, медичного, пенсійного забезпечення цієї категорії громадян не лише в разі виникнення соціального ризику, а й загалом у повсякденному житті при виконанні ними покладених обов'язків. Так, розкриваючи тему дослідження, насамперед варто розкрити сутність поняття соціального захисту, яке дасть нам змогу визначити роль цього правового явища та його значення для працівника незалежно від сфери діяльності. Так, О. Г. Чутчаєва у своїх напрацюваннях визначає право на соціальний захист як «право на доступ до соціальних благ, які визнають необхідними й достатніми для нормального існування людини та права на компенсацію у випадках неможливості доступу до цих соціальних благ у зв'язку з настанням відповідних соціальних ризиків, передбачених законом [2, с. 62]. Зі свого боку, В. А. Скуратівський під поняттям соціальний захист пропонує розуміти комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах [3, с. 92]. Більш ширше визначення цього поняття надає С. Приходько, на думку якого, соціальний захист – це система правових, економічних, організаційних та інших заходів, що спрямовані на забезпечення гідного рівня життя для себе та членів сім'ї, а також соціальної підтримки та допомоги на випадок обставин, що внеможливають нормальне існування [4, с. 20]. Так, аналізуючи сутність поняття «соціальний захист» та ставлячи за мету його подальшу інтерпретацію в контексті соціального захисту працівників в Україні, варто відзначити, що соціальний захист працівників логічно розглядати не тільки як комплексний механізм забезпечення різними матеріальними благами, а і як потенційну можливість для самореалізації людини як особистості з урахуванням усієї її різноманітності та неповторності. Паралельно треба зазначити, що бути соціально захищеним означає перебувати під гарантіями з боку держави, що в разі порушення прав та свобод людини справедливості буде поновлено, а винних притягнуто до відповідальності. Водночас І. Д. Чиркіна, зауважує, що система соціального захисту виконує дві основні функції. По-перше, це зменшення негативних наслідків бідності шляхом надання короткотермінової адресної допомоги бідним верствам

населення; по-друге, запобігання бідності шляхом створення умов для участі громадян у належно оплачуваній продуктивній праці та соціальному страхуванні в працездатний період [5, с. 54–55]. Отже, аналізуючи вищевикладене, можна визначити поняття соціального захисту працівників в Україні як комплексну функцію держави зі створення та підтримки необхідних умов для реалізації кожним громадянином своїх прав та свобод, гарантованих конституцією, а також захисту таких осіб у разі порушення шляхом реалізації механізму пільг і допомог. Отже, з вищевикладеного можна підкреслити, що вітчизняний соціальний захист працівників має відшкодувальний характер, що проявляється в страхуванні населення від можливих фінансових збитків.

Розвинутий рівень соціального захисту в державі є індикатором соціально-економічного розвитку та достатку. У разі недорозвинутого соціального захисту в країні стрімко підвищується ступінь ризику погіршення життя працівників. Інакше кажучи, соціальний захист працівників є інструментом змін у суспільстві, важливим важелем впливу на всі трудові відносини зокрема та на розвиток економіки держави загалом. Саме тому соціально відповідальна політика держави повинна ставити на меті створення всіх необхідних умов з реалізації громадянами свого права на працю та гідний заробіток, забезпечення безпечних та комфортних умов праці, справедливий перерозподіл усіх суспільних благ. Це все сприятиме усуненню або пом'якшенню соціальної напруженості в суспільстві та вирівнюванню соціального стану людей. Отже, з огляду на вищесказане, можна зазначити, що основою метою соціального захисту є створення нормативно-правового середовища, у якому кожна людина матиме змогу повністю забезпечувати реалізацію своїх мінімальних потреб та потреб своїх близьких, а також розвиватися та бути суспільно корисною в кожному аспекті свого життя.

Щодо цього досить влучно є думка О. Є. Гольцовой, яка визначає, що з'ясувати особливості правового регулювання певного виду зв'язків можна, лише проаналізувавши правові норми, що використовуються для їх впорядкування. Адже саме норми права вважають головним регулятором суспільних відносин у правовій державі [6, с. 56]. Так, доцільно проаналізувати норми чинного законодавства, які регламентують соціальний захист працівників в Україні. Зокрема, для початку варто відзначити, що основоположні засади соціального захисту громадян України, зокрема конкретного працівника, відображені в Конституції України та знаходять своє продовження в інших національних нормативно-правових актах, які регламентують трудові відносини з такими працівниками. Так, однією з найважливіших соціальних гарантій, що діє в будь-якому цивілізованому суспільстві та визначає соціальний захист громадян, зокрема й конкретних працівників, є стаття 46 Конституції України, яка передбачає таке: «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [7]. З указаної норми слідує, що соціальний захист передбачає реалізацію системи державних гарантій у разі настання відповідних соціальних ризиків, які притаманні сфері трудових правовідносин, як-от інвалідність, виробничий травматизм, втрата працездатності, безробіття тощо. До того ж, як визначено Основним Законом, саме пенсії, інші види соціальних

виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [7]. Отже, Конституція України гарантує соціальний захист кожному громадянину в разі настання негативних подій, проте величина та своєчасність такої допомоги сучасним реаліям життя дуже часто не відповідає.

У продовження зазначимо, що соціальні гарантії знаходять своє закріплення і в Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року. Зокрема, ст. 25 Загальної декларації прав людини передбачає: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [8]. Тому розкриваючи сутність досліджуваного питання, доцільно відзначити, що серед основних гарантій соціального захисту працівників є офіційне працевлаштування, що чітко визначено ст. 24 Конституції України, а саме: «працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням роботодавця, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України» [7]. Однак на практиці це не завжди так. Недобросовісні роботодавці часто нехтують нормами закону та беруть працівників без офіційного оформлення, що автоматично позбавляє останніх будь-якого соціального захисту в принципі. Жага роботодавця економити на обов'язкових відрахуваннях та сплаті ЄСВ призводить до комплексу негативних наслідків не тільки для нього, а й для осіб, що офіційно не працевлаштовані, а також для економіки країни загалом. Так, працівники повинні бути впевнені, що їхні права захищені, що прямо передбачено ст. 16 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», згідно з якою: «застраховані особи мають право отримувати від роботодавця підтвердження про оплату страхових внесків, у тому числі в письмовій формі, а також вимагати сплати таких внесків у повному обсязі, в тому числі в судовому порядку» [9]. Вказана законодавча норма є доречною та відповідає міжнародним і європейським стандартам про соціальний захист працівників, проте, на жаль, в Україні роботодавці часто не дотримуються цієї норми, а намагання працівників довести свою правоту чи відстояти свою позицію закінчуються звільненнями.

У продовження нашого дослідження належну увагу слід приділити й такій соціальній гарантії працівників, як мінімальна заробітна плата, що є обов'язковою на всій території України для всіх форм господарювання, у яких використовується наймана робоча сила та застосовуються різні системи оплати праці. Так, ст. 95 КЗпП України чітко визначає: «Мінімальна заробітна плата – це встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці. При цьому, мінімальна заробітна плата встановлюється одночасно в місячному та погодинному розмірах» [10]. До того ж варто зазначити, що вказана соціальна гарантія працівників прямо передбачена Законом України «Про оплату праці».

Зокрема, ст. 1 цього Закону визначає: «Заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства» [11]. Нарівні з цим Загальна декларація прав людини проголошує право кожного на рівну оплату за рівну працю, на справедливий і задовільний винагорода, що забезпечує гідне існування для нього самого та його родини [8]. Відповідно до цього принципу Конституція України та КЗпП України визнає право кожного на винагорода будь-якої дискримінації й не нижче встановленої державою мінімальної заробітної плати. Зокрема, ст. 3-1 Закону України «Про оплату праці» чітко регламентує гарантії забезпечення мінімальної заробітної плати та вказує, що розмір заробітної плати працівника за повністю виконану місячну (годинну) норму праці не може бути нижчим за розмір мінімальної заробітної плати. А в разі, коли нарахована заробітна плата працівника є нижчою за законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати, роботодавець повинен провести доплату до рівня мінімальної заробітної плати [11]. Тому соціальний захист працівника в частині дотримання роботодавцем вимог щодо мінімальної заробітної плати є одним із найважливіших інструментів забезпечення та підтримання соціального благополуччя всередині країни, стабільному функціонуванню економіки країни. Негативним моментом у цьому питанні є той факт, що заробітна плата часто виплачується в конвертах, як результат – недофінансування бюджету держави та мінімальний розмір пенсії таким працівникам. Ще однією із соціальних гарантій працівників є належна оплата праці. Зокрема, ст. 97 КЗпП України передбачає, що оплата праці працівників здійснюється за погодинною, відрядною або іншими системами оплати праці. Водночас, як визначено статтею, оплата може проводитися за результатами індивідуальних і колективних робіт і здійснюється в першочерговому порядку, на відміну від усіх інших платежів [10]. Як доповнення варто зазначити, що важливість такої гарантії полягає в забезпеченні соціального балансу в суспільстві, позаяк за однакової працю виплачується справедлива винагорода. У дотриманні гарантії про належну оплату праці зацікавлені насамперед працівники, а держава повинна бути гарантом реалізації трудових прав та свобод громадян. Основним принципом такої соціальної функції державної політики в цій сфері є розрізнення заробітної плати відповідно до затрачених ресурсів і зусиль. До одних з основних соціальних гарантій працівників належить і право на щорічну відпустку. Так, ст. 74 КЗпП України визначає: «Громадянам, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи, надаються щорічні (основна та додаткові) відпустки із збереженням на їх період місця роботи (посади) і заробітної плати» [10]. Вказана гарантія закріплена і в Законі України «Про відпустки», де визначено також, що право на відпустки забезпе-

чується гарантованим наданням відпустки визначеної тривалості зі збереженням на її період місця роботи (посади), заробітної плати (допомоги) у випадках, передбачених цим Законом [12]. До вказаних соціальних гарантій, що визначені Основним Законом, варто зарахувати й право громадян на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49); право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50); право на забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від людини обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46); право на житло, що передбачає створення державою умов, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду (ст. 47) та інші. Так, аналізуючи вищевикладене, варто зазначити, що для працівників держава створює умови для відновлення своїх затрачених матеріальних та моральних ресурсів на виконання своїх трудових функцій. Повноцінне функціонування сфери трудових правовідносин неможливе без дотримання функції соціального захисту держави в частині надання відпусток і страхування життя та здоров'я працівників.

Говорячи про соціальний захист працівників, належну увагу слід приділити й соціальній допомозі, яка надається працівникам при виконанні покладених на них обов'язків. М. В. Дубініна вважає, що одноразова матеріальна допомога може бути надана працівникам для вирішення ними різних своїх соціально- побутових потреб, як-от лікування, шлюб, сімейні обставини, народження дитини, поховання, вихід на пенсію тощо. Водночас порядок надання матеріальної допомоги зазвичай фіксується в колективному договорі підприємства. Так, у більшості випадків на підприємствах відсутній колективний договір або в ньому не передбачені виплати матеріальної допомоги. Саме тому працівники можуть звернутися із заявою про отримання такої допомоги безпосередньо до керівника [13, с. 31]. Нарівні з цим варто зазначити, що працівнику може також надаватися вихідна допомога при припиненні трудового договору з ним, що чітко регламентовано ст. 44 КЗпП України [10].

Висновки. Отже, проаналізувавши питання правового регулювання соціального захисту працівників в Україні, варто підкреслити, що одними з найголовніших соціальних гарантій у системі соціального захисту працівників є гарантія мінімальної заробітної плати, оплати праці відповідно до виконаної роботи та покладених функцій, а також низка інших доплат та допомог громадянам у трудових правовідносинах у разі настанні негативних наслідків. На жаль, у сучасних реаліях зьогонення роботодавці не дотримуються своїх зобов'язань у частині реалізації соціальних гарантій працівників. Тому правове регулювання соціального захисту працівників в Україні повинно бути переглянуте та доповнене актуальними нормами саме в частині нагляду та контролю за роботодавцями як учасниками трудових правовідносин, адже без належного соціального захисту працівників, неможливі ні подальший розвиток економіки, ні забезпечення повноцінного балансу сфери трудових правовідносин у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Пильгун Н. В. Соціально-правова держава на етапі сучасного державотворення в Україні. *Історико-теоретичні засади державотворення і правотворення в Україні* : збірник наукових праць. Київ, 2014. 146 с.
2. Чутчева О. Г. Право на соціальний захист: питання теорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 8. С. 62–64.
3. Скуратівський В. А., Палій О. М. Основи соціальної політики: навчальний посібник. Київ : МАУП, 2002. 200 с.
4. Приходько С. Держава і соціальний захист громадян. *Право України*. 1999. № 2. С. 22–26.
5. Чиркіна І. Д. Сучасні напрямки соціального захисту різних верств населення України. *Наукові праці*. Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА. 2001. Т. 12. Серія : Політичні науки. 86 с.
6. Гольцова О. Є. Соціальне регулювання та правове регулювання – співвідношення понять. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 53–57.
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.10.2023).
8. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 27.10.2023).
9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 27.10.2023).
10. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> (дата звернення: 27.10.2023).
11. Про оплату праці : Закон України від 24 березня 1995 р. № 108-95/ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/108/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 27.10.2023).
12. Про відпустки : Закон України від 15 листопада 1996 р. № 505/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.10.2023).
13. Дубініна М. В., Сирцева С.В., Чебан Ю.Ю. Організація і методика аудиту : курс лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2018. 135 с.

References

1. Pylhun, N.V. (2014). Sotsialno-pravova derzhava na etapi suchasnoho derzhavotvorennia v Ukraini [The social and legal state at the stage of modern state formation in Ukraine], *Istoryko-teoretychni zasady derzhavotvorennia i pravotvorennia v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv. 146 s. [in Ukrainian].
2. Chutcheva, O.H. (2002). Pravo na sotsialnyi zakhyst: pytannia teorii. [The right to social protection: a question of theory], *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 8. S. 62–64 [in Ukrainian].
3. Skurativskyi, V. A. (2002). Osnovy sotsialnoi polityky: navchalnyi posibnyk. [Fundamentals of social policy: a study guide], V. A. Skurativskyi, O. M. Paliy. K. : MAUP. 200 s. [in Ukrainian].
4. Prykhodko, S. (1999). Derzhava i sotsialnyi zakhyst hromadian. [State and social protection of citizens], *Pravo Ukrainy*. 2. S. 22–26 [in Ukrainian].
5. Chyrkina, I.D. (2001). Suchasni napriamky sotsialnoho zakhystu riznykh verstv naseleennia Ukrainy [Modern directions of social protection of different strata of the population of Ukraine]. *Naukovi pratsi. Seriya: Politychni nauky*, T. 12. Mykolaiv: Vyd-vo MF NaUKMA. 86 s. [in Ukrainian].
6. Holtsova, O.Ye. (2013). Sotsialne rehuliuвання ta pravove rehuliuвання – spivvidnoshennia poniat. [Social regulation and legal regulation – the relationship of concepts], *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2. S. 53–57 [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 27.10.2023) [in Ukrainian].
8. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948. [Universal Declaration of Human Rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_015 (data zvernennia: 27.10.2023).
9. Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 r. № 1058-IV. [On mandatory state pension insurance: Law of Ukraine dated July 9, 2003 No. 1058-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (data zvernennia: 27.10.2023) [in Ukrainian].
10. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 1971 r. № 322-VIII [Labour code Ukraine: Law of Ukraine from December, 10 in 1971 № 322 – VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> (data zvernennia: 27.10.2023) [in Ukrainian].
11. Pro oplatu pratsi: Zakon Ukrainy vid 24 bereznia 1995 r. № 108-95/VR. [On wages: Law of Ukraine dated March 24, 1995 No. 108-95/VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/108/95-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 27.10.2023) [in Ukrainian].
12. Pro vidpustky: Zakon Ukrainy vid 15 lystopada 1996 r. № 505/96-VR. [About vacations: Law of Ukraine dated November 15, 1996 No. 505/96-VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 27.10.2023) [in Ukrainian].
13. Dubinina, M.V. (2018). Orhanizatsiia i metodyka audytu: kurs lektsii. [Audit organization and methodology: a course of lectures]. M.V. Dubinina, S.V. Syrtseva, Yu.Iu. Cheban. Mykolaiv: MNAU. 135 s. [in Ukrainian].

Koliesnik Tatiana,

Doctor of Law, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

Klemparsky Mykola,

Doctor of Law, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

LEGAL REGULATION OF THE SOCIAL PROTECTION OF EMPLOYEES

The article examines the peculiarities of the legal regulation of social protection of employees. The views of domestic scientists regarding the definition of the very concept of social protection and its role in labor relations are analyzed. In the course of the study, it was proposed to define the social protection of employees not only as a complex mechanism for providing various kinds of material benefits, but as a complex function of the state to create and maintain the necessary conditions for each employee to exercise his rights and freedoms guaranteed by the Constitution of Ukraine, as well as to protect such persons in case of violation of their rights, through the implementation of the mechanism of benefits and assistance. It has been established that the main goal of social protection is to create a regulatory and legal environment in which every employee will be able to fully ensure the realization of his minimum needs and the needs of his loved ones, as well as to develop and be socially useful in every aspect of his life. At the beginning of the study, the author noted that among the most important social guarantees that operate in any civilized society and determine the social protection of citizens, including specific employees, are official employment, the minimum wage, proper remuneration, the right to annual leave, the right for health protection and environment safe for life and health, as well as the right to housing, etc. It is noted that the state creates conditions for employees to restore their spent material and moral resources for the performance of their labor functions. The full functioning of the field of labor relations is impossible without compliance with the social protection function of the state in terms of providing vacations and life and health insurance for employees. It was concluded that the legal regulation of the social protection of employees in Ukraine should be reviewed and supplemented with current norms in terms of supervision and control of employers as participants in labor relations, because without proper social protection of employees, neither the further development of the economy nor the further provision of a full-fledged balance of the sphere is possible labor relations in society.

Key words: *employee, legal regulation, social protection, guarantees of social protection, social assistance.*

Надіслано до редколегії 28.11.2023



УДК 346:005.35
DOI 10.32782/2523-4269-2023-85-24-29

Майка Максим Борисович,

кандидат юридичних наук, адвокат

(Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола, м. Тернопіль)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7831-9666>



Худоб'як Діана Ярославівна,

здобувач вищої освіти

(Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола, м. Тернопіль)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9468-0304>

СУДОВІ ДЕБАТИ ЯК ОЗНАКА ЗМАГАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА ЕЛЕМЕНТ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ КОРПОРАТИВНИХ СПОРІВ

Статтю присвячено дослідженню правової природи судових дебатів як ознаки змагальності процесу та елементу права на справедливий суд під час розгляду корпоративних спорів. Проаналізовано проблеми законодавчого та наукового тлумачення «корпоративного спору», адже однією з найскладніших і найпоширеніших категорій спорів, які розглядають у господарському судочинстві, залишаються корпоративні спори. Досліджується поняття «судові дебати», зважаючи на те, що за допомогою їх активного забезпечення з боку суб'єктів судового процесу видається можливим повне та всебічне здійснення правосуддя при розгляді корпоративних спорів.

Ключові слова: судові дебати, справедливість, корпоративний спір, процедура squeeze-out, процедура sell-out, судова промова, репліка.

Постановка проблеми. Одним із фундаментальних прав людини є право на справедливий судовий розгляд, що на сьогоднішній день є затребуваною вимогою в складних сучасних реаліях національної правозастосовної практики. На жаль, чи не основною проблемою нашої держави є неналежне забезпечення цих прав, що виявляється під час реалізації відповідних державних механізмів захисту прав / свобод людини / громадянина, набуваючи особливого значення для країни, правова та політична системи якої перебувають у процесі постійної трансформації.

Зазначимо, що поняттям «справедливість» оцінюється не лише система суспільних відносин, а й, власне, саме правосуддя та ефективність його здійснення, довіра людей до правоохоронних / судових органів з метою відчуття власної захищеності / безпеки.

Конституція України заклала механізм реалізації прав / свобод людини / громадянина, проголосивши в ч. 2 ст. 3 «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини

є головним обов'язком держави» [1]. А тому дослідження такого важливого процесуального явища, як судові дебати, є вагомим складником реалізації судової реформи в Україні. Що ж стосується судових дебатів як ознаки змагального процесу та елемента права на справедливий суд під час розгляду саме корпоративних спорів, то ця проблематика є малодослідженою, що й робить тему надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, які перегукувалися з порядком розгляду корпоративних спорів, були предметом дослідження таких науковців, як О. Беляневич, О. Вінник, С. Демченко, В. Джунь, Ю. Жорнокуй, Д. Задихайло, О. Кібенко, В. Кравчук, О. Ковалишин, С. Кравченко, В. Щербина, О. Щербина та інші. Але аналіз судової практики розгляду корпоративних спорів засвідчує нагальну потребу в подальших наукових дослідженнях, необхідність комплексного підходу до розв'язання наявних проблем, пов'язаних з удосконаленням порядку розгляду корпоративних спорів, зокрема з проведенням судових дебатів і, відповідно, підвищенням рівня ефективності функціонування як господарських, так і корпоративних правових відносин.

Мета статті – дослідити судові дебати як ознаку змагального процесу та елемента права на справедливий суд при розгляді корпоративних спорів.

Виклад основного матеріалу. А. Сливінська зазначає, що протягом останніх років процеси модернізації як корпоративного, так і господарського процесуального законодавства України активізувалися, «імплементовано усталені закордоном механізми та процедури, як-от корпоративні договори, процедури squeeze-out та sell-out» [2, с. 40] тощо. Однією з найскладніших і найпоширеніших категорій спорів, які розглядають у господарському судочинстві, залишаються корпоративні спори. Саме тому щоб з'ясувати роль та місце судових дебатів про вирішенні корпоративних спорів, убачаємо за доцільне проаналізувати поняття «судові дебати» та «корпоративний спір».

Як зазначає І. Дзюба, інститут судових дебатів безпосередньо пов'язаний із теорією судової психології. Науковиця переконана, що основними складниками судових дебатів у цивільному процесі є «судова промова і репліка». З огляду на це, говорячи про поняття судової промови, не можна заперечити, що судовий виступ – це хоч і суттєва, проте тільки частина судових дебатів, і судові промови та судові дебати – далеко не тотожні поняття [3, с. 171–172].

Термін «дебати» французького походження “debat” – дискусія, спір. Дебати – це обмін думками з будь-якого питання чи суперечки. Зазвичай словом «дебати» називають суперечки, які виникають при обговоренні повідомлень, доповідей, виступах на конференціях, засіданнях, зборах тощо [4, с. 72]. У судовому процесі дебати є його частиною, що передують ухваленню судового рішення в справі.

Що ж стосується судових дебатів у господарському судочинстві, то цей інститут є новелою для останнього. Адже до 2017 року, допоки законодавцем не було внесено зміни до процесуальних кодексів України, судові дебати як складник розгляду справи судом Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК України) передбачено не було. Зазначимо, що Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року [5] найбільших змін зазнав саме ГПК України. Окрім судових дебатів, у новій редакції ГПК України з'явився, наприклад, наказне провадження, спрощене позовне провадження та підготовче судове засідання.

У своїй роботі науковець-цивіліст М. Поліщук судові дебати трактує як частину «судового засідання, в якій особи, які беруть участь у справі, у промовах підбивають підсумки своїх пояснень, дають оцінку дослідженим доказам, наводять власні погляди щодо того, яким повинен бути результат розгляду та вирішення справи» [6, с. 76].

І. Дзюба доходить висновку, що судові дебати є самостійною частиною судового розгляду, «у якій шляхом полеміки між учасниками судового процесу, за допомогою судових промов, виступати з якими вони мають право, з використанням творчих здібностей і знань судового оратора, підбивають підсумки судового слідства, оцінюють зібрані факти, роблять висновки і заяви, формулюють думки з питань, що підлягають вирішенню судом» [3, с. 173].

Що ж стосується судових дебатів як ознаки змагальності та елемента права на справедливий суд при

розгляді власне корпоративних спорів, то тут слід зазначити, що саме поняття змагальності тлумачиться як процес змагання між особами, що намагаються переконати третю особу у власній правоті, перевершивши іншого учасника спору. На нашу думку, до основних ознак змагальності слід зарахувати розподіл ролей між сторонами корпоративного спору, які наділені рівними правами та обов'язками задля відстоювання власних позицій, а також незалежність суду як арбітра, що не втручається в процес доказування. Власне, судові дебати й демонструють засаду змагальності не лише при вирішенні корпоративних спорів, а й в інших судових процесах, оскільки передбачають можливість обох сторін повноцінно, без перешкод озаймовуватися з усіма матеріалами справи, зауваженнями, доказами стосовно справи одне щодо до одного. Як зазначають науковці, «під час судових дебатів сторони виступають з промовами, у яких вони досліджують подані одне одними докази і дають їм попередню оцінку» [7, с. 272].

Переконані, що в будь-якому разі судові дебати наділені характером боротьби думок. Підтримуємо думку О. Загурського, який зазначає, що в судових дебатах стикаються безпосередньо різні погляди, різні оцінки, коли одним твердженням протиставляються інші. Адже за таких умов легше встановити істинність / хибність тих чи тих фактів, установити їх доказове значення, а отже, відкинути все недостовірне та непотрібне [8, с. 199].

Убачаємо за доцільне розглянути поняття корпоративного спору, адже зарахування спору до «корпоративного» залежить від розуміння: поняття корпоративних відносин та їх суб'єктного складу; учасників спору (осіб, між якими виник конфлікт); змісту конфлікту й способу його ефективного вирішення по суті в межах одного провадження.

Поняття «конфлікт» та «спір» фактично є синонімами. Зазначимо, що «конфлікт» – латинського походження, що тлумачиться як «зіткнення», «серйозна суперечність» (conflictus). «Корпоративний конфлікт» науковці розглядають як конфлікт, що окреслюється межами корпорації. Аналізуючи конфлікти, вони виокремлюють суб'єктів, об'єктів конфлікту та причину зіткнення / інцидент [9, с. 518].

Зазначимо, що на сьогоднішній день жоден чинний нормативно-правовий акт не тлумачить поняття «корпоративного спору». Тому звернемося до наукових трактувань досліджуваного поняття. Так, за визначенням Н. Кузнєцової, корпоративним є спір, предмет якого становлять «вимоги учасників корпоративних відносин, тобто відносин, пов'язаних із здійсненням управління корпоративним утворенням або веденням його справ, про захист їхніх корпоративних прав способами, передбаченими законом» [10].

Г. Смірнов під досліджуванним спором убачає «спір, що виникає між учасниками корпоративних відносин і пов'язаний з оспоруванням, невизнанням чи порушенням корпоративних прав у разі вчинення правочинів щодо розпорядження акціями, частками чи корпоративними правами або створенням, діяльністю, управлінням та припиненням юридичної особи» [11, с. 79–80].

Зважаючи на те, що нормотворець на сьогодні не тлумачить поняття «корпоративний спір» у жодному нормативно-правовому акті, досі відкритим залишається й питання, які саме спори слід зараховувати до корпоративних, оскільки останні не є поширеною категорією господарських спорів. І все ж Верховному Суду вдалося напрацювати усталені правові позиції з найпоширеніших спірних питань, які виникають у цій сфері.

Як зазначає Верховний Суд, кінцевою метою корпоративного спору є встановлення законності суджень учасника про певний стан прав й обов'язків у правових відносинах, а не просто його врегулювання. Верховний Суд до найпоширеніших категорій корпоративних спорів уналежнює: спори про визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів / учасників товариств; спори щодо визнання статуту недійсним; спори стосовно частки у статутному капіталі; спори відносно внесення змін до установчого документа; спори стосовно виплати дивідендів; спори про надання інформації щодо діяльності товариства; спори стосовно стягнення вартості частини майна товариства, пропорційно до частки учасника в статутному фонді товариства; спори, пов'язані з виходом, виключенням учасника з товариства, переходом частки учасника в статутному капіталі товариства [13].

Судові дебати в корпоративному спорі підсумовують позиції учасників справи, їх фактичні доводи, докази. При розгляді корпоративного спору доповідь промовця, на думку авторів, повинна містити питання щодо охоронюваного законом інтересу суб'єктів корпоративного спору, майнові питання та посилання на норми законодавства, що регулюють спірні правовідносини.

Відповідно до ч. 1 ст. 218 ГПК України, учасники справи виступають у судових дебатах із промовами / заключним словом, у яких вони можуть посилатися виключно на ті докази / обставини, які були досліджені в судовому засіданні [14]. Учасник справи має право виступати в судових дебатах самостійно або ж призначити для виступу представника. Промовці, за дозволом суду, можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові (ч. 3 ст. 218 ГПК України).

Варто вказати на суттєву відмінність у судових дебатах господарського процесу від кримінального, що може слугувати підставою для порушення понять принципів змагальності та права на справедливий суд під час проведення цього етапу розгляду справи в господарському судочинстві. Якщо порівняти зміст статей 218 ГПК України та 364 КПК України, що регламентують проведення судових дебатів у залі судових засідань, то в господарському процесуальному законодавстві прослідковується обмеження суддею, що головує, тривалості судових дебатів, з огляду на «розумність необхідного часу для викладення сторонами спору їх позицій». З позиції кримінального процесуального права, а саме ч. 6 ст. 364 КПК України, суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів певним часом, а отже, у такому разі не порушується принцип змагальності сторін, оскільки кожен з учасників наділений достатньою, як він вважає, кількістю часу для проведення промови, наведення фактів і доказів, які вказують на істинність обставин справи, що розглядається. Водночас регламентується право головуючого судді на зупинення виступу учасника дебатів, якщо він повторно вийшов за межі кримінального провадження, що здійснюється, чи повторно допустив висловлювання образливого або непристойного характеру. [15] У статті 218 ГПК України не вказуються положення щодо регулювання таких ситуацій, які, варто зазначити, доволі часто виникають у залі суду при вирішенні спорів, зокрема корпоративних. Це вказує на той факт, що ця прогалина в господарському процесуальному кодифікованому акті може стати підставою для порушення учасниками справи загальнообов'язкових принципів правосуддя, зокрема, принципу змагальності і права на

справедливий суд. Саме тому вбачаємо за доцільне внести законодавцю зміни до ч. 3 ст. 218 ГПК України, а саме: «Порядок проведення, тривалість судових дебатів та черговість виступів учасників справи визначаються головуючим. Головуючий має право зупинити виступ учасника дебатів, якщо він після зауваження суду повторно вийшов за межі спору чи повторно допустив висловлювання образливого або непристойного характеру, і надати слово іншому учаснику дебатів. Суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові».

Не можна оминати увагою той факт, що абсолютно кожна промова, незалежно від процесуального становища учасника корпоративного спору, який її проголошує, має задовольнити вимоги норм національного господарського процесуального законодавства, не оминувши основні положення судового ораторського мистецтва. Адже одним із найвідповідальніших і чи не найскладніших моментів учасників сторін корпоративного спору є судові дебати / виступ у суді. Учасник справи / його представник повинні бути обізнані з матеріалами справи, орієнтуватися в обставинах, наданих доказах, правильно оцінивши всі факти / обставини, що стосуються корпоративного спору.

О. Олійник звертає увагу, що «принцип змагальності сторін потребує від адвоката не лише бездоганного знання обставин справи, а й швидкого логічного мислення» [16]. Всяка публічна промова адвоката має бути настільки емоційною, аргументованою та переконливою, щоб можна було зламати сформовану соціально-психологічну установку як учасників судової справи, так і самих суддів. Саме тому завданням адвоката як судового оратора є доведення висунутої ним тези, переконання в її об'єктивності / обґрунтованості, в істинності власних суджень.

Дотримуючись засади змагальності, сторони корпоративного спору та їх представники повинні бути переконливими перед судом. Полеміка, яка виникає під час судових дебатів, обов'язково повинна відповідати певним моральним нормам. Тобто учасники справи можуть використовувати виключно морально допустимі прийоми, зобов'язані поважати честь / гідність своїх опонентів, не допускаючи приниження власної гідності. Під час дебатів за допомогою відеозв'язку виступ сторін повинен бути лаконічним та зрозумілим [17].

Висновки. Отже, ми проаналізували судові дебати як ознаку змагального процесу та елемент права на справедливий суд під час розгляду корпоративних спорів.

Судові дебати в корпоративному спорі спрямовані на резюмування правової позиції учасників справи, узагальнення фактичних доводів сторін, аналізу доказів у справі. У судових дебатах під час розгляду корпоративного спору доцільно структурувати доповідь, виокремивши питання немайнового характеру суб'єктів корпоративного спору; майнові питання; норми законодавства.

Уважаємо за доцільне запропонувати законодавцю внести в ГПК України поняття «судові дебати», доповнивши ч. 1 ст. 128 таким трактуванням: «Судові дебати – це частина судового розгляду, у якій відбувається підбиття підсумків судового розгляду справи, викладення власної позиції та думок однієї зі сторін щодо позиції іншої, надання оцінки доказам, що є у справі».

Ч. 3 ст. 218 ГПК України викласти в такій редакції: «Порядок проведення, тривалість судових дебатів

та черговість виступів учасників справи визначаються головуючим. Головуючий має право зупинити виступ учасника дебатів, якщо він після зауваження суду повторно вийшов за межі спору чи повторно допустив висловлювання образливого або непристойного характеру, і надати слово іншому учаснику дебатів. Суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові. У разі необхідності за клопотанням

особи, яка бере участь у справі, суд має право оголосити перерву, з метою підготовки останньої до судових дебатів».

Убачаємо за доцільне наголосити, що з огляду на вищевикладене судові дебати є важливою ознакою змагальності процесу та елементом права на справедливий суд під час розгляду корпоративних спорів. Адже лише за допомогою їх активного забезпечення з боку суб'єктів судового процесу видається можливим повне та всебічне здійснення правосуддя під час розгляду корпоративних спорів.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 11. ст. 143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Сливінська А. В. Поняття, кваліфікаційні ознаки та види корпоративних спорів. *Економіка та право*. 2021. № 2. С. 40–52. URL: <https://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/view/1034/994>
3. Дзюба І. Особливості судових дебатів у судовому процесі розгляду цивільної справи та їх специфіка. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 171–178. URL: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/1/1-2023-171-178.pdf>
4. Петренко Н. О. Судові дебати в господарському судочинстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 71–74. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2019/18.pdf
5. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 48, ст. 436. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#Text>
6. Поліщук М. Г., Андрієвська Л. О., Косяченко К. Е. Термінологічний словник з дисципліни «Цивільне процесуальне право». Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 200 с.
7. Чечель А. О., Лазарева Д. В. Щодо забезпечення засади змагальності в кримінальному судочинстві. *Напрями реформування кримінальної юстиції в Україні*. С. 271–273. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3271/1/22_05_2020.pdf#page=271
8. Загурський О. Б. Судові дебати – важлива та необхідна стадія судового розгляду. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей викладачів юридичного факультету*. Вип. 8. Івано-Франківськ, 2022. С. 197–201.
9. Юлдашев С. О. Корпоративні спори як об'єкт арбітражного судочинства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. С. 518–522. URL: <http://www.apdp.in.ua/v69/80.pdf>
10. Кузнецова Н. С. Поняття, ознаки і класифікація корпоративних спорів. *Правовий тиждень*. 2007. № 46 (47). URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120329>
11. Смірнов Г. Арбітрабельність корпоративних спорів: особливості правового регулювання в Україні та іноземних державах. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 78–83. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/10/16.pdf>
12. Ковалишин Р. Корпоративний спір: характерні особливості та класифікація. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2009. Вип. 21. С. 113–117. URL: https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:2oOyTYu62xsJ:scholar.google.com/+корпоративні+спори+поняття&hl=uk&as_sdt=0,5&as_vis=1
13. Корпоративні спори: практика Верховного Суду. *ЮРИСТ&ЗАКОН*. 2022. № 2. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA014418
14. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 6, ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
15. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#Text>
16. Олійник О. Б. Специфіка юридичної риторики адвоката як професійного учасника судового процесу. *Юридична Україна*. 2010. № 9. С. 4–9.
17. Maksym Maika. (2022). The Implementation of E-justice within the Framework of the Right to a Fair Trial in Ukraine: Problems and Prospects. *AJEE*. С. 249–262. URL: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.2-n000320>.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2016). Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254к/96-ВР (u redaktsii vid 30 veresnia 2016 r.) [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254к/96-ВР (in the edition of September 30, 2016)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
2. Slyvinska, A.V. (2021). Ponyattya, kvalifikovalni oznaky ta vydy korporatyvnykh sporiv [Concepts, qualifying features and types of corporate disputes]. *Ekonomika ta pravo*. 2. P. 40–52. Retrieved from: <https://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/view/1034/994> [in Ukrainian].
3. Dzyuba, I. (2023). Osoblyvosti sudovykh debatuv u sudovomu protsesi roz·hlyadu tsyvilnoyi spravy ta yikh spetsyfyka [Peculiarities of court debates in the judicial process of consideration of a civil case and their specifics]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vntrishnikh sprav*, 1. P. 171–178. Retrieved from: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/1/1-2023-171-178.pdf> [in Ukrainian].

4. Petrenko, N.O. (2019). Sudovi debaty v hospodarskomu sudochynstvi [Court debates in economic proceedings]. *Aktualni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi*, 4. P. 71–74. Retrieved from: http://apnl.dnu.in.ua/4_2019/18.pdf [in Ukrainian].
5. Pro vnesennya zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrayiny, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrayiny, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrayiny vid 3 zhovnya 2017 roku № 2147-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR)*, 2017, № 48, st. 436 [On amendments to the Economic Procedure Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts: Law of Ukraine dated October 3, 2017 No. 2147-VIII. *Information of the Verkhovna Rada (VVR)*, 2017, No. 48, Art. 436]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#Text> [in Ukrainian].
6. Terminolohichnyy slovnyk z dystsypliny “Tsyvilne protsesualne pravo” [Terminological dictionary of the discipline “Civil procedural law”] / Polishchuk M.H., Andriyevska L.O., Kosyachenko K.E. Dnipro : Vydavets Bila K.O., 2020. 200 s. [in Ukrainian].
7. Chechel, A.O., Lazareva, D.V. Shchodo zabezpechennya zasady zmahalnosti v kryminalnomu sudochynstvi [Regarding ensuring the principle of competitiveness in criminal proceedings]. *Napryamy reformuvannya kryminalnoyi yustyttsiyi v Ukrayini*. P. 271–273. Retrieved from: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3271/1/22_05_2020.pdf#page=271 [in Ukrainian].
8. Zahursky, O.B. (2022). Sudovi debaty – vazhlyva ta neobkhdna stadiya sudovoho roz·hlyadu [Court debates are an important and necessary stage of court proceedings]. *Aktualni problemy vdoskonalennya chynnoho zakonodavstva Ukrayiny : zbirnyk naukovykh statey vykladachiv yurydychnoho fakultetu*, 8. Ivano-Frankivsk. P. 197–201. [in Ukrainian].
9. Yuldashev, S.O. (2013). Korporatyvni spory yak ob'yekt arbitrazhnoho sudochynstva [Corporate disputes as an object of arbitration proceedings]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. P. 518–522. Retrieved from: <http://www.apdp.in.ua/v69/80.pdf> [in Ukrainian].
10. Kuznyetsova, N.S. (2007). Ponyattya, oznaky i klasyfikatsiya korporatyvnykh sporiv [Concepts, signs and classification of corporate disputes]. *Pravovyy tyzhden*, 46 (47). Retrieved from: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120329> [in Ukrainian].
11. Smimov, H. (2018). Arbitrabelnist korporatyvnykh sporiv: osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya v Ukrayini ta inozemnykh derzhavakh [Arbitrability of corporate disputes: peculiarities of legal regulation in Ukraine and foreign countries]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 10. P. 78–83. Retrieved from: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/10/16.pdf> [in Ukrainian].
12. Kovalyshyn, R. (2009). Korporatyvnyy spir: kharakterni osoblyvosti ta klasyfikatsiya [Corporate dispute: characteristic features and classification]. *Aktualni problemy vdoskonalennya chynnoho zakonodavstva Ukrayiny*. Vol. 21. P. 113–117. Retrieved from: https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:2oOyTYu62xsJ:scholar.google.com/+корпоративні+спори+поняття&hl=uk&as_sdt=0,5&as_vis=1 [in Ukrainian].
13. Korporatyvni spory: praktyka Verkhovnoho Sudu (2022). [Corporate disputes: the practice of the Supreme Court]. *YURYST&ZAKON*. № 2. Retrieved from: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA014418 [in Ukrainian].
14. Hospodarsky protsesualny kodeks Ukrayiny vid 6 lystopada 1991 roku № 1798-XII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)*, 1992, № 6, st. 56 [Economic Procedure Code of Ukraine dated November 6, 1991 No. 1798-XII. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 1992, No. 6, Art. 56]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].
15. Kryminalny protsesualny kodeks Ukrayiny vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, st. 88. [Criminal procedure code of Ukraine dated April 13, 2012. No. 4651-VI. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 2013, No. 9-10, No. 11-12, No. 13, Art. 88]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#Text> [in Ukrainian].
16. Oliynyk, O.B. (2010). Spetsifyka yurydychnoyi rytoryky advokata yak profesiynoho uchashnyka sudovoho protsessu [The specifics of the legal rhetoric of the lawyer as a professional participant in the legal process]. *Yurydychna Ukrayina*, 9. P. 4–9. [in Ukrainian].
17. Maksym Maika. (2022). The Implementation of E-justice within the Framework of the Right to a Fair Trial in Ukraine: Problems and Prospects. *AJEE*. C. 249–262. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.2-n000320>.

Maika Maksym,

PhD in Law, Lawyer

*(Vyacheslav Chornovil Halytskyi College, Ternopil)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7831-9666>**Khudobiak Diana,**

Student

*(Vyacheslav Chornovil Halytskyi College, Ternopil)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7831-9666>

**JUDICIAL DEBATE AS A FEATURE OF THE COMPETITIVE PROCESS
AND THE ELEMENT OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL
WHEN CONSIDERING CORPORATE DISPUTES**

The article is devoted to the study of the legal nature of court debates as a sign of the competitive nature of the process and an element of the right to a fair trial in the consideration of corporate disputes. After all, one of the fundamental human

rights is the right to a fair trial, which, today, is a sought-after requirement in the complex modern realities of national law enforcement practice. The problems of legislative and scientific interpretation of “corporate dispute” are analyzed, because corporate disputes remain one of the most complex and common categories of disputes considered in commercial court proceedings.

The concept of “judicial debates” is studied, taking into account the fact that with the help of their active provision by the subjects of the judicial process, it seems possible to achieve full and comprehensive justice in the consideration of corporate disputes. Attention is drawn to the fact that the institution of court debates is a novelty for national economic procedural legislation, because until 2017, until the legislator made changes to the procedural codes of Ukraine, court debates as a component of court proceedings were not provided for by the Economic Procedural Code of Ukraine.

Attention is drawn to the fact that corporate-type business organizations currently play a significant role in the national economy, influencing international relations as well. Unfortunately, the issues of legal relations within such companies, their corporate management, and corporate relations remain insufficiently studied and researched. Because of that, there are many ambiguous and difficult issues in court practice regarding the resolution of relevant disputes.

It is proposed to the legislator to include the concept of “corporate disputes” in the current Economic Procedure Code of Ukraine, which will increase the efficiency of their resolution. It is emphasized that court debates are an important sign of the competitiveness of the process and an element of the right to a fair trial in the consideration of corporate disputes.

Key words: *court debate, justice, corporate dispute, squeeze-out procedure, sell-out procedure, court speech, retort.*

Надіслано до редколегії 29.11.2023



Оліщук Петро Олегович,

кандидат економічних наук

(Львівський національний університет природокористування, м. Дубляни)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4392-0654>

ПРОЦЕДУРА ЗДІЙСНЕННЯ БАНКРУТСТВА АВТОТРАНСПОРТНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті подано дослідження процедури здійснення банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання. Вказану процедуру проводять на підставі Кодексу України з процедур банкрутства. У кодексі містяться положення щодо процедур у судовому порядку (розпорядження майном; санація; ліквідація) (ст. 6) та процедур досудового розгляду справи (санація) (ст. 4–5). Новизна полягає в наданні пропозицій щодо внесення змін у розділ VII «Особливості провадження у справах про банкрутство окремих категорій боржників» Кодексу України з процедур банкрутства щодо статті, яка б урегулювала порядок здійснення банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання. Також потрібно внести в Закон України «Про автомобільний транспорт» положення щодо здійснення банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання. Отже, вказані суб'єкти господарювання зможуть використовувати відповідні норми при банкрутстві та належним чином урегулювати вказану процедуру.

Ключові слова: автотransпортні суб'єкти господарювання, банкрутство, процедура здійснення банкрутства, Кодекс України з процедур банкрутства, розпорядження майном, санація, ліквідація.

Постановка проблеми. Автотransпортні суб'єкти господарювання займають значну частину на ринку здійснення господарської діяльності. Вказані суб'єкти господарювання, функціонуючи, забезпечують вкладення коштів в економіку України. Незважаючи на те, що автотransпортна сфера є високопродуктивною та приносить значні прибутки, все ж у суб'єктів господарювання виникають ситуації, коли необхідно припинити існування у зв'язку з банкрутством. У Кодексі України з процедур банкрутства [1] (далі – Кодекс банкрутства) прописано процедуру здійснення банкрутства всіх суб'єктів господарювання, яка передбачає кілька етапів, розкриємо їх далі. Тому необхідно при здійсненні банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання використовувати Кодекс банкрутства. Необхідно зазначити, що ні Закон України «Про автомобільний транспорт» [2] (далі – ЗУ «Про автомобільний транспорт») (за допомогою якого регулюють діяльність суб'єктів господарювання у сфері автотransпорту), ні Кодекс банкрутства не містять спеціальних положень щодо здійснення банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання, тому пропонуємо внести зміни до законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процедuru здійснення банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання досліджували такі науковці: Д. Булик, N. Bingulac, K. Верещагіна, S. Našková, I. Кривов'язюк, J. Matijasevic, O. Стащук, O. Шершенюк, Л. Шостак та інші. Розпорядження майном у процедурі здійснення банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання досліджували такі науковці: Н. Бойко, В. Концева, Ю. Остапенко, I. Хоменко, Т. Швидка та інші. Санацію в процедурі здійснення банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання досліджували такі

науковці: Д. Задахайло, В. Лопатовський, В. Резнікова, Д. Хома, Т. Швидка, В. Шпильовий та інші. Ліквідацію в процедурі здійснення банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання досліджували такі науковці: В. Богатир, К. Галатенко, Л. Нецька та інші. Залежно від умов, у яких суб'єкти господарювання повинні провадити свою діяльність, а також припиняти її, необхідно змінювати та вдосконалювати законодавство, тому вказана тема буде актуальною й надалі для досліджень.

Мета статті – дослідити процедуру здійснення банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу.

I. Загальна характеристика процедури здійснення банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання. Здійснюючи банкрутство автотransпортних суб'єктів господарювання, необхідно використовувати Кодекс банкрутства. На нашу думку, необхідно внести зміни в розділ VII «Особливості провадження у справах про банкрутство окремих категорій боржників» Кодексу банкрутства [1] щодо статті, яка б урегулювала порядок здійснення банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання. Також потрібно внести в ЗУ «Про автомобільний транспорт» [2] положення щодо здійснення банкрутства автотransпортних суб'єктів господарювання. Отже, вказані суб'єкти господарювання зможуть використовувати відповідні норми при банкрутстві та належним чином урегулювати вказану процедуру.

Відповідно до Кодексу банкрутства для юридичних осіб, зокрема, до автотransпортних суб'єктів господарювання використовують у судовому порядку такі процедури: розпорядження майном; санація; ліквідація (ст. 6) [1]. Порядок проведення кожної з указаних процедур прописаний у відповідному розділі Кодексу

банкрутства. Завдяки цьому врегулювати процедуру здійснення банкрутства зручно, оскільки прописані всі необхідні аспекти в законодавстві. І. Кривов'язюк зазначає, що поширення Covid-19 спричинило негативні наслідки для суб'єктів господарювання, зокрема, щодо припинення діяльності ними у зв'язку з банкрутством. У цей період велику кількість справ про визнання боржників банкрутами було подано до суду [3, с. 150–151]. Необхідно погодитися з науковцями, оскільки у вказаний період значна частина суб'єктів господарювання, зокрема автотранспортних, припинила свою діяльність, не отримуючи прибутків від функціонування. О. Шершенюк указує, що за допомогою антикризового управління суб'єкти господарювання зможуть ефективно виходити з передкризової / кризової ситуації та надалі провадити свою діяльність [4, с. 5]. На нашу думку, надзвичайно ефективним для суб'єктів господарювання, зокрема автотранспортних, є антикризове управління, яке допомагає впоратися з причинами, які, зокрема, можуть у майбутньому спричинити банкрутство. J. Matijasevic і N. Vingulas досліджують банкрутство в Республіці Сербія та зазначають, що таке виникає, коли боржник не може гарантувати виконання своїх зобов'язань, оскільки має заборгованість [5, с. 163]. Необхідно погодитися з науковцями, оскільки боржник, не виконавши попередніх договірних зобов'язань, не може забезпечити виконання наступних. О. Сташук, Л. Шостак та Д. Булик зазначають, що в законодавство потрібно внести зміни для врегулювання процедури здійснення банкрутства суб'єктів господарювання в час воєнного стану, а також характеризують засоби, які необхідні для уникнення банкрутства [6]. На нашу думку, воєнний стан в Україні спричинив несприятливу ситуацію в різних сферах господарювання, не оминувши процедури банкрутства, оскільки потрібно було врегулювати ситуацію щодо різноманітних проблемних аспектів, які виникають, зокрема, і в автотранспортних суб'єктів господарювання. S. Našková зазначає, що у зв'язку з пандемією Covid-19 суб'єкти господарювання втратили свої прибутки. У своїй статті науковець досліджує прогнози щодо банкрутства фірм [7]. Варто погодитися, оскільки вказана пандемія значно вплинула на суб'єктів господарювання, принісши їм негативні наслідки. К. Верещагіна зазначає, що особливо важко проводити процедуру банкрутства на територіях, які окуповані внаслідок воєнних дій, тому для покращення цієї ситуації необхідно внести зміни в закони [8, с. 47]. Необхідно погодитися з науковцями, оскільки суб'єкти господарювання, зокрема автотранспортні, окуповані внаслідок воєнних дій, не розуміли, як здійснювати процедуру припинення діяльності у зв'язку з банкрутством. 13 липня 2023 року ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства в період дії воєнного стану» [9], за допомогою якого внесено зміни до Кодексу банкрутства та значно спрощено проведення процедури банкрутства [10].

II. Розпорядження майном у процедурі здійснення банкрутства автотранспортних суб'єктів господарювання. Процедуру розпорядження майном визначено в розділі II Кодексу банкрутства як система заходів для збереження та ефективного використання майна, оцінки стану боржника, яку проводить арбітражний керуючий (його призначає суд). Її тривалість становить ≤ 170 днів, включно з вихідними днями [1]. І. Хоменко, В. Концева та Н. Бойко зазначають, що під час про-

цедури розпорядження майном визначають можливість здійснити санацію суб'єкта господарювання [11, с. 116]. Санація – це наступна процедура в банкрутстві, тому необхідно переглянути, чи можливо її застосувати. Т. Швидка та Ю. Остапенко вказують, що банкрутство призначене не лише для ліквідації суб'єкта господарювання, а й для здійснення інших процесів у сукупності, визначених у Кодексі банкрутства (ст. 6) [1], [12]. Необхідно погодитися з науковцями, оскільки процедура банкрутства містить відповідні процедури, які визначені в законодавстві.

III. Санація в процедурі здійснення банкрутства автотранспортних суб'єктів господарювання. Розрізнять процедуру санації до судового розгляду справи та в процесі судового розгляду. Положення про санацію в процесі судового розгляду визначено в розділі III Кодексу банкрутства як сукупність заходів для оздоровлення суб'єктів господарювання, зокрема автотранспортних, проведення розрахунку з кредиторами тощо. Проводить указану процедуру керуючий санацією (його призначає суд) відповідно до плану санації (ст. 50) [1]. Д. Задохайло, Т. Швидка та В. Рєзнікова зазначають, що за допомогою санації суб'єкти господарювання зазнають відродження [13, с. 230]. Необхідно зазначити, що до таких суб'єктів також належать автотранспортні суб'єкти господарювання. Д. Хома, В. Лопатовський та В. Шпильовий розглядають санацію як процедуру підвищення фінансових показників суб'єктів господарювання [14, с. 227]. Необхідно погодитися з науковцями, оскільки при санації використовують різноманітні засоби для того, щоб не застосовувати процедури ліквідації, а допомогти суб'єктам господарювання, зокрема автотранспортним, надалі функціонувати.

IV. Ліквідація в процедурі здійснення банкрутства автотранспортних суб'єктів господарювання. Порядок проведення ліквідаційної процедури визначено в розділі IV Кодексу банкрутства. Ліквідація суб'єктів господарювання, зокрема автотранспортних, відбувається на підставі постанови про визнання боржника банкрутом, у термін ≤ 12 місяців (визначає суд) ліквідатором (ст. 58) [1]. Л. Нецька та К. Галатенко зазначають, що під час воєнного стану в державі не варто здійснювати ліквідацію суб'єктів господарювання, які обслуговують критичну інфраструктуру [15, с. 183]. Уже знає кожен, що критична інфраструктура є необхідною в час війни для забезпечення функціонування міст, тому необхідно погодитися з науковцями та підтримати суб'єкти господарювання, зокрема автотранспортні, оскільки їх ліквідація негативно вплине на ситуацію із забезпечення життєдіяльності в містах. В. Богатир вказує, що за неможливості здійснити оздоровлення становища суб'єктів господарювання за допомогою санації переходять до процедури ліквідації [16, с. 130]. Варто погодитися з науковцем та зазначити, що процедури здійснюються по черзі, якщо не можуть здійснити одну, то необхідно переходити до наступної. Це стосується всіх суб'єктів господарювання, зокрема автотранспортних.

Висновки. Отже, процедуру здійснення банкрутства автотранспортних суб'єктів господарювання проводять на підставі Кодексу банкрутства. У вказаному кодексі містяться положення щодо процедур у судовому порядку (розпорядження майном; санація; ліквідація) (ст. 6) та процедур досудового розгляду справи (санація) (ст. 4-5). На нашу думку, необхідно внести зміни в розділ VII «Особливості провадження у справах про банкрутство окремих категорій боржників» Кодексу банкрутства щодо статті,

яка б урегулювала порядок здійснення банкрутства автотранспортних суб'єктів господарювання. Також потрібно внести в ЗУ «Про автомобільний транспорт» положення щодо здійснення банкрутства автотран-

спортних суб'єктів господарювання. Отже, вказані суб'єкти господарювання зможуть використовувати відповідні норми при банкрутстві та належно врегулювати вказану процедуру.

Список використаних джерел

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 29.12.2023).
2. Про автомобільний транспорт : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2344-III. *Верховна Рада України. Законодавство України* : сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> (дата звернення: 29.12.2023)
3. Кривов'язук І. Економічні наслідки поширення Covid-19 та проблема банкрутства в Україні. *Сучасні питання економіки і права*. № 1 (11). 2020. С. 146-153.
4. Шершенюк, О. Теоретико-методологічні засади антикризового управління автотранспортним підприємством. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва* : зб. наук. пр. Харків. нац. автомоб.-дор. ун-т. Харків, 2015. № 1 (8). Т. 1. С. 5–10.
5. Matijasevic J., Bingulac N. The significance of bankruptcy in modern business and abuse in the field of bankruptcy. *Economical, Agricultural and Legal Frameworks of Sustainable Development: 89 th International Scientific Conference on Economic and Social Development* (Novi Sad, 4–5 November, 2022). 2022. P. 163–171.
6. Сташук, О., Шостак, Л., Булик, Д. (2022). Банкрутство підприємств в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. (44). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-29>
7. Hašková S. Fuzzy-based non-bankruptcy trend forecast. SHS Web Conf. 2022. Volume 132. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202213201004>.
8. Верещагіна К. Банкрутства суб'єктів господарювання, майно (активи) яких розташовані на тимчасово окупованих територіях України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 2. 2023. С. 47–56.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану : Закон України від 13 липня 2023 року № 3249-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України* : сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3249-20#n6> (дата звернення: 29.12.2023).
10. З 29 липня діятиме спрощена процедура банкрутства для бізнесу на час війни. *Дебет-Кредит*. URL: <https://news.dtki.ua/law/other/85022-z-29-lipnia-diiatime-sproshhena-procedura-bankrutstva-dlia-biznesu-na-cas-viini> (дата звернення: 29.12.2023).
11. Хоменко І., Концева В., Бойко Н. Методичні аспекти превентивного антикризового управління та оцінювання фінансового стану суб'єктів господарювання. *Фінансові дослідження*. 2016. № 1 (1). С. 105–117.
12. Швидка Т., Остапенко Ю. Особливості реформування законодавства про банкрутство в період воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.35>. (дата звернення: 29.12.2023).
13. Задихайло Д., Швидка Т., Резнікова В. Політико-правовий зв'язок інститутів забезпечення економічної конкуренції та банкрутства в системі господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 3. 2023. № 75. С. 227–233.
14. Хома Д., Лопатовський В., Шпильовий В. Аспекти стратегування політики фінансової санації підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2023. № 1. С. 226–233.
15. Нецька Л., Галатенко К. Вплив воєнного стану на процедури банкрутства суб'єктів господарювання в Україні. *Юридичний вісник*. 2023. № 3 (68). С. 180–187.
16. Богатир В. Ліквідаційна процедура – заключна процедура у справах про банкрутство : монографія / за ред. докт. юрид. наук., професора Б. В. Деревянка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2021. 210 с.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2018). Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva: Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnia 2018 roku № 2597-VIII. [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures: Law of Ukraine dated October 18, 2018 No. 2597-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Pro avtomobilnyi transport: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2344-III [On road transport: Law of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2344-III]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> [in Ukrainian].
3. Kryvoviazuk, I. (2020). Ekonomichni naslidky poshyrennia Sovid-19 ta problema bankrutstva v Ukraini [Economic consequences of the spread of Covid-19 and the problem of bankruptcy in Ukraine.]. *Suchasni pytannia ekonomiky i prava*. № 1 (11). S. 146–153 [in Ukrainian].
4. Shersheniuk, O. (2015). Teoretyko-metodolohichni zasady antykrizovoho upravlinnia avtotransportnym pidpriemstvom [Theoretical and methodological principles of anti-crisis management of a motor vehicle enterprise]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva* : zb. nauk. pr. Kharkiv. nats. avtomob.-dor. un-t. Kharkiv. № 1 (8). T. 1. S. 5–10 [in Ukrainian].
5. Matijasevic, J., & Bingulac, N. (2022). The significance of bankruptcy in modern business and abuse in the field of bankruptcy. *Economical, Agricultural and Legal Frameworks of Sustainable Development: 89 th International Scientific Conference on Economic and Social Development* (Novi Sad, 4-5 November, 2022). P. 163–171.
6. Stashchuk, O., Shostak, L., & Bulyk, D. (2022). Bankrutstvo pidpriemstv v umovakh voiennoho stanu [Bankruptcy of enterprises under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 44. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-29>. [in Ukrainian].
7. Hašková, S. (2022). Fuzzy-based non-bankruptcy trend forecast. SHS Web Conf. 2022. Volume 132. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202213201004>

8. Vereshchahina, K. (2023). Bankrutstva subiektiv hospodariuvannia, maino (aktyvy) yakykh roztashovani na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy [Bankruptcy of business entities whose property (assets) are located in the temporarily occupied territories of Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. 2. S. 47–56 [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okremykh pytan provadzhenia ta zastosuvannia protsedur bankrutstva u period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 13 lypnia 2023 roku № 3249-IX [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding certain issues of proceedings and application of bankruptcy procedures during the period of martial law: Law of Ukraine dated July 13, 2023 No. 3249-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3249-20#n6> [in Ukrainian].
10. Z 29 lypnia diiatyme sproshchena protsedura bankrutstva dlia biznesu na chas viiny. [From July 29, a simplified bankruptcy procedure for wartime businesses will be in effect]. *Debet-Kredyt*. Retrieved from: <https://news.dtkr.ua/law/other/85022-z-29-lipnia-diiatime-sproshchena-procedura-bankrutstva-dlia-biznesu-na-cas-viiny> [in Ukrainian].
11. Khomenko, I., Kontseva, V., & Boiko, N. (2016). Metodichni aspekty preventyvnoho antykrizovoho upravlinnia ta otsiniuvannia finansovoho stanu sub'iektiv hospodariuvannia [Methodical aspects of preventive anti-crisis management and assessment of the financial condition of economic entities]. *Finansovi doslidzhennia*. 1 (1). S. 105–117 [in Ukrainian].
12. Shvydka, T., & Ostapenko, Yu. (2023). Osoblyvosti reformuvannia zakonodavstva pro bankrutstvo v period voiennoho stanu [Peculiarities of reforming bankruptcy legislation during martial law]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. № 1. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.35> [in Ukrainian].
13. Zadykhailo, D., Shvydka, T., & Rieznikova, V. (2023). Polityko-pravovyi zviazok instytutiv zabezpechennia ekonomichnoi konkurentsii ta bankrutstva v systemi hospodariuvannia [Political and legal connection of institutions for ensuring economic competition and bankruptcy in the economic system]. *Naukovyi visnyk Uzhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*. Tom 3. 75. S. 227–233 [in Ukrainian].
14. Khoma, D., Lopatovskyi, V., & Shpylovyi, V. (2023). Aspekty stratehuvannia polityky finansovoi sanatsii pidprijemstva [Aspects of strategizing the policy of financial rehabilitation of the enterprise]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. № 1. S. 226–233 [in Ukrainian].
15. Netska, L., & Halatenko, K. (2023). Vplyv voiennoho stanu na protsedury bankrutstva subiektiv hospodariuvannia v Ukraini [The influence of martial law on bankruptcy procedures of economic entities in Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*. № 3 (68). S. 180–187 [in Ukrainian].
16. Bohaty, V. (2021). Likvidatsiina protsedura – zakliuchna protsedura u spravakh pro bankrutstvo: monohrafiia [Liquidation procedure – final procedure in bankruptcy cases: monograph]. Za red. dokt. yuryd. nauk., profesora B.V. Derevianka. Odesa: Vydavnychiy dim “Helvetyka”. 210 s. [in Ukrainian].

Olishchuk Petro,

Candidate of Economic Sciences (PhD)

(Lviv National Environmental University, Dubliany)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4392-0654>

BANKRUPTCY PROCEDURE FOR MOTOR TRANSPORT BUSINESSES

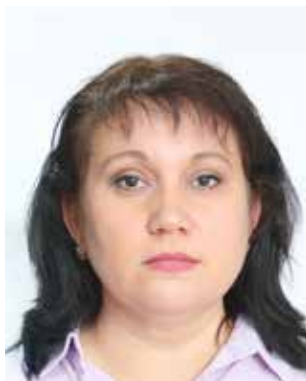
The article explores the bankruptcy procedure for motor transport business entities. The procedure is regulated by the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. The Code enshrines the procedures in court (disposing of assets; reorganization; and liquidation) (Article 6) and pre-trial investigation procedures (reorganization) (Article 4–5). The paper provides an overview of the bankruptcy procedure for motor transport businesses, analyzes existing research on the topic, and describes the court-prescribed procedures for disposing of assets, reorganization, and liquidation (Article 6). This article delves into the research conducted by domestic and international scholars pertaining to the bankruptcy of business entities, and the associated court procedures. The disposal of assets is elaborated in Chapter II of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. The reorganization process is bifurcated into pre-trial and court proceedings, with Chapter III of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures containing the Resolution for the court procedure of reorganization. Finally, the liquidation process is defined in Chapter IV of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures.

To conduct this research, various methods were used, including legal, hermeneutic-semantic, system-structural approaches, and others. The legal method was used to examine the legislative framework for the bankruptcy procedure for motor transport businesses. The hermeneutic-semantic method was used to identify the general characteristics of the bankruptcy procedure for motor transport businesses, the procedures in court (disposing of assets; reorganization; and liquidation) (Article 6), and pre-trial investigation procedures (reorganization) (Article 4–5), and to analyze the scientific works on the mentioned issue. The system-structural method helped to identify potential amendments to the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures and the Law of Ukraine “On Motor Transport” to better regulate the bankruptcy of motor transport businesses. The study proposes amendments to Chapter VII “Features of the bankruptcy proceedings for some categories of debtors” of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures by adopting articles regulating the bankruptcy procedure for motor transport business entities. It also recommends introducing regulations to the Law of Ukraine “On Motor Transport” to handle the bankruptcy procedure for these entities. These amendments will provide motor transport businesses with a set of standards to follow in the event of bankruptcy and help to properly regulate the corresponding procedures.

Key words: motor transport businesses, bankruptcy, bankruptcy procedure, Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, disposing of assets, reorganization, liquidation.

Надіслано до редколегії 30.11.2023

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО



351.078:[343.353:35.08]
DOI 10.32782/2523-4269-2023-85-34-39

Булгакова Олена Валеріївна,

кандидат економічних наук, доцент

(Криворізький навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0893-3732>



Нестеренко Катерина Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент

(Криворізький навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0917-6881>

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У СИТУАЦІЇ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У СИСТЕМІ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

У статті автори розглянули підходи до визначення корупційних ризиків у ситуації конфлікту інтересів у системі надання публічних послуг органами державного управління. Визначено, що в умовах реформування системи державної служби в Україні особливе значення має дотримання стандартів доброчесності. У цьому контексті питання дотримання вимог антикорупційного законодавства щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів є ключовим, адже невчасно або неправильно врегульований конфлікт інтересів не лише має наслідком притягнення особи до дисциплінарної чи адміністративної відповідальності, а й може створити передумови для вчинення корупційних злочинів. Досліджено чинники приватного та суспільного інтересу, які потрібно оцінювати й ідентифікувати як корупційні ризики в системі надання публічних послуг. Звернено увагу на те, що конфлікт інтересів може мати місце не лише тоді, коли зазначена суперечність уже фактично вплинула на об'єктивність або неупередженість ухвалення рішень (вчинення або невчинення дій), а й тоді, коли вона потенційно може вплинути на них. Відповідно, саме врегулювання конфлікту інтересів в органах державного управління повинно відбуватися в межах заходів Антикорупційної програми відповідного органу, яка будується з урахуванням ідентифікованих ризиків учинення корупційного правопорушення.

Ключові слова: корупційний ризик, конфлікт інтересів, належне управління, запобігання корупції, публічні послуги.

Постановка проблеми. Корупція – це загроза правопорядку, демократії та правам людини, стабільності демократичних інститутів і моральним засадам суспільства. Вона руйнує належне управління, чесність та соці-

альну справедливість. В умовах реформування системи державної служби в Україні особливе значення має дотримання стандартів доброчесності. У цьому контексті питання дотримання вимог антикорупційного

законодавства щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів є ключовим, адже невчасно або неправильно врегульований конфлікт інтересів не лише має наслідком притягнення особи до дисциплінарної чи адміністративної відповідальності, а й може створити передумови для вчинення корупційних злочинів. З огляду на це, до порядку врегулювання конфлікту інтересів слід ставитися вкрай відповідально [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки конфлікт інтересів є соціально зумовленим явищем, більшість наукових доробок у цій сфері – це надбання відомих соціологів, а також юристів та науковців, серед яких: К. Л. Бугайчук, О. З. Гладун, В. В. Забровський, Я. С. Зелінська, Є. О. Олійник, Я. Ю. Орленко, П. Б. Волянський, В. А. Мороз, С. О. Шатрава та інші.

Метою статті є аналіз сучасних підходів до виявлення та ідентифікації корупційних ризиків у ситуації конфлікту інтересів при наданні публічних послуг органами державної влади.

Виклад основного матеріалу. Наявність програм запобігання корупції в органах влади, які надають публічні послуги, є нагальною вимогою сьогодення в країні, яка зіткнулась з надзвичайними викликами як у міжнародному, так і у внутрішньому середовищі державного управління. Проте саме корупція є тим прихованим чинником, який створює надзвичайно високі ризики не тільки діяльності організації, а й функціонування публічного управління загалом. Формування Програм запобігання корупції в органах державного управління відбувається на основі принципів, які викладено в стандарті ISO 31000:2018 «Менеджмент ризиків. Принципи та настанови»

Необхідно розуміти, що ризик – це ймовірність будь-яких позитивних або негативних подій, які можуть вплинути на бажані результати. Можливі відхилення від очікуваної події в разі ризику, ризик може негативно або позитивно впливати на обставини, ризик може впливати на різноманітні питання, як-от фінансові, фізичні, екологічні або очікувані на різних рівнях. Кожна організація хоче бути успішною, але є багато внутрішніх чи зовнішніх факторів, які створюють невизначеність. Ці фактори, які створюють невизначеність для організації, називають ризиком. Саме тому важливо визначити та ідентифікувати такі ризики та окреслити низку заходів або вжити такі заходи до того, як виникне ризик.

У контексті формування Програми запобігання корупції в організації сектору безпеки і оборони потрібно забезпечити реалізацію принципу управління ризиками. Отже, управління ризиками пов'язане як з негативними, так і з позитивними наслідками запобігання корупції в організації.

Зі свого боку, сутність управління ризиками полягає у визначенні потенційних відхилень від запланованих або бажаних результатів та в здатності оперативно реагувати (визначати та оцінювати) на такі відхилення. Це дасть змогу своєчасно скорегувати наявний План дій щодо запобігання корупції з метою досягнення кращих результатів, скорочення репутаційних та фінансових збитків, удосконалення обґрунтування ухвалених управлінських рішень на різних рівнях організації. Доцільно стверджувати, що управляти ризиками означає вміти визначати стратегічні перспективи діяльності організації в сукупності різних видів діяльності та прогнозувати або програмувати можливості вдосконалення діяльності всієї організації. Також у цьому контексті розглядається можливість не допускати або скорочувати

ймовірність небажаного перебігу подій. У контексті боротьби з корупцією в конкретній організації це означає не тільки відсутність корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією, а й забезпечення функціонування взаємовідносин у системі доброчесності, яка наведена в OECD Recommendation on public integrity.

Конфлікт інтересів як явище є складною проблемою, тому в більшості країн правова категорія «конфлікт інтересів» має неоднозначні характеристики та розмиті межі між приватними, державними та суспільними інтересами. Ба більше, відслідковувати ці межі досить важко, у результаті чого нормативні акти різних держав, що стосуються характеру і складу конфлікту інтересів, суттєво різняться. У європейській законодавчій практиці досить поширеною є запропонована в Рекомендаціях ОЕСР характеристика конфлікту інтересів як конфлікту між державними обов'язками та приватними інтересами державної посадової особи, у якому пов'язаний з приватними можливостями інтерес державної посадової особи може негативно впливати на виконання нею своїх посадових обов'язків і функцій [2].

Належить також відзначити, що в Рекомендаціях ОЕСР у межах загального поняття конфлікту інтересів акцентується існування не лише ситуації фактичного конфлікту між інтересами державного посадовця як приватної особи-громадянина та його обов'язком як державної посадової особи, а й ситуацій, за яких є уявний чи потенційний конфлікт інтересів [2].

Очевидний конфлікт інтересів стосується ситуації, коли є особистий інтерес, який може обґрунтовано вважатися іншими таким, що впливає на виконання державною посадовою особою своїх обов'язків, навіть якщо такого негативного впливу фактично немає (або не може бути). Потенційний конфлікт інтересів може мати місце в тих випадках, коли посадова особа має приватні інтереси, здатні призвести до конфлікту інтересів у певний час у майбутньому. Відповідно до ст. 13 Модельного кодексу поведінки державних службовців, конфлікт інтересів виникає у ситуації, коли державний службовець має особистий інтерес, який впливає або може впливати на безсторонність та об'єктивність виконання ним службових обов'язків [3].

Під особистим інтересом державного службовця мають на увазі будь-які переваги для нього, його сім'ї, близьких родичів, друзів або особи чи організації, з якими він мав бізнесові чи політичні стосунки.

На основі вищезазначеного головними характеристиками конфлікту інтересів є такі:

- загроза об'єктивності державного службовця під час реалізації ним посадових обов'язків;
- суперечність між особистим інтересом державного службовця та інтересами інших суб'єктів;
- можливість завдання шкоди законним інтересам інших суб'єктів [3].

Саме таку думку відображають «Методичні рекомендації щодо застосування окремих положень ЗУ «Про запобігання корупції» стосовно запобігання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції» [4], де сутність конфлікту інтересів ілюструється як суперечність між приватним інтересом та службовими повноваженнями (рис. 1).

Тож суперечність між двома основними складниками в діяльності державного службовця спричиняє конфлікт інтересів та створює ризик вчинення корупційного правопорушення.

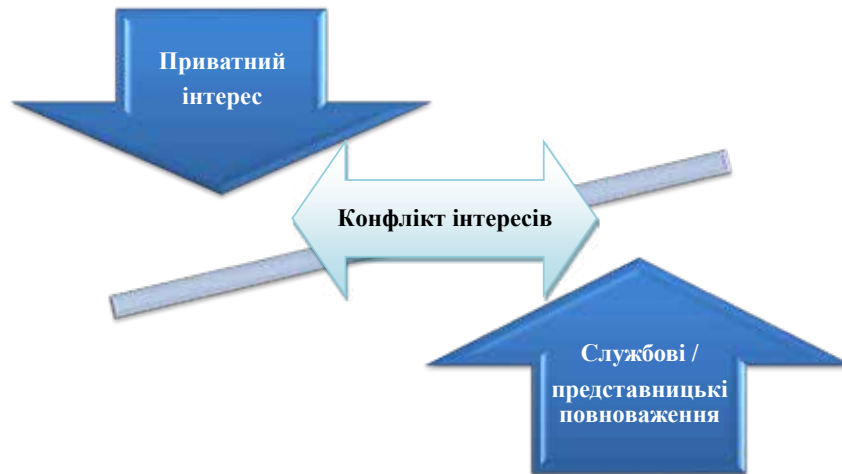


Рис. 1. Основні складники конфлікту інтересів (складено за [4])

Відповідно, зміст складників «Приватний інтерес» та «Службові / представницькі повноваження» потрібно розглядати як сукупність чинників, які в подальшому через взаємодію призводять до виникнення конфлікту [4].

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції», «приватним інтересом вважається будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях» [5]. Доцільно розглянути зміст приватного інтересу як сукупності особистих інтересів майнового та немайнового характеру, які створюють структуру (рис. 2).

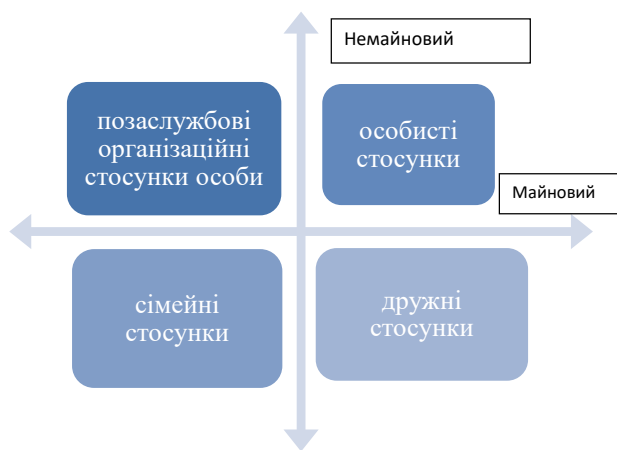


Рис. 2. Зміст приватного інтересу державного службовця (складено за [4])

Інтереси особи, які реалізуються в стосунках у сферах особистих, позаслужбових, сімейних та дружніх, можуть створювати ризики вчинення корупційного правопорушення. Слід урахувати, що сучасна особистість має значну кількість стосунків, причому необхідно враховувати і наявність стосунків у віртуальному полі мережі інтернет. Сучасна особистість так само реально сприймає і такий тип відносин.

Контрагентом у ситуації конфлікту інтересів є виконання службовцем власних службових / представницьких повноважень. У цьому разі йдеться про особисті

кваліфікаційні характеристики службовця, його компетентність, рівень освіти й освіченості та здатності бути ефективним у виконанні тих повноважень, які дають особі змогу обіймати таку посаду. Отже, йдеться також про особисті інтереси, але які відображають більш публічну представленість особи [4].

Державний службовець – зазвичай людина з високим рівнем особистих амбіцій та з вираженою можливістю реалізувати себе в публічному полі, тобто виконувати функції із забезпечення та реалізації публічних інтересів. Відповідно, ситуація конфлікту інтересів полягає у виникненні суперечностей для самої особи державного службовця, що створює необхідність при виконанні службових / представницьких обов'язків або вибирати пріоритетність особистих або службових інтересів, або в певний спосіб інтегрувати особисті інтереси у власну службову діяльність [4].

У такому разі слід вести мову про наявність ризику вчинення корупційного правопорушення, водночас наявність конфлікту інтересів не обов'язково призведе до фактів корупції, однак істотно підвищить ризик вчинення корупційних діянь та є, по суті, їх передумовою [6].

Проте практика врегулювання конфлікту інтересів демонструє суттєві труднощі, по-перше, щодо розуміння ризику конфлікту інтересів у сфері діяльності органів публічної адміністрації, по-друге, щодо реалізації норм чинного законодавства з питань запобігання і врегулювання конфлікту інтересів [6].

На сьогодні в законодавчому полі визначено перелік типових ситуацій, які можуть свідчити про наявність приватного інтересу або зумовлюють його виникнення, який наведено в Методичних рекомендаціях НАЗК.

Конфлікт інтересів можливий за наявності двох важливих умов:

а) виникнення ситуації суперечності між приватними інтересами особи та службовими повноваженнями в процесі виконання професійної діяльності;

б) присутність реальної чи потенційної можливості цих суперечностей негативно вплинути на об'єктивність або неупередженість ухвалення рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих особі службових повноважень [6].

Тобто конфлікт інтересів може мати місце не лише тоді, коли зазначена суперечність уже фактично вплинула на об'єктивність або неупередженість ухвалення рішень (вчинення або невчинення дій), а й тоді, коли вона потенційно може вплинути на них [6].

У сфері публічного адміністрування на шляху запобігання конфлікту інтересів вагоме значення має «Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб» від 23.07.1996 р. Так, у п. 4 вказується, що державні посадові особи не використовують своє офіційне становище для невикористовуваної здобування особою користі або особистої та фінансової користі для своїх сімей. Вони не беруть участі в жодних угодах, не займають ніякого становища, не виконують ніяких функцій і не мають жодних фінансових, комерційних або інших аналогічних інтересів, які несумісні з їхніми посадою, функціями, обов'язками або їх виконанням [7].

Щодо передумов виникнення конфлікту інтересів державного службовця, то серед них можна виокремити такі [7]:

1) невисокий моральний рівень конкретного державного службовця;

2) наявність у службовій діяльності (посадових функцій) галузей, що передбачають ухвалення рішень на підставі суб'єктивних оцінок;

3) недосконала система звітності, контролю та аудиту діяльності;

4) відсутність норм і правил вирішення конфлікту інтересів, що виник [7].

Висновки. Негативний вплив на формування реаль-

ної практики державного будівництва, становлення етичних стандартів державної служби мав той факт, що спроби нормативного визначення сутності та засобів урегулювання конфлікту інтересів були здійснені лише останніми роками. Однак і нині в законодавчому процесі продовжує спостерігатися відсутність комплексного підходу в регулюванні відносин державної служби, що має містити закріплення правил професійної етики, способів запобігання та усунення конфлікту інтересів, декларування доходів і видатків на державній службі. Саме ці питання завжди перебувають у центрі уваги при формуванні антикорупційного законодавства в країнах-членах ЄС.

Урегулювання конфлікту інтересів в органах державного управління повинно відбуватися в межах заходів Антикорупційної програми відповідного органу, яка будується з урахуванням ідентифікованих ризиків вчинення корупційного правопорушення. Найбільш ефективним заходом є створення механізму недопущення виникнення ситуацій конфлікту інтересів у виконанні посадових обов'язків державним службовцем. Проте, якщо ситуація конфлікту інтересів усе ж виникає, то мають упроваджуватися механізми зниження ризиків вчинення корупційного правопорушення державним (публічним) службовцем.

Таблиця 1

Перелік типових ситуацій, які можуть свідчити про наявність приватного інтересу або зумовлюють його виникнення

№	Типові обставини та ситуації	Зміст	Ризик
1	Сімейні та родинні стосунки	Бажання піклуватися про членів сім'ї, родичів є природним для кожної людини, тому відносини з такими особами є передумовою виникнення приватного інтересу	У разі спільної роботи з членами сім'ї та родичами слід звертати увагу на наявність, характер та зміст службових чи представницьких повноважень, що можуть бути реалізовані стосовно таких осіб
2	Реалізація службових / представницьких повноважень стосовно себе	До таких ситуацій можна зарахувати ухвалення (або участь в ухваленні) рішень особою щодо себе самої, які стосуються оплати праці, відведення земельних ділянок, використання права на депутатське звернення чи депутатський запит у власних інтересах	Реальний конфлікт інтересів, який стосується внутрішніх переконань особистості та рівня доброчесності державного службовця – особисті службові взаємовідносини
3	Отримання подарунка	У ситуації, коли особа безпосередньо (або її близька особа) отримала подарунок і надалі має ухвалити рішення (вчинити дію) щодо дарувальника, наявний приватний інтерес	Ризик зумовлено прихованим конфліктом особистого інтересу та особистим службовим, що виражається як бажання віддячити за подарунок
4	Сумісництво, поєднання статусу депутата з іншою діяльністю	Депутат місцевої ради є одночасно керівником комунального підприємства. Як депутат місцевої ради він бере участь у розгляді питання щодо його діяльності на посаді керівника підприємства (щодо оплати його праці, звіту про результати діяльності тощо)	Ризик суб'єктивізації в ухваленні рішення в публічній сфері, перевага особистого інтересу (професійна діяльність) над публічним (нейтральним)
5	Засновник / керівник підприємства	Засновник / керівник підприємства	Ризик пов'язаний з конфліктом інтересів у бізнесі (максимізація отримання прибутку) та у виконанні функцій держави
6	Договірні відносини	Сутність приватного інтересу полягає в небажанні зашкодити вигідним для особи договірним відносинам	Ризик виникнення уявного конфлікту інтересів через імовірну вигоду
7	Службові стосунки	Приватний інтерес може виникати через конфлікт керівника з підлеглою особою або негативне сприйняття дій підлеглої особи керівником	Часто такий приватний інтерес зумовлюють дії викривачів корупції
8	Службова діяльність	Приватний інтерес буде наявний в особи, службову діяльність якої оцінюватимуть у межах службового розслідування, що координується та контролюється такою особою	Ризик полягає в можливості необ'єктивної оцінки реальної ситуації, приховування або викривлення даних

Джерело: складено за даними [4]

Список використаних джерел

1. Токар-Остапенко О. В. Врегулювання конфлікту інтересів на державній службі: можливості застосування європейського досвіду в Україні. Київ : НІСД, 2013. 57 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-10/derhs_slus-06511.pdf
2. Recommendation of the OECD Council on Guidelines for Managing. Conflict of Interest in the Public Service. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/13/22/2957360.pdf>
3. Біляк Ю. В. Сучасні концепції дослідження конфліктів інтересів. *Економіка та держава*. 2020. № 9. С. 80–85. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.9.80>
4. Заборовський В. В. Сутність конфлікту інтересів в професійній діяльності адвоката. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 243–248. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.45>
5. Шатрава С. О. Способи врегулювання конфлікту інтересів в діяльності органів внутрішніх справ: питання сьогодення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 6. Т. 2. С. 148–150. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/669bb80a-039a-42c5-9c1c-f77e563a499f>
6. Про запобігання корупції : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 49, ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
7. Мороз В. А. Подолання корупції в Україні як одна з умов євроінтеграції. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11337/1/Moroz_432-437.pdf
8. Зелінська Я. С., Спасенко В. О. Прояви конфлікту інтересів в публічному адмініструванні: теоретичні та практичні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал* № 3/2022, С. 155–158. URL: http://lsej.org.ua/3_2022/35.pdf
9. Бугайчук К. Л., Безпалова О. І. Запобігання конфлікту інтересів в діяльності осіб уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування : наук.-метод. рек. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук.-дослід. лабораторія з проблем протидії злочинності, Каф. адмін. діяльності ОВС. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2016. 41 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/4797f778-78fb-4a31-b3ee-8958e875209c>
10. Андрущенко О. Ю. Герменевтичні обриси конфлікту інтересів у правосудді. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018, № 36 том 1. С. 35–38. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc36/part_1/juspradenc36-1.pdf#page=35

References

1. Tokar-Ostapenko, O.V. (2013). Vregulyuvannya konfliktu interesiv na derzhavnij sluzhbi: mozhlivosti zastosuvannya yevropejskogo dosvidu v Ukraini [Settlement of conflict of interests in the civil service: possibilities of applying European experience in Ukraine]. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-10/derhs_slus-06511.pdf [in Ukrainian]
2. Recommendation of the OECD Council on Guidelines for Managing. Conflict of Interest in the Public Service URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/13/22/2957360.pdf>
3. Bilyak, Yu.V. (2020). Suchasni koncepciyi doslidzhennya konfliktiv interesiv [Modern concepts of conflict of interest research]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 9. P. 80–85. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.9.80> [in Ukrainian].
4. Zaborovskij, V.V. (2021). Sutnist konfliktu interesiv v profesijnij diyalnosti advokata [The essence of the conflict of interests in the professional activity of a lawyer]. *Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*, 3. P. 243–248. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.45> [in Ukrainian].
5. Shatrava, S.O. (2015). Sposobi vregulyuvannya konfliktu interesiv v diyalnosti organiv vnutrishnih sprav: pitannya sogo-dennya [Ways of conflict resolution in the activities of internal affairs bodies: current issues]. *Naukovij visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu. Seriya “Yuridichni nauki” – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series “Legal Sciences”*, 6. Vols.2. p. 148–150. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/items/669bb80a-039a-42c5-9c1c-f77e563a499f> [in Ukrainian].
6. Pro zapobigannya korupciji. Zakon Ukrainy Vidomosti Verhovnoyi Radi 2014, № 49, art. 2056 [On prevention of corruption. Law of Ukraine on Information of the Verkhovna Rada (VVR), 2014, No. 49, Article 2056]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
7. Moroz, V.A. Podolannya korupciji v Ukraini yak odna z umov yevrointegraciji [Overcoming corruption in Ukraine as one of the conditions of European integration]. *dspace.nlu.edu.ua*. Retrieved from: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11337/1/Moroz_432-437.pdf [in Ukrainian].
8. Zelinska, Ya.S., & Spasenko, V.O. (2022). Proyavi konfliktu interesiv v publichnomu administruvanni: teoretichni ta praktichni aspekty [Manifestations of conflict of interest in public administration: theoretical and practical aspects]. *Yuridichnij naukovij elektronij zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 3, p. 155–158. Retrieved from: http://lsej.org.ua/3_2022/35.pdf [in Ukrainian].
9. Bugajchuk, K.L., & Bezpalova, O.I. (2016). Zapobigannya konfliktu interesiv v diyalnosti osib upovnovazhenih na vikonannya funkcij derzhavi ta misceвого samovryaduvannya [Prevention of conflict of interests in the activities of persons authorized to perform the functions of the state and local self-government: scientific method]: nauk.-metod. rek; MVS Ukrainy, Harkiv. nac. un-t vnutr. sprav, Nauk.-doslid. laboratoriya z problem protidyyi zlochinnosti, Kaf. admin. diyalnosti OVS. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/items/4797f778-78fb-4a31-b3ee-8958e875209c> [in Ukrainian].
10. Andrushenko, O.Yu. (2018). Germenevtichni obrisi konfliktu interesiv u pravosuddi [Hermeneutic outlines of the conflict of interests in justice]. *Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitet. Ser.: Yurisprudenciya – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 36, Vols 1. P. 35–38. Retrieved from: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc36/part_1/juspradenc36-1.pdf#page=35 [in Ukrainian].

Bulhakova Olena,

Candidate of Economics, Associate Professor

(Kryvyi Rih educational and scientific institute of Donetsk state university of internal affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0893-3732>

Nesterenko Kateryna,

Candidate of Law, Associate Professor

(Kryvyi Rih educational and scientific institute of Donetsk state university of internal affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0917-6881>

**APPROACHES TO DEFINING CORRUPTION RISKS IN SITUATION
OF A CONFLICT OF INTEREST IN THE SYSTEM OF PUBLIC SERVICE PROVISION**

In the article, the authors consider approaches to defining corruption risks in the situation of a conflict of interest in the system of public service provision by public administration bodies. It is determined that in the context of reforming the civil service system in Ukraine, compliance with integrity standards is of particular importance. In this context, the issue of compliance with the requirements of anti-corruption legislation on the prevention and settlement of conflicts of interest is key, since an untimely or improperly settled conflict of interest results not only in bringing a person to disciplinary or administrative liability, but may also create prerequisites for committing corruption crimes. The authors investigate the factors of private and public interest which should be assessed and identified as corruption risks in the public service delivery system. The authors also draw attention to the fact that a conflict of interest may occur not only when the said contradiction has actually affected the objectivity or impartiality of decision-making (taking or not taking actions), but also when it may potentially affect them. Accordingly, the very settlement of conflicts of interest in public administration should take place within the framework of the Anti-Corruption Program of the relevant body, which is based on the identified risks of committing a corruption offense.

Key words: *corruption risk, conflict of interest, good governance, corruption prevention, public services.*

Надіслано до редколегії 28.11.2023

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ



УДК 343.347.2(477)

DOI 10.32782/2523-4269-2023-85-40-46

Салагор Інеса Миколаївна

(Інститут держави і права імені В. М. Корецького

Національної академії наук України, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2901-1673>

ШКОДА ЗДОРОВ'Ю ПОТЕРПІЛОГО, ЗАПОДІЯНА ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З БІОЛОГІЧНИМИ АГЕНТАМИ (СТ. 326 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

У статті досліджується зміст оцінного поняття «шкода здоров'ю потерпілого» як альтернативної обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 326 КК України. Підтримується позиція, що шкода здоров'ю має характеризуватися якісними та кількісними показниками й відповідати судово-медичним нормативам. На конкретних прикладах обґрунтовується теза, що захворювання внаслідок інфікування біологічними патогенними агентами охоплює поняття «тілесні ушкодження». Робиться висновок, що шкода здоров'ю потерпілого як суспільно небезпечний наслідок кримінального правопорушення, передбаченого ст. 326 КК України, – це захворювання або отруєння особи внаслідок потрапляння до її організму біологічного патогенного агента, що завдало їй середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження.

Ключові слова: об'єктивна сторона, оцінне поняття, тілесні ушкодження, отруєння, захворювання, інфікування, біологічні патогенні агенти, розлад здоров'я, втрата працездатності.

Постановка проблеми. Біотехнологія, генетична інженерія, мікробіологія та інші науки, які дають змогу людині «управляти» природними процесами на клітинному та молекулярному рівнях, не тільки створили широкі можливості у сфері медицини, фармакології, сільського господарства, харчової промисловості тощо, а й стали джерелом нових реальних і потенційних загроз біологічного характеру. Сучасна пандемія коронавірусу Covid-19, зокрема обґрунтовані підозри на антропогенність походження її збудника, є переконливим аргументом вищезазначеного. Пандемія продемонструвала неефективність системи біологічної безпеки й біологічного захисту як на міжнародному, так і на національних рівнях і засвідчила необхідність її перегляду та суттєвого оновлення. Зараз у світі разом з Уханською лабораторією функціонує 20 лабораторій, у яких консолідують та проводять різнопланові медико-біологічні дослідження з особливо небезпечними патогенами, що потребують при роботі з ними дотримання вимог біобезпеки та біозахисту найвищого рівня, тобто BSL-4 [1, с. 38].

Унаслідок масштабних антропогенних впливів у біосфері відбуваються незворотні зміни, які загрожують самому існуванню живих організмів, зокрема

й людини. До того ж загрози біологічного характеру суттєво зростають в умовах бойових дій. Тому розпочата країною-агресором війна проти України актуалізує питання запровадження в державі надійної та ефектної системи біологічної безпеки й біологічного захисту.

Отже, за сучасних умов життєво вагомим значення набуває питання побудови ефективної загальнодержавної системи гарантування біобезпеки, захисту населення від неконтрольованого розповсюдження патогенів. Важливим складником цієї системи є національне законодавство про відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у сфері біобезпеки. У цьому контексті набуває актуальності дослідження кримінально-правової норми, передбаченої ст. 326 КК України, яка криміналізує «порушення правил поведінки з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами». Зокрема, авторка звернула наукову увагу на суспільно небезпечні наслідки цього кримінального правопорушення у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим напрямом дослідження проблем кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері екологічної

та громадської безпеки, безпеки виробництва та безпеки здоров'я населення присвятили праці українські вчені-криміналісти В. І. Борисов, М. І. Даньшин, А. Ф. Зелінський, І. П. Лановенко, В. К. Матвійчук, П. С. Матишевський, В. П. Самокиш, В. М. Смітєнко, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, С. С. Яценко та багато інших. Однак згадані науковці склад зазначеного злочину окремо не досліджували, а розглядали на рівні науково-практичних коментарів до відповідної статті Кримінального кодексу України.

Ю. В. Баулін, О. П. Горох [2], О. П. Литвин [3], А. А. Музика, Ю. А. Турлова [4], Є. В. Фесенко, М. І. Хавронюк та деякі інші науковці більш предметно підійшли до кримінально-правової характеристики порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами. Утім, незважаючи на значні досягнення вчених у розробці зазначеної проблематики, чимало проблем залишилося невирішеними. Крім того, їх напрацювання не враховують сучасних біологічних загроз та трансформацій чинного законодавства, які суттєво впливають на розвиток суспільних відносин.

Комплексне дослідження особливостей складу порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами до сьогодні в Україні не здійснювалося.

Отже, **метою статті** є всебічне дослідження суспільно небезпечного наслідку кримінального правопорушення, передбаченого ст. 326 КК України, у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого.

Виклад основного матеріалу. Поряд із діянням обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 326 КК України, є суспільно небезпечні наслідки, які в диспозиції цієї норми представлені альтернативно у вигляді: 1) загрози загибелі людей; 2) загрози настання інших тяжких наслідків; 3) шкоди здоров'ю потерпілого.

Наслідки кримінального правопорушення – це несприятливі зміни, які настають у його об'єкті, тобто в охоронюваних кримінальним законом суспільних відносинах. Таке розуміння наслідків ґрунтується на законі (ч. 2 ст. 11 КК України та інших нормах кримінального законодавства) і є загальноприйнятим у науці кримінального права [5, с. 123; 6, с. 121–122; 7, с. 85; 8, с. 102–103]. Звідси випливає висновок, що правильно з'ясувати коло і зміст наслідків кримінального правопорушення, які розглядається, можна лише з огляду на зміст та особливості його об'єкта.

Безпосереднім об'єктом досліджуваного кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері забезпечення біологічної безпеки України, які регулюються встановленими правилами поводження з біологічними патогенними агентами [9, с. 71]. Шкода зазначеним відносинам полягає у створенні в результаті порушення суб'єктом зазначених правил таких об'єктивних умов, що вможливають шкідливий вплив біологічних патогенних агентів на здоров'я населення та довкілля. Тобто йдеться про заміну охоронюваних законом умов біологічної безпеки на соціально шкідливі умови біологічної небезпеки.

Однією з альтернативних обов'язкових ознак об'єктивної сторони простого складу досліджуваного кримінального правопорушення є суспільно небезпечні наслідки у вигляді *шкоди здоров'ю потерпілого*.

Встановлюючи зміст і обсяг цього оцінного поняття, слід урахувати те, що не тільки в розділі XIII, а

й у більшості розділів Особливої частини КК України наявні кримінально-правові норми, якими встановлено відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю людини в різних її проявах. Так, у межах розділу II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» КК закріплено склади кримінальних правопорушень, у яких шкода здоров'ю людини є єдиним чи одним з альтернативних наслідків поряд зі смертю. Суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини передбачені також у розділі III (ч. 2 ст. 150), розділі IV (ч. 2 ст. 155), розділі V (ч. 1 ст. 181), розділі VI (ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ст. 196), розділі VIII (ч. 2 ст. 239, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243), розділі IX (ч. 1 ст. 270), розділі X (ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 273, ч. 1 ст. 274, ч. 1 ст. 275) Особливої частини КК України та інших. До того ж така шкода може позначатися різними термінами: «тривалий розлад здоров'я», «істотна шкода для здоров'я», «легкі, середньої тяжкості чи важкі тілесні ушкодження», «безплідність», «захворювання», «масове захворювання» тощо.

Як слушно зауважує Є. В. Фесенко, «наслідок, якщо йому надається кваліфікувальне значення, має піддаватися або кількісним вимірам, або конкретному якісному визначенню, якщо його навіть сформульовано як оцінне поняття. Інакше він не може бути ознакою складу злочину через неможливість його точного встановлення» [10, с. 118].

Водночас суспільно небезпечні наслідки, які охоплює широким за обсягом поняття «шкода здоров'ю людини», у різних складах кримінальних правопорушень мають різні кількісні та якісні параметри.

Дефініція «шкода здоров'ю» є такою, що викликає численні суперечки дослідників, єдність поглядів на її тлумачення в доктрині відсутня. Це поняття належить не лише до кримінального, а й до трудового, цивільного права, судової медицини та інших галузей правової науки. Наприклад, у Законі України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (2004) міститься визначення «шкоди, заподіяної життю та здоров'ю потерпілого внаслідок дорожньо-транспортної пригоди» (ст. 23) [11], однак, очевидно, що поданий у цій нормі перелік видів заподіяної особі шкоди більшою мірою орієнтований на витрати, зумовлені лікуванням потерпілого, які підлягають відшкодуванню. Тобто таке нормативне визначення шкоди здоров'ю потерпілого є правозастосовним орієнтиром насамперед для цивільно-правових, а не для кримінально-правових відносин.

Л. П. Брич констатує, що ситуацію з тлумаченням терміна «шкода здоров'ю людини» навряд чи можна однозначно вирішити на базі чинного законодавства, тому вказує на необхідність позначати суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю вказівкою на конкретний вид, розмір шкоди, кількість потерпілих та форму вини, з якою вони вчиняються [12, с. 229].

К. В. Катеринчук зазначає, що шкода здоров'ю характеризується якісними (характер) і кількісними (ступінь) показниками. Характер визначається формою патології, заподіяної організму людини (тілесне ушкодження, захворювання, патологічний стан). Ступінь шкоди здоров'ю – характеристика медико-юридична [13, с. 210].

Авторка підтримує такий підхід, однак уважає, що якісні характеристики шкоди здоров'ю потерпілого, які визначають форму патології, на кшталт кількісних характеристик, не повинні містити оцінних понять, а мають відповідати судово-медичним нормативам.

Юридичні ознаки ступеня тяжкості ушкодження визначені нормами Кримінального кодексу України і викладені в його відповідних статтях. Зокрема, тілесні ушкодження поділяють на тяжкі (ст. 121 КК України), середньої тяжкості (ст. 122 КК України) і легкі (ст. 125 КК України). Міністерством охорони здоров'я України 17 січня 1995 р. затверджено «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень» [14], які визначають медичні критерії цих ознак.

Відповідно до ч. 1 ст. 121 КК України, тяжким тілесним ушкодженням є тілесне ушкодження, 1) небезпечне для життя в момент заподіяння чи таке, що 2) спричинило: а) втрату будь-якого органу або його функцій; б) каліцтво статевих органів; в) психічну хворобу; г) інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину; д) переривання вагітності; е) непоправне знівечення обличчя.

Згадані Правила МОЗ України (1995) *небезпечними для життя* ушкодженнями визначають такі, що в момент заподіяння (завдання) чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрози для життя явища і які без надання медичної допомоги, за звичайним своїм перебігом, закінчуються чи можуть закінчитися смертю (п. 2.1.2). Водночас у пункті 2.1.3 цих Правил (1995) міститься виключний перелік таких небезпечних для життя ушкоджень. Для цілей нашого дослідження становлять інтерес дві позиції: 1) ушкодження, що спричинили шок тяжкого ступеня, масивну кровотрату, кому, гостру ниркову, печінкову недостатність, гостру недостатність дихання, кровообігу, гормональну дисфункцію, гострі розлади регіонарного й органного кровообігу, жирову чи газову емболію (підпункт «о» п. 2.1.3) і 2) отруєння речовинами будь-якого походження з перевагою як місцевої, так і загальної дії (зокрема, харчові токсикоінфекції) за умови, що в клінічному перебігу мали місце загрози для життя явища (підпункт «т» п. 2.1.3) [14].

Наведемо декілька прикладів захворювань унаслідок інфікування біологічними патогенними агентами, які за своїми клінічними проявами відповідають ознаці «небезпечні для життя».

Так, унаслідок зараження легеневою формою *сибірки* (збудник – бактерія *Bacillus anthracis*) через 3 дні після появи перших клінічних ознак розвивається гостра дихальна недостатність (задишка, стридорозне дихання, ціаноз) і колапс (ще через 24–36 годин), а також набряк легень з випотом у плевральну порожнину і перикард. Вилікування можливе в разі призначення адекватної терапії в продромальному періоді, однак летальність дуже висока (до 75 %), якщо лікування розпочате в період легневих проявів [15, с. 216].

Захворювання на *геморагічну лихоманку*, наприклад, Крим-Конго (збудник – вірус родини *Bunyaviridae*), триває 7–8 діб. На 2–4 день хвороби одночасно з висипкою з'являються кровотечі з ясен, носа, легень, травного каналу, матки. Розвиваються олігурія, мікрогематурія, протеїнурія. Летальність сягає 40 %, переважно внаслідок інфекційно-токсичного шоку, масивних кровотеч, печінково-ниркової недостатності [15, с. 191].

Хворобу *ботулізм* спричиняє ботулотоксин (продукт життєдіяльності бактерії *Clostridium botulinum*), що належить до найсильніших біологічних отрут. Після споживання отруєних харчових продуктів неврологічні симптоми виявляються вже через 12–36 годин. Найчастіші ускладнення ботулізму – пневмонія, інфекційно-токсичний міокардит, раптова зупинка серця

й дихання, динамічна кишкова непрохідність, тривалі парези й паралічі. Зазвичай, летальні наслідки мають 16–82 % таких отруєнь [15, с. 268].

Отже, можна стверджувати, що за певних умов захворювання внаслідок інфікування особливо небезпечним біологічним патогенним агентом може охоплюватися поняттям «небезпечне для життя тілесне ушкодження».

Відповідно до ч. 1 ст. 122 КК України, середньої тяжкості тілесним ушкодженням визнається тілесне ушкодження, яке: 1) не є небезпечним для життя і 2) не спричинило наслідків, передбачених у ст. 121 КК України, але водночас є таким, що 3) спричинило: а) тривалий розлад здоров'я або б) значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину.

Правила МОЗ України (1995) під розладом здоров'я розуміють «безпосередньо пов'язаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес» (п. 2.1.6). До того ж під тривалим розладом здоров'я розуміється (п. 2.2.2 Правил) розлад здоров'я строком понад три тижні (більш як 21 день), а під стійкою втратою працездатності менш як на одну третину – втрата загальної працездатності від 10 % до 33 % (п. 2.2.3 Правил) [14].

Розглядаючи таку ознаку, як «тривалий розлад здоров'я», можна навести приклади інфекційних хвороб, спричинених потраплянням до організму біологічних патогенних агентів, які мають тривалий патологічний перебіг. Так, *шигеліоз (дизентерія)* – антропоозна, бактеріальна, інфекційна хвороба з фекально-оральним механізмом передавання збудника, яку класифікують за тривалістю перебігу на гостру (до 3 місяців) і хронічну (понад 3 місяці). За середньотяжкого перебігу хвороби загальна інтоксикація виявляється вираженою слабкістю, запамороченням при вставанні, тахікардією, артеріальною гіпотензією, головним болем, лихоманкою [16, с. 125]. *Правець* – гостра інфекційна хвороба з групи сапрозоонозів з контактним механізмом передавання збудника, загальна тривалість якої у випадках з успішним результатом лікування сягає 4 тижнів: до 18 днів зберігаються тетанічні судоми, до 25 днів – м'язовий гіпертонус і тризм, до 2 місяців – тахікардія [16, с. 157].

Отже, за такою ознакою, як «тривалий розлад здоров'я», деякі захворювання, спричинені інфікуванням людини особливо небезпечними біологічними патогенними агентами, за наявності інших об'єктивних умов, можна також зарахувати до тілесних ушкоджень середньої тяжкості.

У цьому контексті авторка не може погодитися з твердженням В. В. Локтіонової, що перелік тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, передбачений чинним КК України, не містить гострі та хронічні захворювання, що виникли при отруєнні, та інфекційні захворювання [17, с. 167]. Адже проведений нами аналіз змісту «тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень» дає змогу зробити висновок, що під тілесними ушкодженнями як медико-юридичною характеристикою поняття «шкода здоров'ю» слід розуміти не тільки порушення анатомічної цілості органів і тканин або їх фізіологічних функцій, а й захворювання, що виникають унаслідок впливу різних факторів зовнішнього середовища: фізичних, хімічних, *біологічних*, психічних.

У ст. 125 КК України визначено види легкого тілесного ушкодження: ч. 1 – легке тілесне ушкодження; ч. 2 – легке тілесне ушкодження, що спричинило корот-

кочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності. Короткочасним належить уважати розлад здоров'я тривалістю понад шість днів, але не більш як три тижні (21 день).

Водночас обґрунтованим убагається підхід М. І. Хавронюка, згідно з яким «в усіх статтях, які передбачають заподіяння тілесних ушкоджень як наслідок порушення певних правил (тобто ставлення до їх заподіяння може бути тільки необережним), мову слід вести тільки про тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження» та з огляду на це внести відповідні зміни до статей Особливої частини КК [18, с. 59]. Дотримуючись сформованої позиції, згаданий науковець під шкодою здоров'ю потерпілого як об'єктивною ознакою складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 326 КК України, розуміє «заподіяння потерпілому необережних середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень» [19, с. 953]. Такий підхід підтримується і Л. П. Брич, яка на монографічному рівні досліджувала відповідне питання [20, с. 56].

Водночас більшість коментаторів КК оминає з'ясування змісту аналізованого поняття. Найвні ж поодинокі тлумачення мають нечітке, розмите значення. «Заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого означає фактичне захворювання внаслідок указаних дій хоча б однієї особи (за винятком того, хто брав участь у вчиненні цього злочину)», – лаконічно пише Ю. В. Баулін при характеристиці об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 326 КК України [21, с. 429]. Погоджуючись із висновками науковця, що потерпілий не може бути суб'єктом злочину, водночас уважаємо неприйнятним таке узагальнене позначення шкоди здоров'ю потерпілому, як «захворювання». Цей термін не вносить ясності ні щодо форми, ні щодо розміру шкідливих наслідків, які завдають здоров'ю людини. Відомо, що тяжкість захворювання залежить від виду патогенного агента, характеристик конкретного штаму; віку, ваги, загального стану здоров'я інфікованого; умов зовнішнього середовища тощо. Тож захворювання може проходити безсимптомно, у легкій формі, з дуже короткочасним, незначним погіршенням самопочуття. Унаслідок такого перебігу хвороби імунітет людини лише посилюється, у такому разі може йтися не про шкоду здоров'ю людини, а навпаки.

Більш докладне тлумачення заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого наведено в науково-практичному коментарі до КК України, виданому під редакцією М. О. Потебенька і В. Г. Гончаренка (2001): «безпосереднє потрапляння в організм потерпілого того чи того небезпечного мікробіологічного агента чи біологічного токсину, внаслідок чого він заразився відповідним гострим інфекційним захворюванням (чумою, висипним тифом, енцефалітом тощо)» [22, с. 635]. Однак очевидно, що «гострота» захворювання є таким самим оцінним поняттям, яке до того ж не містить жодних медико-юридичних критеріїв. Окрім того, потрапляння

в організм біологічного агента не обов'язково тягне за собою захворювання, а може обмежитися таким станом, як «носіїство збудника». У такому разі питання про шкоду здоров'ю особи є дискусійним, адже негативних змін у стані здоров'я, самопочутті й працездатності людини може не відбуватися.

І. А. Вартилицька, інтерпретуючи вищезгадане тлумачення, не тільки не вносить ясності у досліджуване поняття, а й створює проблеми розмежування досліджуваного злочину із суміжними (наприклад, передбаченими ч. 2 ст. 130, ч. 1 ст. 131, ч. 1 ст. 133 КК України): під заподіянням шкоди здоров'ю потерпілого вона розуміє *зараження* гострим інфекційним захворюванням (чумою, висипним тифом, енцефалітом тощо) або захворювання на іншу небезпечну хворобу внаслідок безпосереднього потрапляння в організм того чи того небезпечного біологічного агента чи токсину [23, с. 740].

Не витримує критики підхід Т. Б. Ніколаєнко і В. О. Сич, які вказують, що «шкода здоров'ю особи охоплює заподіяння одній особі середньої тяжкості тілесного ушкодження або одній чи декільком – легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності» [24, с. 847]. Зокрема, неприйнятним є тлумачення поняття «потерпілий» як «декілька осіб». Також незрозуміло, якими критеріями керувалися автори, виносячи тяжкі тілесні ушкодження за межі досліджуваного поняття і включаючи до його складу легкі тілесні ушкодження, за необережне заподіяння яких кримінальну відповідальність не передбачено. Певно, висновки Т. Б. Ніколаєнко і В. О. Сич ґрунтувалися на положеннях п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» (2009), де судам роз'яснюється зміст поняття «шкода здоров'ю потерпілому» стосовно складів злочинів, передбачених статтями 271–275 КК України [25].

Висновки. Дослідження змісту поняття «шкода здоров'ю потерпілого» виявило значні розбіжності в позиціях науковців щодо його тлумачення, а також поверховість відповідних висновків. Єдиним порівняно системним та обґрунтованим видається підхід М. І. Хавронюка, який, однак, також потребує уточнення.

Ураховуючи викладене, сформулюємо власне визначення такої альтернативної обов'язкової ознаки простого складу досліджуваного кримінального правопорушення, як суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого.

Отже, *шкода здоров'ю потерпілого* як суспільно небезпечний наслідок кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 326 КК України, – це захворювання або отруєння особи внаслідок потрапляння до її організму біологічного патогенного агента, що завдало їй середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження.

Список використаних джерел

1. Величко М. В. Стан сучасної системи біобезпеки та біозахисту України і пропозиції щодо її вдосконалення. *Юридична Україна*. 2021. № 7. С. 38–49. DOI: <https://doi.org/10.37749/2308-9636-2021-7> (223)–4.
2. Музика А. А., Горюх О. П. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія. Київ : ПАЛІВОДА А.В., 2012. 404 с.
3. Литвин О. П., Ящурицький Ю. В. Правоохоронна діяльність у сфері забезпечення загальної громадської безпеки : навч. посіб. Київ : МАУП, 2006. 239 с.
4. Турлова Ю. А., Поліщук Г. С., Козлюк Л. Г., Пенязькова О. О. Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2021. № 2 (90). С. 42–51. DOI: <https://doi.org/10.32918/nrs.2021.2> (90).05.
5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-е вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

6. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / С. В. Абдул, А. М. Бабенко, А. В. Воронцов, О. А. Гриненко, С. О. Загороднюк та ін. ; за ред. проф. В. О. Меркулової та доц. В. Я. Конопельського. Одеса : ОДУВС, 2017. 430 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Є. С. Назимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін.; за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О. М. Джужи. Київ : ВД «Дакор», 2018. 386 с.
8. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків : Право, 2018. 142 с.
9. Салагор І. М. Об'єкт злочину, передбаченого ст. 326 Кримінального кодексу України. *Juris Europensis Scientia* : зб. наук. праць Національного університету «Одеська юридична академія». 2020. Вип. 2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 66–72. DOI: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i2.77>.
10. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони : монографія. Київ : Атіка, 2004. 280 с.
11. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 01.07.2004 № 1961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>.
12. Брич Л. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: зміст спільних ознак. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 225–240.
13. Катеринчук К. В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с.
14. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затверджено наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.
15. Андрейчин М. А., Копча В. С. Біотероризм. Медична протидія : монографія. Тернопіль : Укрмедкнига, 2005. 300 с.
16. Рябоконт О. В., Оніщенко Т. Є., Рябоконт Ю. Ю. Інфекційні хвороби : навч. посіб. для студентів мед. ф-ту за спеціальністю 7.110.10 – «Стоматологія». Запоріжжя : ЗДМУ, 2011. 205 с.
17. Локтіонова В. В. Проблеми конструювання наслідків екологічних злочинів у вигляді шкоди життю та здоров'ю особи. *Право і суспільство*. 2011. № 5. С. 165–170.
18. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с.
19. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка ; 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
20. Брич Л. П. Злочини проти здоров'я та проти безпеки життя та здоров'я за законодавством України. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 116 с.
21. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 680 с.
22. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2-х ч. Особлива частина / П. П. Андрушко, Т. М. Арсеник, О. Г. Атаманюк, О. Ф. Бангишев та ін.; під заг. ред. М. О. Потєбенка, В. Г. Гончаренка. Київ : ФОРУМ, 2001. 944 с.
23. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. А. Азаров, І. А. Варгилецька, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
24. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посібник / Т. Б. Ніколаєнко, В. О. Сич. Хмельницький : Вид-во Нац. академії ДПС України ім. Б. Хмельницького, 2012. 1232 с.
25. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 7. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 8.

References

1. Velychko, M.V. (2021). Stan suchasnoi systemy biobezpeky ta biozakhystu Ukrainy i propozyzii shchodo yii vdoskonalennia [The state of the modern biosafety and biosecurity system of Ukraine and proposals for its improvement]. *Yurydychna Ukraina*, 7, 38–49. [https://doi.org/10.37749/2308-9636-2021-7\(223\)-4](https://doi.org/10.37749/2308-9636-2021-7(223)-4) [in Ukrainian].
2. Muzyka, A.A., & Horokh, O.P. (2012). *Pokarannia ta yoho zastosuvannia za zlochyny proty zdorovia naseleennia [Punishment and its application for crimes against public health]*. Kyiv : PALYVODA A.V. [in Ukrainian].
3. Lytvyn, O.P., & Yashchurynskyi, Yu. V. (2006). *Pravookhoronna diialnist u sferi zabezpechennia zahalnoi hromadskoi bezpeky [Law enforcement activities in the field of ensuring general public safety]*. Kyiv : MAUP [in Ukrainian].
4. Turlova, Yu.A., Polishchuk, H.S., Kozliuk, L.H., & Pieniaskova, O.O. (2021). Zlochyny proty ekolohichnoi bezpeky: problemni pytannia systematyzatsii [Crimes against environmental safety: problematic issues of systematization]. *Nuclear and radiation safety*, 2 (90), 42–51. [https://doi.org/10.32918/nrs.2021.2\(90\).05](https://doi.org/10.32918/nrs.2021.2(90).05) [in Ukrainian].
5. Baulin, Yu.V., Borysov, V.I., & Tiutiuhin, V.I. et al. (2010). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. Common part]* (Stashys, V.V., & Tatsii, V.Ya, Eds.). Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
6. Abdul, S.V., Babenko, A.M., Vorontsov, A.V., Hrytenko, O.A., & Zahorodniuk, S.O. et al. (2017). *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. Common part]* (Merkulova, V. O. & Konopelskoho, V. Ya, Eds.). Odessa : ODUVS [in Ukrainian].
7. Nazymko, Ye.S., Losych, S.V., & Danylevska, Yu.O. et al. (2018). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. Common par]* (Beschastnoho, V.M., & Dzhuzhy, O.M., Eds.). Kyiv : VD “Dakor” [in Ukrainian].
8. Yemelianov, V.P. (2018). *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna. Osnovni pytannia vchennia pro zlochyn [Criminal law of Ukraine: Common part. The main issues of the doctrine of crime]*. Kharkivskiy nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
9. Salahor, I.M. (2020). Obiekt zlochynu, peredbachenoho st. 326 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Object of the crime provided for in Art. 326 of the Criminal Code of Ukraine]. *Juris Europensis Scientia*, 2, 66–72. DOI: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i2.77> [in Ukrainian].

10. Fesenko, Ye. V. (2004). *Zlochyny proty zdorovia naseleennia ta systema zakhodiv z yoho okhorony* [Crimes against public health and the system of measures for its protection]. Kyiv : Atika [in Ukrainian].
11. Pro oboviazkove strakhuvannya tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti vlasnykiv nazemnykh transportnykh zasobiv [On mandatory civil liability insurance for owns of land vehicles]: Zakon Ukrainy vid 01.07.2004 № 1961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>. [in Ukrainian].
12. Brych, L. (2009). Rozmezhuвання skladiv zlochyniv, spilnoiu oznakoio yakykh ye suspilno nebezpechni naslidky u vyhliadi shkody zdoroviu liudyny: zmist spilnykh oznak [Delineation of crimes, the common feature of which are socially dangerous consequences in the form of harm to human health: the content of common features]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna*, 48, 225–240 [in Ukrainian].
13. Katerynychuk, K.V. (2018). *Zlochyny proty zdorovia osoby: problemy kryminalno-pravovoi teorii ta praktyky* [Crimes against personal health: problems of criminal law theory and practice]. Kyiv : FOP Maslakov [in Ukrainian].
14. Pravyla sudovo-medychnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti tilesnykh ushkozhen [Rules for forensic medical determination of the severity of bodily injuries]: zatverdzheno nakazom MOZ Ukrainy vid 17.01.1995 № 6. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> [in Ukrainian].
15. Andreichyn, M.A., & Kopcha, V.S. (2005). *Bioteroryzm. Medychna protydiia* [Bioterrorism. Medical countermeasures]. Ternopil : Ukrmedknyha [in Ukrainian].
16. Riabokon, O.V., Onishchenko, T.Ye., & Riabokon, Yu.Yu. (2011). Infektsiini khvoroby [Infectious diseases]: education. manual for medical students Faculty of Medicine with specialty 7.110.10 – “Dentistry”. Zaporizhzhia : ZDMU [in Ukrainian].
17. Loktionova, V.V. (2011). Problemy konstruiuvannya naslidkiv ekolohichnykh zlochyniv u vyhliadi shkody zhyttiu ta zdoroviu osoby [Problems of designing the consequences of environmental crimes in the form of damage to the life and health of a person]. *Pravo i suspilstvo*, 5, 165–170. [in Ukrainian].
18. Khavroniuk, M.I. (2004). *Dovidnyk z Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Handbook of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv : Istyna [in Ukrainian].
19. Melnyk, M.I., & Khavroniuk, M.I. (Eds.). (2019). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv : VD “Dakor” [in Ukrainian].
20. Brych, L.P. (2010). *Zlochyny proty zdorovia ta proty bezpeky zhyttia ta zdorovia za zakonodavstvom Ukrainy* [Crimes against health and safety of life and health according to the legislation of Ukraine]. Lviv : Lviv State University of Internal Affairs [in Russian].
21. Baulin, Yu.V., Borysov, V.I., & Tiutiuhin, V.I. Et al. (2015). *Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna* [Criminal law of Ukraine: Special part] (Tatsii, V. Ya., Borysov, V. I. & Tiutiuhin, V. I., Eds.). Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
22. Andrushko, P.P., Arseniuk, T.M., Atamaniuk, O.H., & Bantyshev, O.F., et al. (2001). *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Osoblyva chastyna* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine. Special part] (Potebenko, M.O., & Honcharenka, V.H., Eds.). Kyiv: FORUM [in Ukrainian].
23. Azarov, D.A., Vartyletska, I.A., Hryshchuk, V.K., & Savchenko, A.V. et al. (2017). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (Dzhuzhi, O.M., Savchenko, A.V., Chernieia, V.V., Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
24. Nikolaienko, T.B., & Sych, V.O. (2012). *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna* [Criminal law of Ukraine: Special part]. Khmelnytskyi : Vyd-vo Nats. akademii DPS Ukrainy im. B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].
25. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro zlochyny proty bezpeky vyrobnytstva (2009). [About the practice of the courts of Ukraine establishing legislation on the right about evils against the safety of production]: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 12.06.2009 № 7. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 8 [in Ukrainian].

Salahor Inesa

(V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2901-1673>

DAMAGE TO THE VICTIM'S HEALTH CAUSED BY VIOLATION OF THE RULES FOR HANDLING BIOLOGICAL AGENTS (ART. 326 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

The article examines the content of the evaluative concept of “damage to the victim’s health” as an alternative mandatory feature of the objective side of the composition of the criminal offense provided for in Art. 326 of the Criminal Code of Ukraine. The position that harm to human health is characterized by qualitative (nature) and quantitative (degree) indicators is supported. It is specified that not only quantitative, but also qualitative criteria must meet forensic medical standards. The statement that diseases due to infection with biological pathogenic agents are covered by the concept of “bodily injuries” is argued with concrete examples.

It is stated that bodily injuries as a medico-legal characteristic of the concept of “harm to health” should be understood not only as a violation of the anatomical integrity of organs and tissues or their physiological functions, but also as diseases that arise as a result of the influence of various factors of the external environment, in particular biological ones. Guided by the provisions of the Rules for the Forensic Medical Determination of the Severity of Bodily Injuries, approved by the Ministry of Health of Ukraine, it is proved that the main sign of diseases (of viral, bacterial or toxin etiology) belonging to serious bodily injuries is “danger to life”, and to bodily injuries medium severity – “long-term health disorder”.

The author adheres to the position that the concept of “harm to the victim’s health” does not cover minor injuries. On the basis of a critical analysis of the interpretations of the content of the constructive objective feature “damage

to the victim's health" available in the doctrine, it was concluded that there are no unified approaches to understanding this feature, in most cases the formulated definitions are vague, contain evaluative concepts and are not based on judicial medical standards.

It is concluded that harm to the victim's health as a socially dangerous consequence of the criminal offense provided for in Art. 326 of the Criminal Code of Ukraine, this is a disease or poisoning of a person as a result of the entry into his body of a biological pathogenic agent, which caused him moderate or severe physical injuries.

Key words: *objective side, evaluative concept, bodily injuries, poisoning, disease, infection, biological pathogenic agents, health disorder, loss of working capacity.*

Надіслано до редколегії 29.11.2023

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК 342.9:351.74

DOI 10.32782/2523-4269-2023-85-47-53

Болоташвілі Зураб Ушангович,

кандидат технічних наук, доцент,

(Луганський навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0362-6768>



Головков Олександр Миколайович,

кандидат юридичних наук

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4649-539X>



Бур'ян Ігор Володимирович,

старший викладач

(Луганський навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3473-0166>



ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПРЕВЕНТИВНИХ ЗАХОДІВ

Статтю присвячено дослідженню окремих особливостей застосування поліцейських превентивних заходів. У процесі викладу основного матеріалу наголошується, що правова визначеність системи поліцейських превентивних заходів, розуміння всіма учасниками суспільних відносин їх мети та сутності є запорукою злагодженою роботи поліції та населення. Підкреслено, що надання саме поліцейських послуг є новим вектором розвитку головного правоохоронного органу нашої країни. Вказано, що превентивні заходи можна розглядати як допоміжні інструменти в забезпеченні виконання покладених на Національну поліцію України завдань. Головним напрямом застосування превентивних заходів є запобігання та профілактика правопорушень. Доведено, що поліцейські превентивні заходи застосовуються не виключно у зв'язку з учиненням особою правопорушення, проте зазначено, що окремі елементи примусу містяться в таких превентивних заходах, як пере-

вірка документів особи, поверхнева перевірка, обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю, проникнення до житла чи іншого володіння особи.

Ключові слова: поліція, послуги, превентивні заходи, поверхнева перевірка, поліцейське піклування.

Постановка проблеми. Національна поліція України, проходячи етап становлення, повинна бути весь час зорієнтована на інтереси громадськості, а законодавство про діяльність поліції має бути доступним для громадськості, досить зрозумілим і точним та в разі необхідності супроводжуватися чітким підзаконним регулюванням, яке також повинно бути доступним і зрозумілим для громадськості [1, с. 103]. Національна поліція України контактує з населенням переважно під час застосування поліцейських превентивних заходів. Завдяки останнім здійснюється як виявлення вчинених правопорушень, так і запобігання вчиненню нових. Система поліцейських превентивних заходів є системою інструментів впливу на населення задля забезпечення законслухняної поведінки осіб, здійснення позитивного впливу в напрямі попередження адміністративних і кримінальних правопорушень. Отже, досконала та чітко визначена в правовому сенсі система превентивних заходів покликана зміцнити взаємодію населення та поліції задля досягнення спільної суспільно корисної мети. Правова визначеність системи поліцейських превентивних заходів, розуміння всіма учасниками суспільних відносин їх мети та сутності є запорукою злагодженої роботи поліції та населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти застосування превентивних поліцейських заходів були предметом дослідження таких учених, як О. А. Банчук, О. А. Будь, Д. С. Денисюк, Л. П. Коваленко, В. А. Коврах, О. В. Кузьменко, О. Г. Циганов, В. В. Чумак та інші. Досліджуючи цю тематику, учені не акцентували достатньо уваги на превентивних заходах саме як на системі засобів взаємодії Національної поліції України та населення. Вбачається, що окремої уваги також потребує дослідження проблемних аспектів таких превентивних заходів, як поверхнева перевірка та поліцейське піклування.

Мета статті – здійснити правовий аналіз поліцейських превентивних заходів як системи взаємодії населення та Національної поліції України, дослідити особливості застосування окремих із них.

Виклад основного матеріалу. Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки й порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [2]. Надання саме поліцейських послуг є новим вектором розвитку головного правоохоронного органу нашої країни. Оскільки саме «надання послуг» змінює філософію поліцейської діяльності, перетворює її з державного озброєного органу виконавчої влади в орган влади, який служить суспільству шляхом надання послуг відповідно до своїх повноважень.

Цю думку підтримує Д. С. Денисюк який підкреслює, що запровадження терміна «поліцейські послуги» для характеристики завдань Національної поліції свідчить про намагання змінити філософію цього виду пра-

воохоронного органу – трансформувати його функції з контрольно-репресивних на сервісні [1, с. 101].

У розділі II Закону України «Про Національну поліцію» вказано принципи діяльності поліції, а саме: верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість та прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність [2].

У межах цього дослідження становлять науковий інтерес положення принципу верховенства права в діяльності поліції, відповідно до яких людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Варто зауважити, що принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та, на нашу думку, є одним з основоположних принципів діяльності поліції.

Дотримання основоположних прав осіб і свобод у тому вигляді, у якому вони закріплені в Європейській конвенції про права людини як завдання поліції, є, напевне, головною суттєвою рисою органів Національної поліції України, що стоїть на службі суспільства, керованого верховенством права. Ця мета передбачає не тільки окремий обов'язок із захисту цих прав, а й наявність обмежень у діяльності поліції під час виконання інших завдань [1, с. 101].

На сьогодні запобігання злочинності – головний напрям діяльності держави й суспільства в боротьбі з цим явищем. «Силовим» компонентом виконавчої влади будь-якої держави є поліція, призначена для виконання правоохоронних функцій [3, с. 96]. Основними завданнями поліції є забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод людини й інтересів суспільства та держави, належне виконання яких залежить насамперед від чіткого визначення функцій і повноважень цього органу. Визначивши поліцію як суб'єкт реалізації правоохоронної функції, держава наділила її низкою специфічних засобів впливу примусового та превентивного характеру. Саме застосування поліцейських заходів охоплює значну частину роботи поліцейських і вимагає деталізації порядку їх застосування. Особливу увагу варто приділяти саме превентивним поліцейським заходам, оскільки від розробленості механізму їх реалізації залежить кількість правопорушень у різних сферах суспільного життя [4, с. 87].

Система превентивних поліцейських заходів, які застосовують підрозділи Національної поліції України, є надзвичайно складним і комплексним інститутом адміністративного права, який визначається як сукупність адміністративно-правових засобів, прийомів впливу на суспільні відносини, що виникають у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності органів Національної поліції України, які мають превентивний характер, їх реалізація можлива суто в межах та на підставі правових норм, визначених Законом України «Про Національну поліцію», іншими нормами адміністративного законодавства України (відомчими нормативними актами України), за допомогою яких у процесі виконання покладених на поліцію повноважень можливе досягнення бажаного результату поліцейської діяльності – охорона прав і свобод людини, гарантування публічної безпеки і порядку, протидія злочинності [5, с. 64].

У ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію» встановлено загальні вимоги, які застосовуються до всіх поліцейських заходів. Так, поліцейський захід визначається як дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень [2]. Також до загальних правил застосування поліцейських превентивних заходів можна зарахувати умову, за якої будь-який поліцейський захід (зокрема, превентивний) має відповідати таким параметрам, як законність, необхідність, пропорційність та ефективність.

Сучасна вітчизняна правова регламентація застосування поліцейських превентивних заходів та заходів примусу відповідає міжнародним стандартам діяльності правоохоронних органів. Так, ключовими актами, що містять міжнародні стандарти діяльності поліції, є: Кодекс поведінки службовців органів правопорядку ООН від 1979 р., Основоположні принципи застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку ООН від 1990 р., Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 690 (1979) «Про Декларацію про поліцію» від 1979 р., Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам – учасникам Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» від 2001 р. Вагоме значення мають також прецедентне право Європейського суду з прав людини, Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи, висновки та інші документи Комісара Ради Європи з прав людини. Майже в кожному з цих документів наголошується на тому, що здійснення поліцейських повноважень, зокрема застосування сили, засобів примусу і зброї, повинно регулюватися законом і відповідати принципу пропорційності [6, с. 331]. Застосований поліцейський захід є пропорційним, якщо шкода, заподіяна охороною законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди [2].

Поліцейський захід є законним виключно в разі, якщо він визначений чинним законом. Поліцейський має право застосовувати лише ті заходи, які передбачені законом. Поліцейський захід є необхідним, якщо для виконання повноважень поліції неможливо застосувати інший захід або його застосування буде неефективним, а також якщо такий захід заподіє найменшу шкоду як адресату заходу, так й іншим особам. Поліцейський захід є ефективним, якщо його застосування забезпечує виконання повноважень поліції. Поліцейський захід має бути припиненим, якщо досягнуто мети його застосування, якщо неможливість досягнення мети заходу є очевидною або якщо немає необхідності в подальшому застосуванні такого заходу [2].

О. А. Банчук пише, що істотно змінилася регламентація процедури застосування поліцейських заходів і спецзасобів: якщо раніше таке регулювання відбувалося переважно на підзаконному рівні, то зараз відповідні процедури встановлені в Законі, завдяки чому зменшено ризик для зловживань з боку правоохоронців [6, с. 332].

Відповідно до національного законодавства поліція має право застосовувати такі превентивні заходи:

- 1) перевірка документів особи;
- 2) опитування особи;
- 3) поверхнева перевірка й огляд;
- 4) зупинення транспортного засобу;

5) вимога залишити місце й обмеження доступу до визначеної території;

6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю;

7) проникнення до житла чи іншого володіння особи;

8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ;

9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;

10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб;

11) поліцейське піклування [2].

Підкреслюємо, що Національна поліція України як державний орган має право застосовувати лише ті засоби та в той спосіб, що визначені Законом. Так, застосування превентивних заходів, які не передбачені вищевказаним переліком, перебувають під забороною.

Національне законодавство містить досить чіткі положення щодо порядку та меж застосування поліцією превентивних і примусових заходів. Варто зазначити, що єдиною спільною ознакою застосування таких заходів є наявність підстав уважати, що особа вчиняє тривале, продовжуване чи закінчене правопорушення. Найефективнішим способом зменшення різних за напрямом правопорушень є насамперед запобігання їм, тобто виключення самої можливості доведення незаконного наміру до кінця [7, с. 63]. Наголошуємо на тому, що поліцейські превентивні заходи застосовуються не виключно у зв'язку з учиненням особою правопорушення. Наприклад, такі превентивні заходи, як опитування, зупинення транспортного засобу, застосування технічних приладів, поліцейське піклування тощо, можуть застосовуватися до осіб, які не вчинили й не мають наміру вчинити правопорушення.

Уважаємо за необхідне здійснити поділ поліцейських превентивних заходів за критерієм наявності в процедурі їх застосування примусу. Вбачається, що окремі елементи примусу містяться в таких превентивних заходах, як перевірка документів особи, поверхнева перевірка, обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю, проникнення до житла чи іншого володіння особи. На нашу думку, усі інші превентивні поліцейські заходи майже позбавлені елементів примусу та мають виключно попереджувальний характер.

О. А. Будь зазначає, що превентивні поліцейські заходи не містять елемента покарання особи, до якої їх вживають. Їх застосуванням здебільшого забезпечується виявлення й запобігання правопорушенням, завдяки чому здійснюється профілактичний (превентивний) вплив. Сутність профілактичного впливу превентивних поліцейських заходів полягає в тому, щоб, по-перше, не допустити протиправної поведінки з боку конкретних осіб, які до такої поведінки схильні, по-друге, усунути причини вчинення правопорушень, створити умови, що внеможливають протиправну поведінку [5, с. 64].

Уважаємо за доцільне зупинитися на проблемних аспектах окремих превентивних поліцейських заходів, які є відносно новими для національної системи превентивних заходів та передбачають специфічні підстави та умови застосування. Так, поява поліцейського піклування стала новим явищем у системі поліцейських заходів превентивного характеру.

Відповідно до ч. 1 ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейське піклування може здійснюватися щодо:

- 1) неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду;
- 2) особи, яка підозрюється у втечі з психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де вона утримувалася на підставі судового рішення;
- 3) особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку оточенню або собі;
- 4) особи, яка перебуває в публічному місці й унаслідок сп'яніння втратила здатність самостійно пересуватися чи створює реальну небезпеку оточенню або собі [2].

Окремі аспекти поліцейського піклування містив Закон «Про міліцію», який утратив чинність. Відповідно до цього Закону, міліція мала право затримувати: неповнолітніх осіб віком до 16 років, які залишилися без опікування; осіб, які перебували в громадських місцях у стані сп'яніння, якщо їх вигляд ображав людську гідність і громадську мораль або якщо вони втратили здатність самостійно пересуватися; осіб, які мають ознаки вираженого психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для себе й оточення тощо [8]. Отже, окремі елементи сучасного поліцейського піклування можна знайти і в попередньому законі «Про міліцію». Однак у вищеперелічених випадках ішлося саме про застосування затримання та утримання осіб у спеціально відведених приміщеннях, що важко назвати піклуванням. Призначенням поліцейського піклування є саме надання послуг у вигляді допомоги особам, які її потребують, та не має тягнути за собою будь-які санкції у вигляді затримання чи притягнення до відповідальності. Саме в цьому і полягає суттєва відмінність поліцейського піклування як послуги, від затримання особи та притягнення її до відповідальності.

Піклування та надання послуг є дещо схожими видами діяльності щодо надання допомоги. Однак на відміну від надання поліцейської послуги, під час здійснення поліцейського піклування особі надається допомога, створюються необхідні умови навіть у випадках, коли така особа не звертається за наданням цієї допомоги або й відмовляється від неї, з огляду на що до цієї особи з боку поліцейських застосовують превентивні заходи, які обмежують певні права і свободи людини, щоб зазначена особа отримала відповідні блага, корисні результати [9, с. 128]. Застосовуючи поліцейське піклування, працівники поліції керуються насамперед тим, що життя та здоров'я людини визнаються в нашій країні найвищою соціальною цінністю. Виключно з міркувань поваги до особистості у визначених законом випадках застосовується поліцейське піклування, а в окремих випадках навіть проти волі такої особи.

Наслідки поліцейського піклування залежать від суб'єкта, до якого цей захід застосовується: неповнолітніх осіб треба передавати батькам або усиновителям, опікунам, піклувальникам чи органам опіки та піклування; особу з психічним розладом передають відповідному закладу, а особу в стані сп'яніння доставляють у спеціальний лікувальний заклад або до місця проживання [6, с. 333]. О. В. Кузьменко зазначає, що під час виявлення особи, яка в стані сп'яніння втратила можливість пересуватися, виникає неоднозначна ситуація, а саме: до цієї особи є можливість застосувати поліцейське піклування, тоді як КУпАП зобов'язує поліцейських притягнути зазначену особу до адміністративної відповідальності за ст. 178. Автор підкреслює, що є незрозумілим, де межа між поліцейською послугою та караністю за порушення громадського порядку та встановленого порядку управління [10, с. 200].

У такому разі застосування того чи того заходу має залежати від обставин конкретної ситуації. Уважаємо, що застосування поліцейського піклування є недопустимим разом з притягненням особи до адміністративної відповідальності за одне й те саме діяння.

Запровадження поліцейського піклування, зокрема щодо осіб, які внаслідок сп'яніння втратили здатність самостійно пересуватися чи створюють реальну небезпеку оточенню, відповідає європейським стандартам і положенням Конституції України. Крім того, така новела здатна зробити свій внесок у розбудову відносин між поліцією та громадянами на засадах довіри [6, с. 334].

Наступним поліцейським заходом, на якому варто зосередити увагу, є поверхнева перевірка. Попередній Закон «Про міліцію» містив окремі положення такого превентивного заходу, як поверхнева перевірка. Так, відповідно до ст. 11 цього Закону, міліція мала право: проводити огляд затриманих осіб, речей, що є при них, транспортних засобів і вилучати документи та предмети, що можуть бути речовими доказами або використані на шкоду їх здоров'ю; у випадках, передбачених законом, складати протоколи про адміністративні правопорушення, проводити особистий огляд, огляд речей, вилучення речей і документів, застосовувати інші передбачені законом заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення [8]. Вітчизняний законодавець систематизував та вдосконалив вищевказані положення, втіливши їх у зміст ст. 34 «Поверхнева перевірка» Закону України «Про Національну поліцію».

На сьогодні під поверхневою перевіркою розуміється здійснення візуального огляду особи, проведення по поверхні вбрання особи рукою, спеціальним приладом або засобом, візуальний огляд речі або транспортного засобу [2]. Отже, поліцейський має право «поверхнево перевіряти»: особу, речі, транспортний засіб.

Поліцейський для здійснення поверхневої перевірки осіб може зупиняти та/або оглядати їх, якщо є достатньо підстав вважати, що особа має при собі річ, обіг якої заборонено чи обмежено або яка становить загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб [2].

Поліцейський може здійснювати поверхневу перевірку речі або транспортного засобу виключно в разі:

- 1) якщо є достатньо підстав вважати, що в транспортному засобі перебуває правопорушник або особа, свобода якої обмежується в незаконний спосіб;
- 2) якщо є достатньо підстав вважати, що в транспортному засобі міститься річ, обіг якої заборонено чи обмежено або яка становить загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб;
- 3) якщо є достатньо підстав вважати, що річ або транспортний засіб є знаряддям вчинення правопорушення та/або перебуває в тому місці, де може бути скоєно кримінальне правопорушення, для запобігання якого необхідно провести поверхневу перевірку [2].

Поверхнева перевірка речі або транспортного засобу здійснюється шляхом візуального огляду речі та/або транспортного засобу або візуального огляду салону та багажника транспортного засобу. Під час поверхневої перевірки речі або транспортного засобу особа повинна самостійно показати поліцейському вміст особистих речей чи транспортного засобу.

О. А. Банчук наголошує, що за своїм змістом такі повноваження наближають цей поліцейський захід до

огляду чи обшуку, проте вимоги про необхідність отримання дозволу суду немає. Це суперечить принципу недоторканності права власності, який також відображений у ст. 30 Конституції України. Згідно з цим принципом не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду. Оскільки транспортний засіб в Україні визнається «іншим володінням особи», підстави та умови проведення поверхової перевірки мали б бути аналогічними до тих, які застосовують при огляді [6, с. 334]. Не можемо повністю погодитися з позицією автора, оскільки під час застосування превентивного заходу «поверхнева перевірка» йдеться не про проникнення до іншого володіння, а лише про візуальний огляд виключно за наявності законних підстав. Такий візуальний огляд має здійснюватися без проникнення до транспортного засобу, тобто проводитися ззовні.

Є й інші погляди щодо цього питання. Так, Л. П. Коваленко на підставі аналізу сучасного стану суспільних відносин в умовах проведення антитерористичної операції (*на сьгодні – повномасштабного вторгнення РФ* – курсив автора), що спричинило вільний обіг зброї в державі, посилення криміногенної обстановки, констатує, що положення нормативно-правових актів органів виконавчої влади повинні бути переглянуті та змінені з метою їх пристосування до сучасного стану речей [7, с. 63]. В. А. Коврах стверджує, що застосування поверхової перевірки набуло особливого значення в умовах воєнного стану, адже саме цей поліцейський захід дає можливість виявляти кримінальні правопорушення та осіб, винних у їх вчиненні, безпосередньо зумовлених воєнними діями в Україні, а саме: 1) осіб, які є представниками іноземних військових формувань, «колаборантів», вчиняють військові злочини; 2) перевезення (перенесення) речей, обіг яких заборонений; використання речей або транспортних засобів як знаряддя вчинення правопорушення тощо [11, с. 278]. Погоджуючись з такими позиціями авторів, зазначимо, що такий дієвий та необхідний у сьогоднішніх умовах поліцейський превентивний захід, як поверхнева перевірка, якщо й потребує вдосконалення, то виключно в напрямі встановлення окремого виду відповідальності у разі непокори законній вимозі поліцейського щодо відкриття кришки багажника та/або дверей салону чи відмови поліцейському на його законну вимогу самостійно показати вміст особистих речей або транспортного засобу.

О. А. Банчук зауважує, що як мінімум дві підстави поверхової перевірки є непропорційними та підлягають виключенню із Закону – це існування достатніх підстав вважати, що в транспортному засобі міститься річ, обіг якої заборонено чи обмежено, та наявність достатніх підстав вважати, що річ або транспортний засіб є знаряддям вчинення правопорушення та/або перебуває в тому місці, де може бути вчинено кримінальне правопорушення. За наявності зазначених підстав поліція повинна проводити не поверхневу перевірку, а огляд, передбачений кримінальним процесуальним законодавством [6, с. 335]. В окремих випадках, у мирний час такі пропозиції можуть виглядати слушним. Однак в умовах сьогодення, в умовах воєн-

ного стану такі пропозиції надто ускладнять процес поверхневої перевірки, а в окремих випадках зроблять її майже неможливою. Вважаємо, що внесення таких змін до чинного законодавства негативно вплине на ефективність застосування поверхневої перевірки як превентивного заходу.

Висновки. Правова визначеність системи поліцейських превентивних заходів, розуміння всіма учасниками суспільних відносин їх мети та сутності є запорукою злагодженої роботи поліції та населення. Саме «надання послуг» змінює філософію діяльності поліції, перетворює її з державного озброєного органу виконавчої влади в орган влади, який служить суспільству шляхом надання послуг відповідно до своїх повноважень. На відміну від поліцейських заходів примусу, поліцейські превентивні заходи не мають карального характеру та здебільшого позбавлені примусу під час їх застосування. Превентивні заходи можна розглядати як допоміжні інструменти в забезпеченні виконання покладених на Національну поліцію України завдань. Головним напрямом застосування превентивних заходів є запобігання та профілактика правопорушень. Підкреслено, що Національна поліція України, як державний орган має право застосовувати лише ті засоби та в той спосіб, що визначені законом. Наголошено, що поліцейські превентивні заходи застосовують не виключно у зв'язку з учиненням особою правопорушення. Наприклад, такі превентивні заходи, як опитування, зупинення транспортного засобу, застосування технічних приладів, поліцейське піклування тощо, можуть застосовувати до осіб, які не вчинили й не мають наміру вчинити правопорушення. Визначено, що окремі елементи примусу містяться в таких превентивних заходах, як перевірка документів особи, поверхнева перевірка, обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю, проникнення до житла чи іншого володіння особи. Поява поліцейського піклування стала новим явищем у системі поліцейських превентивних заходів. Призначенням поліцейського піклування є саме надання послуги у вигляді допомоги особам, які її потребують, та не має тягнути за собою будь-які санкції у вигляді затримання чи притягнення до відповідальності. Під час застосування превентивного заходу «поверхнева перевірка» транспортного засобу йдеться не про проникнення до іншого володіння, а лише про візуальний огляд виключно за наявності законних підстав. Такий візуальний огляд має здійснюватися без проникнення до транспортного засобу, тобто проводитися ззовні. Такий дієвий та необхідний у сьогоднішніх умовах поліцейський превентивний захід, як поверхнева перевірка, потребує вдосконалення в напрямі встановлення окремого виду відповідальності у разі непокори законній вимозі поліцейського щодо відкриття кришки багажника та/або дверей салону чи відмови поліцейському на його законну вимогу самостійно показати вміст особистих речей чи транспортного засобу.

Перспективним напрямом подальших розвідок може бути дослідження особливостей застосування таких поліцейських превентивних заходів, як обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю, проникнення до житла чи іншого володіння особи.

Список використаних джерел

1. Денисюк Д. С. Завдання Національної поліції України: проблеми законодавчого закріплення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 100–104.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 30.10.2023).
3. Чумак В. В. Превентивні заходи реагування поліції на правопорушення: досвід Грузії. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 2 (1). С. 95–101.
4. Будь О. А. Поліцейські заходи в системі засобів реалізації правоохоронної функції поліції. *Право і суспільство*. 2018. № 6 (2). С. 82–88.
5. Будь О. А. Характеристика системи превентивних поліцейських заходів крізь призму норм адміністративного законодавства України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 3. С. 62–65.
6. Банчук О. А. Поліцейські заходи в контексті європейських стандартів. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 330–338.
7. Коваленко Л. П. Поліцейські заходи патрульної поліції. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 4. С. 59–64.
8. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 р. № 565-XII (Втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12#Text> (дата звернення: 28.10.2023).
9. Циганов О. Г., Рибінська А. П. Поліцейські послуги як одна з форм поліцейської діяльності. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4. С. 123–130.
10. Кузьменко О. В. Завдання Національної поліції України: проблеми правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 200–201.
11. Коврах В. А. Актуальні проблеми застосування поверхневої перевірки в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів* : матеріали конференції. Вінниця, 2023. С. 278–281. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f172e546-b466-49ef-ad7d-7e9be0beb93f/content> (дата звернення 27.10.2023).

References

1. Denysiuk, D.S. (2016) Zavdannya Natsionalnoi politzii Ukrainy: problemy zakonodavchoho zakriplennia [Tasks of the National Police of Ukraine: problems of legislative consolidation]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 8. S. 100–104 [in Ukrainian].
2. Pro Natsionalnu politziiu [About the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (data zvernennia: 10.09.2023) [in Ukrainian].
3. Chumak, V.V. (2015) Preventyvni zakhody reahuvannia politzii na pravoporushennia: dosvid Hruzii [Preventive measures of police response to crime: Georgia's experience]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*. 2 (1). S. 95–101 [in Ukrainian].
4. Bud, O.A. (2018) Politseiski zakhody v systemi zasobiv realizatsii pravookhoronnoi funktsii politzii [Police measures in the system of means of implementing the law enforcement function of the police]. *Pravo i suspilstvo*. 6 (2). S. 82–88 [in Ukrainian].
5. Bud, O.A. (2018) Kharakterystyka systemy preventyvnykh politseiskykh zakhodiv kriz pryzmu norm administratyvnoho zakonodavstva Ukrainy [Characteristics of the system of preventive police measures through the prism of the norms of the administrative legislation of Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 3. S. 62–65 [in Ukrainian].
6. Banchuk, O.A. (2016) Politseiski zakhody v konteksti yevropeiskykh standartiv [Police measures in the context of European standards. Constitutional state]. *Pravova derzhava*. 27. S. 330–338 [in Ukrainian].
7. Kovalenko, L.P. (2016) Politseiski zakhody patrolnoi politzii [Police measures of the patrol police. Bulletin of Zaporizhzhya National University]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*. 4. S. 59–64 [in Ukrainian].
8. Pro militsiiu [About the police]: Zakon Ukrainy vid 20.12.1990 r. № 565-XII (Vtratyv chynnist). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12#Text> (data zvernennia: 28.10.2023) [in Ukrainian].
9. Tsyhanov, O.H., & Rybinska, A.P. (2018) Politseiski posluhy yak odna z form politseiskoi diialnosti [Police services as one of the forms of police activity]. *Nauka i pravookhorona*. 4. S. 123–130 [in Ukrainian].
10. Kuzmenko, O.V. (2016) Zavdannya Natsionalnoi politzii Ukrainy: problemy pravovoho rehuliuвання [Tasks of the National Police of Ukraine: problems of legal regulation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2. S. 200–201 [in Ukrainian].
11. Kovrach, V.A. (2023) Aktualni problemy zastosuvannia poverkhevoi perevirky v umovakh voiennoho stanu [Actual problems of the application of surface inspection in the conditions of martial law]. *Aktualni problemy suchasnoi nauky v doslidzhenniakh molodykh uchenykh, kursantiv ta studentiv: Materialy konferentsii*. Vinnytsia, S. 278–281. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f172e546-b466-49ef-ad7d-7e9be0beb93f/content> (data zvernennia 27.10.2023) [in Ukrainian].

Bolotashvili Zurab,

PhD, Associate Professor

*(Luhansk Educational and Scientific Institute
of the Donetsk State University of Internal Affairs, Ivano-Frankivsk)*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0362-6768>

Holovkov Oleksandr,

PhD in Law

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4649-539X>

Burian Ihor,

Assistant Professor

*(Luhansk Educational and Scientific Institute
of the Donetsk State University of Internal Affairs, Ivano-Frankivsk)*
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3473-0166>

SPECIAL FEATURES OF THE APPLICATION OF POLICE PREVENTIVE MEASURES

The article is devoted to the study of certain features of the application of police preventive measures. In the course of the presentation of the main material, it is emphasized that the legal certainty of the system of police preventive measures, the understanding of their purpose and essence by all participants in social relations is a guarantee of harmonious work of the police and the population. It is emphasized that the provision of police services is a new vector of development of the main law enforcement agency of our country. It is indicated that preventive measures can be considered as auxiliary tools in ensuring the fulfillment of the tasks assigned to the National Police of Ukraine. The main direction of the application of preventive measures is prevention and prevention of offenses. It has been investigated that police preventive measures are applied not only in connection with the commission of an offense by a person. For example, such preventive measures as questioning, stopping a vehicle, using technical devices, police custody, etc. can be applied to persons who have not committed and do not intend to commit an offense. The division of police preventive measures was carried out according to the criterion of presence in the procedure of their use of coercion. Separate elements of coercion are contained in the following preventive measures: checking a person's documents, surface check, restriction of movement of a person, vehicle or actual possession of a thing, penetration into a person's home or other property. It is noted that the emergence of police guardianship has become a new phenomenon in the system of preventive police measures. The purpose of police custody is to provide a service in the form of assistance to persons who need it and should not incur any sanctions in the form of detention or prosecution. It is indicated that during the application of the preventive measure "surface check" of the vehicle, it is not about intrusion into another property, but only about a visual inspection only if there are legal grounds. Such a visual inspection must be carried out without entering the vehicle, that is, carried out from the outside.

Key words: *police; services; preventive measures; surface inspection; police custody.*

Надіслано до редколегії 30.11.2023

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ



УДК 342.7:341.3(477)
DOI 10.32782/2523-4269-2023-85-54-58

Кіблик Дар'я Володимирівна,
доктор філософії

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2518-7647>

ЗАХИСТ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті йдеться про нагальну проблему захисту прав та законних інтересів дітей з інвалідністю в умовах війни, а також про захист прав і свобод дітей загалом в умовах конфлікту. У контексті війни і конфлікту, захист прав та інтересів дітей, зокрема тих, які мають інвалідність, стає надзвичайно актуальним завданням. Воєнні дії та нестабільна ситуація серйозно погіршують доступ дітей до освіти, медичного обслуговування та соціальної підтримки. Гарантування їхньої безпеки та забезпечення можливостей для повноцінного розвитку вимагає не лише невідкладних заходів, а й довгострокових стратегій для відновлення постраждалих регіонів і забезпечення стійкої підтримки всіх дітей незалежно від стану здоров'я.

Стаття висвітлює складні ситуації, з якими стикаються діти з інвалідністю під час війни, включно з доступом до медичної допомоги, освіти та соціальної підтримки. Зокрема, у статті розглянуто запобігання дитячому військовому набору та використанню дітей у конфліктах, а також психологічну підтримку та реінтеграцію дітей, які пережили воєнні події. Окрім цього, розглядаються можливі способи розв'язання цих проблем для забезпечення гідної та безпечної майбутньої перспективи дітей в умовах конфлікту.

У контексті війни, де порушують права та свободи людини, у статті підкреслено необхідність особливого захисту та підтримки дітей з інвалідністю, а також розробку та впровадження правових і соціальних механізмів для покращення їхнього майбутнього в умовах війни.

Враховуючи важливість невідкладних заходів та довгострокових стратегій для відновлення постраждалих регіонів, стаття спонукає до забезпечення стійкої підтримки всіх дітей незалежно від стану здоров'я. Отже, вживання таких заходів стає ключовим елементом створення безпечно та благополучного майбутнього для всіх дітей у воєнному конфлікті.

Ключові слова: захист прав, законні інтереси, права, діти з інвалідністю, війна, медична допомога, освіта, соціальна підтримка.

Постановка проблеми. Проблема захисту прав та законних інтересів дітей у воєнний час заслуговує на особливу увагу. Війна накладає важкі випробування на всіх членів суспільства, але діти, особливо з інвалідністю, зазнають непропорційно великого впливу. Вони стикаються з критичними викликами, починаючи від фізичної та психологічної травматизації до перешкод у доступі до освіти та охорони здоров'я. Питання набуває ще більшої складності, коли йдеться про дітей з інвалідністю, чії особливі потреби можуть бути ігноровані або недооцінені в хаосі воєнних дій.

Конвенція ООН про права дитини, ратифікована Україною, визначає дітей як повноцінних носіїв прав,

що заслуговують на особливий захист. Цей документ покликаний гарантувати їм життя в безпеці, з повагою до їхньої гідності та розвитку в дусі толерантності та рівності. Він вимагає від урядів не тільки захищати ці права, а й активно діяти на їх підтримку, а також регулярно інформувати міжнародну спільноту про свої успіхи та труднощі в цій сфері.

У звітності перед Комітетом ООН з прав дитини держави діляться своїми досягненнями та викликами, що виникають при реалізації положень Конвенції. Оцінка та рекомендації Комітету сприяють удосконаленню національних стратегій та політик. Обговорення цих звітів на міжнародних форумах дає змогу залучити

широку експертну спільноту та посилити міжнародну підтримку в захисті прав найбільш уразливих.

Основою міжнародного захисту прав дитини є Конвенція ООН про права дитини, затверджена 20 листопада 1989 року й ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 року [1]. Згідно з Конвенцією, дітей визнають самостійними суб'єктами права та вони мають бути виховані в «дусі миру, гідності, толерантності, свободи, рівності та солідарності» з метою адаптування до самостійного життя в суспільстві. Ця Конвенція стала першим міжнародним документом, який широко закріпив економічні, соціальні, культурні, громадянські та політичні права дітей. На відміну від попередніх декларацій 1924 і 1959 років, Конвенція встановила чіткі правові норми, яких повинні дотримуватися всі країни, що її ратифікували [2].

Актуальність захисту прав та законних інтересів дітей у контексті повномасштабної війни в Україні, яка розпочалася 24 лютого 2022 року внаслідок військової агресії, є беззаперечною. Воєнний конфлікт завдав руйнувань, страждань та значних людських втрат, зокрема, серед найбільш незахищених категорій населення – дітей.

Діти в умовах війни стикаються з безпрецедентними викликами: багато хто втратив свої домівки, виховання та освітній процес було перервано, доступ до медичної допомоги став обмеженим або недоступним. Для дітей з інвалідністю ці проблеми ще більш гострі, оскільки вони потребують спеціальної допомоги та реабілітаційних послуг, які стають недосяжними в умовах бойових дій. Їхнє право на безпеку, освіту, охорону здоров'я, а також соціальну інтеграцію й психологічну підтримку було жорстоко порушено.

Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, кожна дитина має право на захист від воєнних конфліктів, на життя в умовах, що сприяють її розвитку, та на захист її прав і свобод. Однак реалії війни в Україні вимагають від міжнародного співтовариства, урядових та неурядових організацій, а також від самих громадян значних зусиль для виконання цих зобов'язань.

З огляду на це, захист прав дітей в умовах війни стає одним із пріоритетних завдань не тільки на національному, а й на міжнародному рівні. Забезпечення безпечних коридорів для евакуації, створення тимчасових притулків, надання гуманітарної допомоги, психологічної підтримки та відновлення освітніх процесів є лише декількома із широкого спектра заходів, що мають бути реалізовані. Саме через ці проблеми актуальність захисту дітей у воєнний час набуває особливої ваги, вимагаючи невідкладної уваги та дії з боку всього світового співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, які спрямовані на розв'язання цієї проблеми, були започатковані різними науковцями в Україні в різні періоди. Такі українські дослідники, як І. Бандурка, С. Коталейчук, Н. Крестовська, С. Несінова, Н. Оніщенко, Н. Опольська, Н. Ортинська та інші, проводили теоретико-правові та спеціальноправові дослідження проблеми захисту прав дитини. Окремі аспекти запобігання насильству стосовно дітей розкривалися в роботах вітчизняних дослідників, як-от П. Зеленька, О. Коломоєць, Л. Левицька, Н. Лесько та інші, які працюють у різних галузях права. Крім цього, С. Бобровник, К. Волинка, І. Грицай, С. Гусарев, А. Кучук, Л. Наливайко, О. Петришин, М. Хавронюк та інші вчені також досліджували окремі аспекти цієї проблеми у своїх працях. Проте сучасні реалії вимагають глибокого науко-

вого аналізу та переосмислення проблеми, пов'язаної із захистом прав дітей в умовах воєнного стану.

Мета статті – проаналізувати проблеми, з якими стикаються діти з інвалідністю під час воєнних конфліктів, та визначити способи захисту їхніх прав та законних інтересів в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Питання захисту прав і законних інтересів дітей, зокрема дітей з інвалідністю, в умовах війни є критично важливим й ускладнюється викликами конфлікту, що триває в Україні. Ситуація для дітей в Україні була жахливою від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року.

Уповноваженою Верховної Ради України з прав людини виявлено численні порушення основних прав дитини, зокрема права на безпеку, життя, освіту, здоров'я та особистісний розвиток. Особливі проблеми дітей в умовах війни містили смерть і поранення, депортацію, викрадення, незаконне утримання під вартою та соціальний захист дітей, які постраждали від військових дій. Приблизно 70 % українських дітей через війну були змушені залишити свої домівки та переїхати всередині країни чи за кордон, наражаючись на постійну небезпеку від ворожих обстрілів та руйнування життєво важливої інфраструктури [3].

Діти з інвалідністю зазнали непропорційно великого впливу, стикаючись із неадекватними послугами та значним впливом на їхню здатність отримати доступ до основних послуг як в Україні, так і в регіоні. Багатьох відправили назад у місця їхнього походження, не переконавшись у безпечному середовищі, що може наражати їх на жорстоке поводження та торгівлю людьми. Масове повернення також залишило багатьох дітей без лікування фізичних та психічних розладів. Переміщення з одного закладу в інший призвело до погіршення здоров'я та благополуччя дітей, які залишилися в закладах, що посилювало нехтуванням, жорстоким поводженням, фізичними обмеженнями та відсутністю доступу до основних послуг, як-от освіта та охорона здоров'я.

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні повідомила про низку порушень прав людини, які стосуються цивільних осіб, зокрема дітей, протягом періоду з 1 лютого до 31 липня 2022 року. Загалом зафіксовано 12 649 жертв серед цивільного населення, 5 385 загиблих і 7 264 поранені. Імовірно, ці цифри занижено, оскільки вони враховують лише підтверджені випадки, коли багато втрат сталося внаслідок використання вибухової зброї з широкою зоною дії [4]. Ці статистичні дані підкреслюють серйозний вплив війни на дітей, особливо на дітей з інвалідністю, які стикаються з ускладненою вразливістю через свої потреби та збій служб, що їх підтримують. Отримані показники підкреслюють необхідність узгоджених зусиль для захисту та підтримки прав усіх дітей, які постраждали від війни в Україні.

Міжнародні документи відіграють ключову роль у захисті прав дітей, зокрема тих, хто перебуває у важких сімейних обставинах або під час війни. Декларація соціальних і правових принципів захисту та благополуччя неповнолітніх у разі передавання або всиновлення неповнолітніх визнає, що благополуччя дитини тісно пов'язане з добробутом сім'ї, і наголошує на важливості сімейного середовища для розвитку дитини. Якщо батьки або родичі не можуть належно піклуватися про дитину, документ забезпечує принципи, які керують рішеннями про їх утримання, усиновлення або, за необхідності, розміщення в спеціалізованих установах.

Це особливо важливо в умовах війни, де звичайні сімейні структури можуть бути серйозно порушені [5].

Важливим аспектом нашого дослідження є Декларація про захист жінок і дітей в особливих обставинах та під час збройних конфліктів, яка має на меті забезпечити права цивільного населення під час воєнних конфліктів. У цьому документі визнається, що діти часто стають серйозними жертвами збройних конфліктів та операцій, пов'язаних з ними. Незважаючи на те, що ці міжнародні норми отримали підтримку від багатьох країн, проблема залишається невирішеною. За даними ЮНІСЕФ, понад 34 мільйони дітей живуть в умовах збройних конфліктів або надзвичайних ситуацій без належного захисту, зокрема 6,6 мільйона в Ємені, 5,5 мільйона в Сирії та 4 мільйона в Демократичній Республіці Конго. Україна не виняток, і мільйони дітей стикаються з наслідками воєнних конфліктів і потребують негайного захисту та гуманітарної допомоги, включно з доступом до основних потреб, безпечною навчальною обстановкою, якісною медичною допомогою та психосоціальною підтримкою.

Загалом слід зауважити, що на території України, де триває збройний конфлікт уже дев'ятий рік, важливими є положення статті 38 Конвенції про права дитини. Ця стаття визнає зобов'язання держав-учасників дотримуватися міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів і забезпечувати захист дітей у цих умовах, запобігати їх участі в бойових діях та надавати допомогу дітям, які постраждали від збройних конфліктів [6].

Отже, вищезазначений документ підкреслює важливість та роль Міжнародної групи праці (МГП) у захисті дітей під час збройних конфліктів. Незважаючи на те, що Конвенція призначена для загального захисту прав дітей, деякі з її положень є суперечливими. Наприклад, Конвенція забороняє призов на військову службу та військову діяльність дітей віком до 15 років. Хоча це положення відповідає міжнародним нормам гуманітарного права, більшість країн і негубернаторські організації, зокрема ЮНІСЕФ, вважають його занадто низьким для віку. Очевидно, що жодний уряд або організація не задовольняє той факт, що Конвенція визнає більше прав дітей, ніж будь-який попередній міжнародний документ [7].

З огляду на це, Конвенцію про права дитини 2000 року доповнено Факультативним протоколом щодо участі дітей у збройних конфліктах та Факультативним протоколом щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, а також ухвалено Факультативний протокол щодо процедурної інформації у 2011 році.

Важливо зазначити, що в міжнародному праві є значна кількість міжнародних правових актів загального та регіонального характеру, а також зобов'язальних і рекомендаційних норм, що стосуються захисту прав дітей та підлітків. Ураховуючи членство України в ООН, ОБСЄ та Раді Європи, ця країна підтримує ці норми як на глобальному, так і на регіональному рівнях з 1945 року та 1992 року відповідно.

Варто зазначити, що 17 червня 1999 року затверджено, а 5 жовтня 2000 року Верховною Радою України ратифіковано Конвенцію № 182, яка спрямована на заборону та невідкладні дії для ліквідації найбільш неприйнятних форм дитячої праці. Документ установлює заборону на залучення дітей до видів діяльності, що можуть нашкодити їхньому здоров'ю, моральному та психічному благополуччю, включно з роботою в небезпечних умовах, а також у сферах, пов'язаних з проституцією,

порнографією та наркотогівлею. Окрім того, Конвенція Міжнародної організації праці № 182, ратифікована Україною в той же день, визначає використання дітей у воєнних конфліктах як одну з найжорстокіших форм дитячої праці й категорично забороняє вербування неповнолітніх для участі у воєнних діях [8].

У таких фундаментальних актах, як Конституція України, Цивільний та Сімейний кодекси України, а також у низці законів, включно із законами «Про оздоровлення та відпочинок дітей», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про основні засади молодіжної політики», «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям-інвалідам» та інших, закріплено права та захист інтересів дітей. Однак ключовим документом, який спеціально визначає ці права, є Закон України «Про охорону дитинства».

Згідно з інформацією, опублікованою на урядовому сайті України, було внесено зміни до українського законодавства з метою посилення захисту прав дітей під час війни. На кінець серпня 2022 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову, яка вводить більш жорсткі заходи відповідальності для опікунів і батьків-вихователів у разі відмови від примусової евакуації дітей із зони бойових дій. Так, у разі відмови від обов'язкової евакуації законні представники можуть бути позбавлені прав опіки, а угоди з прийомними сім'ями та інші форми опіки можуть бути розірвані органами опіки й піклування. Крім того, визначено механізми для евакуації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до безпечних регіонів з урахуванням їхнього віку та стану здоров'я [9]. Зміни в законодавстві також указують на ширший контекст прав дитини, які повинні бути захищені незалежно від обставин. У контексті України це особливо важливо, оскільки країна стикається із серйозними викликами в забезпеченні прав та безпеки своїх молодших громадян у той час, коли воєнний конфлікт продовжує створювати нові та непередбачувані ризики для добробуту дітей. У цьому світлі, нормативні зміни слід розглядати як частину більш широкої системи заходів, спрямованих на мінімізацію шкоди дітям в умовах конфлікту та на забезпечення їхніх прав та інтересів у довгостроковій перспективі.

Зараз Україна активізувала зусилля щодо забезпечення прав дітей. У межах законодавства, зокрема Закону «Про охорону дитинства», запроваджено нову категорію – «діти, що зазнали шкоди через воєнні дії та армійські конфлікти». Ця категорія охоплює дітей, які стали жертвами травм, побоїв, ампутацій, а також тих, хто пережив фізичне, сексуальне чи психологічне насильство у зв'язку з воєнними діями; які були викрадені або незаконно переміщені за кордон, брали участь у воєнних діях або перебували в незаконному ув'язненні, включно з полонем. Значним кроком у напрямі захисту прав дітей, які перебувають в умовах війни та збройних конфліктів, стало ухвалення Закону «Про внесення змін до деяких законів України з метою посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» № 936-VIII від 26 січня 2016 року. Цей закон має на меті вдосконалити процедури захисту прав дітей, забезпечуючи підтримку сімей, які опинилися у важких умовах або чий діти постраждали внаслідок війни. Відповідно до цього законодавства, діти мають можливість отримати визначений статус через процедури, встановлені Кабінетом Міністрів України на основі Закону «Про охорону дитинства» [10].

Забезпечення захисту прав та законних інтересів дітей з інвалідністю в умовах війни та гарантування прав і свобод дітей під час війни є критично важливим завданням. У контексті воєнних конфліктів та кризових ситуацій, де діти можуть бути особливо вразливими, необхідно розробити та впровадити ефективні механізми й стратегії, спрямовані на забезпечення їхньої безпеки, забезпечення доступу до необхідних ресурсів та послуг, а також захист їхніх прав.

Один з ключових аспектів цього завдання – розробка та впровадження законодавчих актів та політичних заходів, які гарантують права дітей з інвалідністю та всіх дітей в умовах конфлікту й війни. Це може містити ухвалення спеціалізованих законів та правових норм, які враховують особливі потреби дітей з інвалідністю та захищають їх від будь-яких форм насильства, експлуатації та дискримінації [11].

Для забезпечення захисту прав і свобод дітей в умовах війни важливо встановити механізми моніторингу, які б надавали можливість вчасно виявляти порушення прав дітей та реагувати на них. Це також передбачає необхідність надання доступу до освіти, медичного обслуговування й психосоціальної підтримки для дітей, які постраждали внаслідок війни.

Майбутні ініціативи та підтримка щодо захисту прав дітей з інвалідністю в Україні передбачають низку програм та заходів, які мають на меті підсилення зусиль у цій сфері. Серед них такі:

1. Проєкт ЮНІСЕФ та Львівського центру реабілітації «Джерело», що об'єднує 57 громадських організацій з різних областей України, спрямований на об'єднання та посилення спроможності й голосу батьківських організацій. Ця ініціатива зосереджена на підтримці дітей з інвалідністю, якісному представленні їхніх інтересів та прав під час війни, а також на навчанні представників організацій найкращих практик соціальних послуг.

2. ЮНІСЕФ також ініціює конкурси з метою підтримки громадських об'єднань, які очолюють батьки дітей з інвалідністю та жінки з інвалідністю. Це спрямовано на підсилення їхньої спроможності ефективно

адвокатувати та відстоювати інтереси дітей з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами.

3. Український Уряд затвердив нову редакцію Типового положення про дитячий будинок-інтернат, що є кроком до забезпечення конституційних прав і свобод дітей та молоді з фізичними, психічними та інтелектуальними порушеннями [16].

4. Заходи соціального захисту спрямовані на забезпечення виконання норм Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», зокрема щодо дітей з інвалідністю, які отримали інвалідність унаслідок поранень чи інших ушкоджень здоров'я від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння [12].

Ці заходи та ініціативи спрямовані на створення більш справедливого та інклюзивного суспільства для дітей з інвалідністю в Україні, особливо в умовах тривалої війни.

За час повномасштабної війни, що розпочалася 24 лютого 2022 року, відзначено прогрес у законодавчих змінах для захисту прав дітей та створення Координаційного штабу із захисту прав дітей в умовах воєнного стану. Відкрито Консультаційні центри, що надають допомогу в питаннях повернення дітей на підконтрольну територію, отримання свідоцтв про народження та інших документів.

Висновки. З початку повномасштабної війни в Україні вжито конкретних заходів для захисту прав дітей, зокрема тих, хто має інвалідність. Досягнуто прогресу в законодавчих ініціативах, створено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану, а також відкрито Консультаційні центри для підтримки дітей і сімей у розв'язанні практичних та юридичних питань, пов'язаних з воєнними умовами.

Захист прав та свобод усіх дітей, особливо дітей з інвалідністю, має бути пріоритетом у відповіді на військовий конфлікт. Вимагається не лише невідкладна гуманітарна допомога, а й довгострокова підтримка, включно з психосоціальною реабілітацією та освітніми програмами, щоб забезпечити цим дітям стабільне майбутнє.

Список використаних джерел

1. Ювенальні прокурори: 361 дитини загинула внаслідок збройної агресії РФ в Україні. URL: <https://wz.lviv.ua/news/469207-yuvenalni-prokurory-361-dytyna-zahynula-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-rf-v-ukraini> (дата звернення 07.11.2023)
2. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / Український державний центр соціальних служб для молоді України; під ред. А. І. Капської. Київ, 2000. 260 с.
3. Права дітей. Ключові події, виклики та тенденції. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/dity-viiny> (дата звернення 07.11.2023)
4. Report on the Human Rights situation in Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/en/201055-report-human-rights-situation-ukraine> (дата звернення 07.11.2023)
5. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 07.11.2023)
6. Європейська Конвенція про громадянство (ETS № 166) Страсбург, від 6 листопада 1997 р. Європейська Конвенція про громадянство (ETS № 166) від 7 листопада 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text (дата звернення 07.11.2023)
7. Юридична енциклопедія / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; під ред. Ю.С. Шемшученко. Т. 4: Н-П. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. 470 с.
8. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення 102 від 28 червня 1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/993_011 (дата звернення 07.11.2023)
9. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с. 13.
10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 07.11.2023)
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15#top> (дата звернення 07.11.2023)
12. Про стан соціального захисту дітей та невідкладні заходи, спрямовані на захист прав дитини в Україні : постанова Верховної Ради України від 17.01.2020 № 483-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-20#Text> (дата звернення 07.11.2023)

References

1. Iuvenalni prokurory: 361 dytyny zahynula vnaslidok zbroinoi ahresii RF v Ukraini [Juvenile prosecutors: 361 children died as a result of armed aggression of the Russian Federation in Ukraine]. Retrieved from: <https://wz.lviv.ua/news/469207-yuvenalni-prokurory-361-dytyna-zahynula-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-rf-v-ukraini> (data zvernennia 07.11.2023) [in Ukrainian].
2. Slovnyk-dovidnyk dla sotsialnykh pratsivnykiv ta sotsialnykh pedahohiv [Dictionary-reference for social workers and social teachers] / Ukrainskyi derzhavnyi tsestr sotsialnykh sluzhb dla molodi Ukrainy; pid red. A.I. Kapskoi. Kyiv, 2000. 260 s. [in Ukrainian].
3. Prava ditei. Kliuchovi podii, vyklyky ta tendentsii [Children's rights. Key events, challenges and trends]. Retrieved from: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/dity-viiny> (data zvernennia 07.11.2023) [in Ukrainian].
4. Report on the Human Rights situation in Ukraine. Retrieved from: <https://ukraine.un.org/en/201055-report-human-rights-situation-ukraine> (data zvernennia 07.11.2023) [in English].
5. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26 kvitnia 2001 roku № 2402-III [On the protection of childhood: Law of Ukraine dated April 26, 2001 No. 2402-III]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (data zvernennia 07.11.2023) [in Ukrainian].
6. Yevropeiska Konventsiiia pro hromadianstvo (ETS № 166) Strasburh, vid 6 lystopada 1997 r. Yevropeiska Konventsiiia pro hromadianstvo (ETS № 166) vid 7 lystopada 1997 r. [European Convention on Nationality (ETS No. 166) Strasbourg, dated November 6, 1997 European Convention on Nationality (ETS No. 166) dated November 7, 1997]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text (data zvernennia 07.11.2023) [in Ukrainian].
7. Prava dytyny. Bezoplatna pravova dopomoha [Rights of the child. Free legal assistance]. Retrieved from: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Права_дитини (data zvernennia 07.11.2023) [in Ukrainian].
8. Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 roku № 2947-III [Family Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (data zvernennia 07.11.2023) [in Ukrainian].
9. Informatsiia shchodo zabezpechennia prav ditei v umovakh viiny [Information on ensuring children's rights in wartime conditions]. Retrieved from: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/informaciya-shodo-zabezpechennya-prav-ditej-v-umov/> (data zvernennia 07.11.2023) [in Ukrainian].
10. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-BP]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia 07.11.2023) [in Ukrainian].
11. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15#top> (data zvernennia 07.11.2023) [in Ukrainian].
12. Pro stan sotsialnoho zakhystu ditei ta nevidkladni zakhody, spriamovani na zakhyst prav dytyny v Ukraini: postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17.01.2020 № 483-IX [On the state of social protection of children and urgent measures aimed at protecting the rights of children in Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 17.01.2020 No. 483-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-20#Text> (data zvernennia 07.11.2023) [in Ukrainian].

Kiblyk Daria,

PhD in Law

*(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2518-7647>

PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN WAR CONDITIONS

The article addresses the urgent issue of protecting the rights and legitimate interests of children with disabilities in the context of war, as well as the protection of the rights and freedoms of children in general in conflict situations. In the context of war and conflict, ensuring the protection of the rights and interests of children, especially those with disabilities, becomes an extremely relevant task. Military actions and an unstable situation significantly impede children's access to education, medical services, and social support. Ensuring their safety and providing opportunities for full development require not only immediate measures but also long-term strategies for the recovery of affected regions and ensuring sustainable support for all children, regardless of their health status.

The article highlights the complex situations faced by children with disabilities during war, including access to medical assistance, education, and social support. The article also examines preventing child military recruitment and the use of children in conflicts, as well as psychological support and the reintegration of children who have experienced war events. In addition, possible ways to address these issues are discussed to ensure a dignified and secure future perspective for children in conflict conditions.

In the context of war, where human rights and freedoms are violated, the article emphasizes the need for special protection and support for children with disabilities. It also underscores the development and implementation of legal and social mechanisms to improve their future prospects in wartime.

Considering the importance of immediate measures and long-term strategies for the recovery of affected regions, the article urges the provision of sustainable support for all children, regardless of their health status. Therefore, implementing such measures becomes a key element in creating a safe and prosperous future for all children in times of military conflict.

Key words: rights protection, legitimate interests, rights, children with disabilities, war, medical assistance, education, social support.

Надіслано до редколегії 28.11.2023

УДК 347.65

DOI 10.32782/2523-4269-2023-85-59-63

Скрябін Олексій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор

*(Криворізький навчально-науковий інститут**Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>**Устінова-Бойченко Ганна Миколаївна,**

кандидат юридичних наук, доцент

*(Криворізький навчально-науковий інститут**Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5821-3832>

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті уточнено поняття спадкування та визначено види спадкування – за законом та заповітом. Проаналізовано нормативно-правові акти та зміни в законодавстві щодо спадкового права, ухвалені в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28.02.2022 № 164; Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» від 11.03.2022 № 1118/5; постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» в редакції від 06.03.2022 року. Визначено недоліки чинного законодавства у сфері спадкового права щодо строків прийняття спадщини в умовах воєнного стану, що потребують подальшого вдосконалення.

Ключові слова: *спадкове право, строки прийняття спадщини, законодавство, воєнний стан, реформування.*

Постановка проблеми. Одним із розповсюджених зобов'язань у цивільному праві є прийняття спадщини. Після повномасштабного вторгнення російської армії у 2022 році внесено зміни до нормативно-правових актів, що регулюють усі сфери суспільних відносин. Відбулося й реформування цивільного права в аспекті прийняття спадщини після введення режиму воєнного стану.

Військові та активні бойові дії, тимчасова окупація окремих територій можуть завдавати проблем у сфері майнових відносин та реалізації права на спадщину, що вплинуло на можливість громадян здійснити свої права у сфері спадкового права.

Необхідним стало швидке та ефективне врегулювання приватноправових відносин громадян загалом та прийняття спадщини зокрема. Важливим є не лише регулювання, а й гарантування безпеки та прозорості державних реєстрів, збереження конфіденційності інформації, персональних даних українських громадян для запобігання правопорушенням щодо фізичних та юридичних осіб.

Тому сьогодні необхідним є розв'язання питань щодо строків прийняття спадщини, специфіки скла-

дення заповіту, відкриття та ведення спадкових справ, видачі свідоцтва про прийняття спадщини для захисту прав учасників цього виду правовідносин в умовах введення режиму воєнного стану на території України. Це зумовлює актуальність дослідження проблеми реформування законодавства щодо спадкового права в умовах воєнного стану задля підвищення ефективності такого законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цивільне законодавство в аспекті спадкування в умовах воєнного стану є предметом досліджень багатьох науковців, як-от Р. Бориславський, І. Голубенко, Н. Грабар, І. Дзера, О. Кармаза, О. Кухарев, О. Печений, О. Чабан, В. Ямковий.

Така зацікавленість вітчизняних науковців зумовлена тим, що в умовах повномасштабного вторгнення зростає рівень смертності серед цивільних та військових осіб, внаслідок активних бойових дій і ракетних атак, а спадкування – це одна з найпоширеніших підстав набуття фізичними громадянами у власність майна.

Водночас деякі аспекти визначеної тематики є недостатньо вивченими, зокрема, особливості визначення строків прийняття спадщини, відкриття та ведення

спадкових справ, видачі свідоцтва про прийняття спадщини. Тому важливим та необхідним є більш детальне вивчення вказаних аспектів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей прийняття спадщини в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Основним нормативно-правовим актом, який регулює спадкове право та відносини цивільно-правового характеру, що виникають у процесі, є Цивільний кодекс України [1] від 16.01.2003 року. У Цивільному кодексі питання спадкового права висвітлені в шостій книзі «Спадкове право». Ця книга розкриває основні положення щодо спадкування, сутність та особливості спадкування за законом та заповітом, специфіку здійснення права на спадкування, процес виконання заповіту, оформлення права на спадщину й спадкового договору.

У Цивільному кодексі України визначено термін «спадкування» так: «спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців)» [1]. «Предметом спадкового права є суспільні відносини, що виникають виключно за наявності такої обов'язкової умови, як смерть фізичної особи, і наявність у неї майнових прав та обов'язків. За відсутності об'єкта спадкового правонаступництва неможливе й саме правонаступництво. Тобто предметом спадкового права є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з переходом окремих прав та обов'язків померлої особи до її правонаступників» [2, с. 8].

Вирізняють дві частини спадкового права:

1. Спадкування за законом (ст. 1258 Цивільного кодексу України). «Спадкоємці за законом одержують право на спадкування почергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від прийняття спадщини на користь іншого, крім випадків, коли відбувається зміна черговості одержання права на спадкування» [3].

2. Спадкування за заповітом (ст. 1217 Цивільного кодексу України), відповідно до якого майно розподіляється між указаними в заповіті особами.

Так, «спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини» [3].

Відносини спадкування породжують дві сторони – спадкодавець та спадкоємець. Спадкодавець – це виключно фізична особа, якою може бути громадянин України, іноземець або особа без громадянства. Тобто юридична особа не може бути спадкодавцем, тому що вона «не може «померти», а по-друге, у разі припинення діяльності юридичної особи, порядок передавання майна цієї організації регламентується не приписами про спадкування, а спеціальними правилами про реорганізацію чи ліквідацію юридичної особи» [4, с. 126]. Водночас спадкоємцями є особи, які відповідно до закону можуть прийняти спадщину або особи, які вказані в заповіті.

Відповідно до Цивільного кодексу України, сьогорні діє диференційований порядок прийняття спадщини залежно від місця проживання спадкоємця. Так, у ст. 3 Цивільного кодексу України визначено, що в разі постійного проживання спадкоємця разом зі спадкодавцем на момент відкриття спадщини вважається,

що він прийняв спадщину автоматично. Заявити про відмову від спадщини можна протягом строку, встановленого в ст. 1270 цього Кодексу. У ст. 4 вказано, що «малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків, встановлених частинами другою – четвертою статті 1273 цього Кодексу» [1].

Якщо спадкоємець не проживав постійно зі спадкодавцем на момент відкриття спадщини, але бажає прийняти спадщину, повинен подати заяву про прийняття спадщини нотаріусу або уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування в сільських місцевостях (ст. 1269 Цивільного кодексу України).

Після повномасштабного вторгнення російської армії та введення режиму воєнного стану ухвалено постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28.02.2022 № 164 [5] та Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» від 11.03.2022 № 1118/5 [6]. Метою ухвалення вказаних нормативно-правових актів було пристосування законодавства до сучасної дійсності та специфіки воєнного часу. У цих документах висвітлюється специфіка таких питань:

- «місце відкриття спадщини;
- строки прийняття та відмови від прийняття спадщини;
- процедури заведення спадкової справи;
- посвідчення заповіту;
- видачі свідоцтва про право на спадщину» [7].

Аналізуючи зміни законодавства у сфері спадкового права, введені під час воєнного стану, слід зацентрувати на положенні п. 3 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» в редакції від 06.03.2022 року [8], у якому внесено зміни щодо визначення строків прийняття спадщини. Цей нормативно-правовий акт набув сили 06.03.2022 року, а режим воєнного стану введено 24.02.2022 року.

Відповідно до цього виникає питання щодо строків прийняття спадщини, відкритої в період між введенням режиму воєнного стану та ухваленням постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану». Тобто в чинному законодавстві наявні неточності та прогалини, які ускладнюють процес прийняття спадщини в умовах воєнного стану.

У цьому аспекті українські науковці зазначають, що «на порядку денному опинилося питання щодо прийняття відповідного роз'яснення щодо тлумачення таких строків та становлення засад їх регулювання. Варто зазначити, що вищенаведений стан правової невизначеності та нестабільності породжує остання редакція п. 3 постанови, яка набула чинності 29 червня 2022 року і в якій встановлено, що перебіг строку для прийняття спадщини зупиняється на час дії воєнного стану, але не більш ніж на чотири місяці. Отже, додатковий чотиримісячний строк слід обчислювати з 29 червня 2022 року, що, як було зазначено, не збігається із сутністю наведеної норми» [4, с. 128–129].

У цьому аспекті О. Кухарев зазначає, що «стосовно спадщини, яка відкрилася з 29.06.2022 р., можна припустити, що строк для її прийняття продовжено на чотири місяці та становить десять місяців з дня смерті особи. Утім, окреслене положення викладено суперечливо та воно чітко не закріплює порядку обчислення строків» [9, с. 223].

Тобто сьогодні важливо внести роз'яснення щодо визначення строків прийняття спадщини в чинному законодавстві для врегулювання відносин у сфері спадкового права.

Важливість внесення корективів до законодавства щодо строків прийняття спадщини підкреслюють українські вчені Н.-М. Сабадаш та Н. Грабар, які зазначають, що «зупинення строків для відкриття спадщини мотивується тим, що особі із заявою потрібно звернутися до нотаріуса про відкриття спадщини, але така особа може не мати доступу до всіх необхідних документів унаслідок бойових дій, які потрібні нотаріусу. Також у такому разі присутня друга проблема, яка полягає в тому, що може бути обмежений доступ до державних реєстрів, який потрібний нотаріусу для здійснення своєї професійної діяльності. Враховуючи ці умови, зупинення строку для прийняття спадщини є необхідною умовою» [10, с. 191].

У своїй статті О. Чабан виокремлює такі зміни та доповнення в нормативно-правові акти в аспекті спадкового права, внесені в умовах воєнного стану:

– «в умовах воєнного або надзвичайного стану за відсутності доступу до Спадкового реєстру нотаріальне посвідчення заповіту, внесення змін до нього та його скасування здійснюються без використання цього реєстру з подальшим внесенням до нього відповідних відомостей протягом п'яти робочих днів з дня відновлення такого доступу;

– в умовах воєнного або надзвичайного стану за відсутності доступу до Спадкового реєстру нотаріус заводить спадкову справу без використання цього реєстру та перевіряє наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору, заповіту протягом п'яти робочих днів з дня відновлення такого доступу;

– забороняється видача свідоцтва про право на спадщину в спадковій справі, заведеній без використання Спадкового реєстру, до її реєстрації в Спадковому реєстрі;

– в умовах воєнного або надзвичайного стану за відсутності доступу до Спадкового реєстру реєстрація відомостей про заповіти, зміни до них, скасування заповітів, заведені спадкові справи, спадкові договори, зміни до них, розірвання спадкових договорів, видані свідоцтва про право на спадщину та їх дублікати проводяться протягом п'яти робочих днів з дня відновлення такого доступу» [11, с. 664].

Ще одним новим нормативно-правовим актом, уведеним в умовах воєнного стану, є наказ Міністерства юстиції України від 11.03.2022 року № 1118/5 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» (далі – Наказ № 1118/5 [12], який набув чинності 19.03.2022 року. У результаті цього було спрощено процедуру відкриття спадкової справи.

Так, цим наказом визначено, що «в умовах воєнного або надзвичайного стану спадкова справа заводиться за зверненням заявника будь-яким нотаріусом

України незалежно від місця відкриття спадщини. За відсутності доступу до Спадкового реєстру нотаріус заводить спадкову справу без використання цього реєстру та перевіряє наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору, заповіту протягом п'яти робочих днів з дня відновлення такого доступу. Водночас нотаріусам забороняється видавати свідоцтва про право на спадщину в спадковій справі, заведеній без використання Спадкового реєстру, до її реєстрації в Спадковому реєстрі» [9, с. 224].

Впровадження цієї зміни зумовлено необхідністю створення заходів та механізмів для якісного здійснення нотаріальних дій в умовах активних бойових дій та тимчасової окупації окремих територій. Українські науковці зазначають, що «в Інформаційному листі Нотаріальної палати України «Щодо провадження по спадкових справах, заведених не за місцем відкриття спадщини в умовах воєнного стану» від 29.08.2022 р. роз'яснено, що по спадковій справі, заведеній не за місцем відкриття спадщини, нотаріус, який її завів, позбавлений можливості видати спадкоємцю свідоцтво про право на спадщину» [4, с. 128].

Також слід указати на зміни щодо посвідчення, зміни або скасування заповітів: «щодо посвідчення заповітів та спадкових договорів слід відзначити, що в умовах воєнного стану нотаріус може посвідчити заповіт, внести до нього зміни або скасувати його, навіть якщо він не має доступу до Спадкового реєстру. У такому разі відомості в Спадковий реєстр вносять протягом 5 робочих днів після відновлення доступу до реєстру» [13, с. 317].

Висновки. Повномасштабне вторгнення російської армії та введення режиму воєнного стану стало поштовхом до реформування цивільного права в аспекті прийняття спадщини. Зміни, внесені до нормативно-правових актів у сфері спадкового права, зумовлені активними бойовими діями та окупацією окремих територій держави, що ускладнюють реалізацію прав громадян на прийняття спадщини. Нововведення в законодавстві спрямовані не тільки на регулювання спадкових правовідносин, а й на забезпечення прозорості та безпеки, запобігання правопорушенням та зловживанням під час прийняття спадщини.

Аналіз змін у нормативно-правових актах у сфері спадкового права дав змогу виявити певні неточності та прогалини, серед яких – проблема строків прийняття спадщини, відкритої в період між введенням режиму воєнного стану 24.02.2022 року та ухваленням постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» 06.03.2022 року. Так, після строки прийняття спадщини після 06.03.2022 року збільшено на 4 місяці, водночас залишається питання щодо прийняття спадщини в період з 24.02.2022 року до 06.03.2022 року. Тому необхідно внести роз'яснення щодо прийняття спадщини, справу по якій відкрито у вказаний період.

Список використаних джерел

1. Цивільний Кодекс України : Закон України № 435-IV від 16 січня 2003 року. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 06.10.2023).
2. Нестерцова-Собакарь О. В. Спадкове право : навчальний посібник. Дніпро, 2018. 165 с. (дата звернення 06.10.2023).
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. Київ : Істина, 2004. 976 с.
4. Голубенко І. І., Грачова О. Ю., Маслова М. О. Особливості порядку отримання спадщини в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Вип. 2. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/26>.
5. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 06.10.2023).

6. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату : Наказ Міністерства юстиції України від 11.03.2022 № 1118/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#n13> (дата звернення 06.10.2023).
7. Бараневич А. Строки прийняття спадщини неповнолітніми спадкоємцями в умовах воєнного стану. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції* : збірник тез доповідей учасників учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 08 грудня 2022 року) / упорядники: Д.Є. Забзалюк, В. О. Кучер. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 19–22.
8. Зміни, що вносяться до постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 : Постанова Кабінету Міністрів України від 06 березня 2022 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#n> (дата звернення 06.10.2023).
9. Кухарев О. С. Актуальні аспекти здійснення спадкоємцями права на прийняття спадщини в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 11. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/50>.
10. Сабадаш Н.-М. Р., Грабар Н. М. Урегулювання спадкових відносин в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні* : збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару (11 листопада 2022 року) / за заг. ред. М. С. Долинської, І. В. Красницького, Ю. М. Юркевича. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 189–192.
11. Чабан О. М. Особливості прийняття спадщини в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнародно-науково-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 662–665.
12. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату : Наказ Міністерства юстиції України від 11 березня 2022 року № 1118/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#Text> (дата звернення 06.10.2023).
13. Ямковий В. І. Особливості спадкування в умовах воєнного стану. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 30 вересня 2022 року. Кривий Ріг : ДонДУВС, 2022. С. 314–319.

References

1. Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 435-IV vid 16 sichnia 2003 roku. Verkhovna Rada Ukrainy [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 435-IV of January 16, 2003. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 06.10.2023) [in Ukrainian]
2. Nestertsova-Sobakar, O.V. (2018). Spadkove pravo. Navchalnyi posibnyk [Inheritance law. Tutorial]. Dnipro. 165 s. [in Ukrainian].
3. Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy (2004) [Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine]. (Kossak, V.M. Eds.). Kyiv: Istyna. 976 s. [in Ukrainian].
4. Holubenko, I.I., Hrachova, O.Iu., & Maslova, M.O. (2023). Osoblyvosti poriadku otrymannia spadshchyny v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of the procedure for obtaining an inheritance under martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 2. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/26> [in Ukrainian]
5. Deiaki pytannia notariatu v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 liutoho 2022 roku № 164 [Some issues of the notary public under martial law : Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 28, 2022. No. 164. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> (data zvernennia 06.10.2023) [in Ukrainian]
6. Pro zatverdzhennia zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv u sferi notariatu: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 11.03.2022 № 1118/5 [On the approval of changes to some normative legal acts in the field of notary : Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated March 11, 2022 No. 1118/5]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#n13> (data zvernennia 06.10.2023) [in Ukrainian]
7. Baranevych, A. (2022). Stroky pryiniattia spadshchyny nepovnoolitnymi spadkoiemtsiamy v umovakh voiennoho stanu [Terms of acceptance of inheritance by minor heirs under martial law]. *Derzhavotvorennia ta pravotvorennia v konteksti yevrointehratsii* : zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv uchasnykiv VIII vseukrainskoho kruhloho stolu (m. Lviv, 08 hrudnia 2022 roku) / Uporiadnyky: D.Ie. Zabzaliuk, V. O. Kucher. Lviv : LvDUVS – State-building and law-making in the context of European integration: a collection of abstracts of reports of the participants of the VII All-Ukrainian Round Table (Lviv, December 8, 2022) / Editors: D.E. Zabzalyuk, V. O. Kucher. Lviv: LvDUVS. S. 19–22 [in Ukrainian].
8. Zminy, shcho vnosiatsia do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 liutoho 2022 r. № 164 : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06 bereznia 2022 r. № 209 [Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 28, 2022. No. 164: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 6, 2022 No. 209]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#n> (data zvernennia 06.10.2023) [in Ukrainian]
9. Kukhariev, O.Ie. (2022). Aktualni aspekty zdiisnennia spadkoiemtsiamy prava na pryiniattia spadshchyny v umovakh voiennoho stanu [Actual aspects of the heirs' exercise of the right to inherit under martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 11. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/50> [in Ukrainian]
10. Sabadash, N.-M.R., & Hrabar, N.M. (2022). Urehuliuvannia spadkovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Settlement of inheritance relations in the conditions of martial law in Ukraine]. *Aktualni problemy pryvatnoho prava v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv v Ukraini* : zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv naukovo-praktychnoho seminaru (11 lystopada 2022 roku) – Actual problems of private law in the context of European integration processes in Ukraine: a collection of abstracts of reports of the participants of the scientific and practical seminar (November 11, 2022). (Dolynska, M.S., Krasnytskiy, I.V., & Yurkevych, Yu.M. Eds.). Lviv: LvDUVS. S. 189–192 [in Ukrainian].

11. Chaban, O.M. (2022). Osoblyvosti pryiniattia spadshchyny v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of inheritance acceptance under martial law]. *Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viisk-ovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia* (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia" ta 175-richchia Odeskoj shkoly prava) : u 2 t. : materialy Mizhnar.nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 17 chervnia 2022 r.) – The European choice of Ukraine, the development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century" (to the 25th anniversary of the National University "Odesa Law Academy" and the 175th anniversary of the Odessa School of Law): in 2 volumes: materials of International Sciences .-practice conf. (Odesa, June 17, 2022). (Kivalov, S.V. Eds.). Odesa : Vydavnychiy dim "Helvetyka" T. 2. S. 662–665. [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv u sferi notariatu: Nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 11 bereznia 2022 roku № 1118/5 [On the approval of Amendments to some normative legal acts in the field of notary : Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated March 11, 2022 No. 1118/5]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#Text> (data zvernennia 06.10.2023) [in Ukrainian].

13. Yamkovyi, V.I. (2022). Osoblyvosti spadkuvannia v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of inheritance under martial law]. *Realizatsiia prav liudyny u diialnosti pravoohoronnykh orhaniv v umovakh okupatsii ukrainskykh terytorii* : materialy V Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii (v avtorskii redaktsii), m. Kryvyi Rih, 30 veresnia 2022 roku – Implementation of human rights in the activities of law enforcement agencies under the conditions of occupation of Ukrainian territories: materials of the 5th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (in the author's edition), Kryvyi Rih, September 30, 2022. Kryvyi Rih: DonDUVS. S. 314–319. [in Ukrainian].

Skriabin Oleksii,

Doctor of Law, Professor

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute
of the Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>

Ustinova-Boichenko Hanna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute
of the Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5821-3832>

CHARACTERISTICS OF ACCEPTANCE OF INHERITANCE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The article describes the concept of inheritance and defined types of inheritance: by law and by will. It was clarified that the full-scale invasion of the Russian army and the introduction of martial law became the impetus for reforming civil law in the aspect of inheritance. Changes made to normative legal acts in the field of inheritance law are due to active hostilities and the occupation of certain territories of the state, which complicate the realization of the rights of citizens to accept inheritance. Normative legal acts and changes in legislation regarding inheritance law, acceptance under martial law were analyzed: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of notary in martial law" dated February 28, 2022 No. 164; Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On approval of changes to some regulatory legal acts in the field of notary" dated March 11, 2022 No. 1118/5; the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of notary in the conditions of martial law" in the edition of 03.06.2022. Innovations in the legislation are aimed not only at the regulation of inheritance legal relations, but also at ensuring transparency and security, prevention of offenses and abuses during the acceptance of inheritance.

The analysis of changes in normative legal acts in the field of inheritance law revealed certain inaccuracies and gaps, among which the problem of the terms of acceptance of inheritance, opened in the period between the introduction of martial law on February 24, 2022 and the adoption of the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of notary in conditions of martial law state" on March 6, 2022. Yes, the terms of inheritance acceptance after 03/06/2022 have been extended by 4 months, while the issue of inheritance acceptance in the period from 02/24/2022 to 03/06/2022 remains. Therefore, it is necessary to clarify the acceptance of the inheritance, the case on which was opened in the specified period.

Key words: inheritance law, inheritance acceptance terms, legislation, martial law, reformation.

Надіслано до редколегії 27.11.2023

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Васильєв С. В. ГЕТЕРАРХІЧНІСТЬ КОНЦЕПЦІЇ LEX MERCATORIA У СФЕРІ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ.....	3
Іваненко Д. Д. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО.....	8
Марусяк О. В. СПРАВА ПРО ЗВИНУВАЧЕННЯ В ГЕНОЦИДІ: ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАЯВИ УКРАЇНИ ДО МІЖНАРОДНОГО СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ.....	13

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Колеснік Т. В., Клемпарський М. М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ.....	18
Майка М. Б., Худоб'як Д. Я. СУДОВІ ДЕБАТИ ЯК ОЗНАКА ЗМАГАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА ЕЛЕМЕНТ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ КОРПОРАТИВНИХ СПОРІВ.....	24
Оліщук П. О. ПРОЦЕДУРА ЗДІЙСНЕННЯ БАНКРУТСТВА АВТОТРАНСПОРТНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	30

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Булгакова О. В., Нестеренко К. О. ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У СИТУАЦІЇ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У СИСТЕМІ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ.....	34
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

Салагор І. М. ШКОДА ЗДОРОВ'Ю ПОТЕРПІЛОГО, ЗАПОДІЯНА ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З БІОЛОГІЧНИМИ АГЕНТАМИ (СТ. 326 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ).....	40
--	----

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ
ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Болоташвілі З. У., Головков О. М., Бур'ян І. В. ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПРЕВЕНТИВНИХ ЗАХОДІВ.....	47
--	----

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Кіблик Д. В. ЗАХИСТ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	54
Скрябін О. М., Устінова-Бойченко Г. М. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	59

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

- Vasyliiev S.**
HETERARCHY OF THE CONCEPT OF LEX MERCATORIA IN THE FIELD
OF PROCEDURAL AUTONOMY.....7
- Ivanenko D.**
FEATURES OF THE APPLICATION OF UNIVERSAL RESEARCH METHODS OF THE INSTITUTE
OF STATE REGISTRATION OF RIGHTS TO REAL ESTATE.....12
- Marusiak O.**
ALLEGATIONS OF GENOCIDE CASE: LEGAL ANALYSIS OF UKRAINE'S APPLICATION
TO INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE.....17

COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

- Koliesnik T., Klemparsky M.**
LEGAL REGULATION OF THE SOCIAL PROTECTION OF EMPLOYEES.....23
- Maika M., Khudobiak D.**
JUDICIAL DEBATE AS A FEATURE OF THE COMPETITIVE PROCESS AND THE ELEMENT
OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL WHEN CONSIDERING CORPORATE DISPUTES.....28
- Olishchuk P.**
BANKRUPTCY PROCEDURE FOR MOTOR TRANSPORT BUSINESSES.....33

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATIONAL LAW

- Bulhakova O., Nesterenko K.**
APPROACHES TO DEFINING CORRUPTION RISKS IN SITUATION
OF A CONFLICT OF INTEREST IN THE SYSTEM OF PUBLIC SERVICE PROVISION.....39

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

- Salahor I.**
DAMAGE TO THE VICTIM'S HEALTH CAUSED BY VIOLATION OF THE RULES FOR HANDLING
BIOLOGICAL AGENTS (ART. 326 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE).....45

URRENT ISSUES OF POLICE ACTIVITY AND STAFF TRAINING FOR UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

- Bolotashvili Z., Holovkov O., Burian I.**
SPECIAL FEATURES OF THE APPLICATION OF POLICE PREVENTIVE MEASURES.....53

TOPICAL ISSUES OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL RELATIONS DURING MARTIAL LAW

- Kiblyk D.**
PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF CHILDREN
WITH DISABILITIES IN WAR CONDITIONS.....58
- Skriabin O., Ustinova-Boichenko H.**
CHARACTERISTICS OF ACCEPTANCE OF INHERITANCE UNDER THE CONDITIONS
OF MARITAL STATE.....63

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 4(85) 2023

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – Ю.С. Семенченко

Підписано до друку 29.12.2023 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 7,67. Обл. вид. арк. 8,36.
Зам. № 0124/075. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.